SİBERUZAYDA GÖZETİM: İSTANBUL'DAKİ KATILIM BANKASI ÇALIŞANLARI İLE YAPILAN NİTELİKSEL BİR ARAŞTIRMA

Murat TAŞ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Sosyoloji Anabilim Dalı
Danışman: Dr. Mehmet BOZOK

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temmuz, 2018

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Murat TAŞ' ın "Siber Uzayda Gözetim; İstanbul daki Katılım Bankası Çalışanları İle Yapılan Niteliksel Bir Çalışma" başlıklı tezi 13/09/2018 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği" nin ilgili maddeleri uyarınca, Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora tezi **oy birliğiyle / ~~oy çokluğuyla~~, başarılı / ~~başarısız~~** olarak kabul edilmiştir.

Unvanı. Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) : Dr. Öğr. Üyesi Mehmet BOZOK	.....
Üye : Doç. Dr. Guncel ÖNKAL	.....
Üye : Dr. Öğr. Üyesi Burak KESGİN	.....

Doç. Dr. Ahu TUNÇEL ÖNKAL
Enstitü Müdürü

İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

Bu tezin bana ait özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarda bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; çalışmanın Maltepe Üniversitesinde kullanılan "bilimsel intihal tespit programı" ile tarandığını ve öngörülen standartları karşıladığını beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

MURAT TAŞ

TEŞEKKÜR

Çalışmamın her aşamasında ilgiyle yardımcı olan, sosyolojik düşünmenin farklı yanlarını keşfetmemi sağlayan, önerileriyle çalıştığım konunun kavramsallaştırılmasına katkı sunan, sabırlı ve duyarlı yönleriyle beni motive eden sayın tez danışmanım Dr. Mehmet BOZOK'a teşekkür ederim.

Murat Taş

Temmuz, 2018

ÖZ

SİBERUZAYDA GÖZETİM: İSTANBUL'DAKİ KATILIM BANKASI ÇALIŞANLARI İLE YAPILAN NİTELİKSEL BİR ARAŞTIRMA

Murat Taş
Yüksek Lisans Tezi
Sosyoloji Ana Bilim Dalı
Danışman: Dr. Mehmet Bozok
Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2018

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki ilerlemeler gündelik yaşantıyı dijitalleştirerek siberuzay denilen elektronik evrene taşımaktadır. Toplumsal ilişkilerin zaman ve mekânın bağlayıcılığından kurtulup bedensizleşerek bir makineyle ortaklaşa yaşayan siborg türüne ihtiyaç duyduğu görünmektedir. Gerçek dünyaya ait birçok kültürel öğe dijital kültürün etkisiyle değişime uğramaktadır. Yaşanılan gerçek dünyanın sözcük anlamı "çevrimdışı" sözcüğüyle yer değiştirmektedir ve çevrimiçi olmak çevrimdışı olmanın yerini almış izlenimi vermektedir. Bireyler çevrimiçi olmanın bedelini kişisel bilgilerini paylaşarak öderken, toplumsal gözetim uygulamalarının alanı genişlemektedir. Siberdenetim, seçkinler ve sosyal yapılardan bireylere kadar her kurumun ve kişinin gözetim uygulamalarını yapabilmesiyle yaygınlaşmaktadır.

Bu araştırmada katılım bankası çalışanlarının hem gözetim yapan hem de gözetime maruz kalan kişiler olmaları nedeniyle gözetim deneyimlerinin ikili doğasına farklı bir bakış açısı getirilmiştir. Toplumsal denetimin nesneleri olan birey aynı zamanda toplumsal denetimin aktörü konumuna oturtulmuştur. Gözetimin bireyler açısından hem özne hem nesne olarak ikili değerlendirmeye tabi tutulması gözetimle ilişkili değişkenlerin de farklı yorumlanabilineceğini göstermiştir.

Anahtar sözcükler: Gözetim, Siberuzay, Özel-Kamusal Alan, Sanal Kimlik, Siborg.

ABSTRACT

SURVEILLANCE IN CYBERSPACE: A QUALITATIVE SEARCH WITH EMPLOYEES OF THE PARTICIPATION BANK IN İSTANBUL

Murat Taş
Master Thesis
Sociology Department
Thesis Advisor: Dr. Mehmet Bozok
Maltepe University Social Sciences Institute, 2018

Advances in information and communication technologies digitalize daily life and move it into an electronic universe called cyberspace. It seems that the social relations need the type of cyborg that collective living with a machine in order to get rid of the binding of time and space. Many cultural elements of the real world change with the influence of digital culture. The lexical meaning of the real world is replaced by the word "off-line" and being online gives the impression that it replaces being offline. While individuals pay the price of being online by sharing their personal information, the scope of social surveillance practices is expanding. Cyber inspection is becoming widespread with the surveillance practices of every institution and person from elites and social structures to individuals.

In this search, due to the fact that the employees of the participation bank are supervisors and people exposed to surveillance, there is a different perspective on the dual nature of these experiences. The individual who is the object of social supervision is also placed at the center of social supervision. The fact that surveillance is subject to dual assessment as subjects and objects for individuals has also shown that the variables associated with surveillance can be interpreted differently.

Keywords: Surveillance, Cyberspace, Private - Public Space, Virtual Identity, Cyborg

İÇİNDEKİLER

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI ii
İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI iii
İNTİHAL RAPORU iv
TEŞEKKÜR v
ÖZ vi
ABSTRACT vii
İÇİNDEKİLER viii
KISALTMALAR x
ÖZGEÇMİŞ xi
1.BÖLÜM: GİRİŞ 1
1.1. Yeni Gözetim Yöntemi Siberdenetim 4
1.2 İnternet 10
1.2.1. Siberuzay 12
1.3. Siberuzayda Kamusal-Özel Alan Ayrımı 16
1.3.1. Boş Zaman Tüketimi Alanı Olarak Siberuzay 19
1.3.2. Sanal Kimlik 21
1.3.3. Siberuzayda Bireysel ve Kolektif Kimliklerin İnşası 23
1.4. Siberuzay Kimliği Siborg 27
1.5. Araştırmanın Amacı ve Önemi 30
2. BÖLÜM: YÖNTEM 33
2.1. Araştırma Evreni ve Örneklem 35
2.2 Derinlemesine Görüşme 38
2.3.Araştırmanın Sınırlılıkları 39
3. BÖLÜM: BULGULAR 41

3.1. İnternet Kullanımının Nedenleri 41
3.1.1. İnternet Kullanımının Amaçları 44
3.1.2. İnternet Bağımlılığından Siborg'a Geçiş 45
3.2. Çevrimiçi-Çevrimdışı Yeni Bir Kamusallık mı? 50
3.2.1. Boş Zaman Tüketiminin Görünürleşmesi 53
3.3. Kimliğin Sanallaşması 57
3.3.1. Reklamlara Yansıyan Kolektif Kimlikler 59
3.4. Gözetim 61
3.4.1. Bireysel Siber Gözetim Deneyimleri 64
3.4.2. Siber Gözetimin Gerekliliği 67
3.5. Kurumsal Siber Gözetim 73
3.5.1. Kurumsal Siber Gözetim Baskısıyla Yaşamak 76
3.5.2. Gözetimle Süzgeçten Geçirme 79
3.5.3. Düzene Sokan Gözetim 81
3.5.4. Yaşanmış Kurumsal Siber Gözetim Deneyimi 84
3.6. Kamu Gözetimi: Güvenlik mi, Özgürlük mü? 88
3.7. Toplumsal Gözetim 92
4. BÖLÜM: SONUÇ 96
EK'LER 103
KAYNAKÇA 109

KISALTMALAR

ARPA: Advanced Research Projects Agency, İleri Araştırma Projeleri Kurumu

BİT: Bilgi ve İletişim Teknolojileri

GPS: Global Positioning System, Küresel Konumlandırma Sistemi

IP: Internet Protokol

WWW: World Wide Web, Dünyayı Saran Ağ

ÖZGEÇMİŞ

Murat TAŞ

Sosyoloji Anabilim Dalı

Eğitim

Lisans :2004 Kocaeli Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü

Lise :1998 Prof. Dr. Faik Somer lisesi

İş/İstihdam :2006 - Kamu kurumunda Uzman

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı : Adana, 01.01.1982 Cinsiyet: Erkek
Yabancı diller :--
GSM / e-posta : 05553128763 / tasmurat01@gmail.com

1. BÖLÜM

GİRİŞ

Gözetim, bilinmeyenden zarar görmemek için bilgi toplamak yoluyla korunmaktır. Bu korunma uğraşı topluma, zamana ve mekâna göre değişiklikler arz eder. İnsanlık geliştikçe gözetim biçimlerinde de ilerlemeler ve dönüşümler olmuştur. Geleneksel toplumlarda savaşçı sayısını öğrenebilmek, vergi veren nüfusu bilmek, ne kadar ürün elde edileceğini önceden saptayabilmek adına kayıtlar tutularak gözetim yapılmıştır. Geleneksel yönetimler bu bilgiler ışığında ülkelerinin askeri, politik ve ekonomik stratejilerini belirlemekteydiler.

Kullanılan yöntem itibariyle geleneksel toplumlardaki gözetim, kişileri ve nesneleri kayıt altına alarak, dolaylı yollardan yapılmaktaydı. Modernizmle birlikte gözetim biçimlerinde farklılaşmalar ve değişimler olmuştur. Geleneksel toplumlardan farklı olarak modern zamanlarda gözetim doğrudan, sistematik ve anında yapılan bir eylem haline gelmiştir. Ticari kapitalizmin gelişmesi ve üretim şeklindeki değişmeler sonucu fabrikaların kurulmasıyla ve bürokratik organizasyonların artmasıyla gözetim, yeni bir form kazanmıştır. Modernitenin bürokratik organizasyonları zorunlu kılması ile birlikte, bu tür büyük organizasyonların işleyişlerini uyumlu bir şekilde devam ettirebilmeleri için gözetim, modern çağın gereklilikleri arasına girmiştir.

Gözetim üzerine literatürde çıkan sonuçlarda çalışmaların hemen hepsinde gözetimin yararları ve zararları temaları işlenmiştir. George Orwell'ın distopyasının da etkisiyle yapılan çözümlemelerin sonuçları gözetimin, bireyden yana zararları etrafında kümelenmiştir. Orwell (2009), *1984* adlı romanında Okyanusya ülkesinde yaşayan vatandaşların tele ekranlar aracılığıyla, Büyük Ağabey (*Big Brother*) tarafından bütün hareketlerinin izlendiğini anlatır. Ne var ki distopyalar iktidarların iyice merkezileştiği, bireylerin mahremiyetlerinin yerle bir edildiği totaliter rejimleri tanımlamak konusunda aşırıya kaçmaktadır.

Gözetimi, egemen güçlerin tahakkümlerini yalnızca iktidar sahipleri ve bundan etkilenen bireyler olarak Orwelvari biçimde ele almak, iktidar ilişkilerinin en üst perdede yaşanan krizlerinin topluma yansımasını görmezden gelmek olur. Ekonomi,

politika, yargı, medya, ordu vb. toplumsal güç odakları arasındaki ilişkilerin daha iyi anlaşılabilmesi ve toplumun, iktidar ilişkilerinin alt yapısı hakkında bilgi sahibi olabilmesi için gözetim sistemleri bir ihtiyaç halini almıştır. Bu noktada gözetimin bireyler için de kurumlar için de bir ihtiyaç olduğu ve bu ihtiyaçların giderilmesi sırasında yaşanan gerilimlerin toplumun politik, ekonomik, hukuki, ahlaki alanlarda değişimini, gelişimini ve dinamizmini hızlandıracağı düşünülmektedir.

Bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişmesi ve günlük hayata eklemlenmesiyle daha önce ev ve iş yerinde kullanılan internet taşınabilirleşmiş, her an her yerde insanlara hizmet sunmaya başlamıştır. Modernitenin ilk zamanlarından ayrı bir biçimde gelişme seyreden teknolojiler değişmiş, birbirine elektronik ağlarla bağlı bilgisayarlar iş yaşantısına ve gündelik yaşantıya girmiştir. Bireylerin ağ tabanlı bu teknolojilerle bütünleşmesi gözetimin sınırlarını iş yaşantısından daha da ileri götürüp gündelik yaşantıya kadar genişlemesine neden olmuştur. Lyon'a göre işyeri diğer gözetim kuramlarındaki gibi fiziksel çalışma bölgesi olmaktan çıkmıştır ve işçilerin gözetlenmesi hem zaman hem mekân bağlamında genişlemiştir. Buna göre istihdam edilmeden önce sağlık durumlarından boş vakitlerinde neler yaptıklarına kadar işverenlerin bireyler hakkında bilgi edindiklerini söyler (Lyon, 2013, s. 59).

İşverenler tarafından gözetlenen kurumlar arasında bulunan bankalar, emek sermaye gerilimini içeren, bürokratik organizasyonlar ve ağ tabanlı bilgisayarlarla bütünleşmiş ticari faaliyet gösteren kurumlardır. En basit haliyle bankalar, mevduat toplamak ve müşterilerine kredi vermek üzerine kurulu bir sistemle çalışmaktadır. Kredilerin en az risk ile doğru kurumlara ve kişilere verilmesi, mevduatların eksiksiz şekilde toplanması ve korunması banka çalışanlarının en temel görevleridir. Verilen kredilerin batması, usulsüz kredilendirme, dolandırıcılık, hırsızlık, gasp gibi birçok riski içinde barındıran bankacılık sektörü, bu haliyle gözetimin yoğun biçimde yapıldığı sektörlerden biridir.

Katılım bankaları ise dini referanslı kapitalist girişimler olarak hem modern hem geleneksel yapısını devam ettiren kurumlardır. "Katılım bankaları, faiz olgusu yerine kâr-zarar ortaklığı prensibine dayalı şekilde ticaret ve üretim alanına yönelik yöntemlerle kâr elde etmeye çalışan bankalar olarak da tanımlanabilir" (Eskici, 2007, s. 5). Katılım bankalarının genel müşteri profilini, İslam dininin faizi haram kılması nedeniyle faizsiz bankacılık arayışı içerisine giren kişiler oluşturmaktadır. İslami hassasiyetleri olan bu müşterilere hizmet etmesi adına istihdam edilen personelin de

müşterilerin hassasiyetlerine yanıt verecek bilinçteki kişilerden seçilmesi, katılım bankalarının personel politikasını oluşturmaktadır. Katılım bankası çalışanlarının kurum prensiplerini temsil etmesi ve kurum prensiplerine uygun müşteriler seçmesi gereken aktörler olarak hem yönetimsel gözetime maruz kalmaları, hem de müşterilerini kurumun hedefine uygun olarak seçmesi adına gözetime tabi tutması katılım bankası çalışanları adına "rasyonel" davranıştır. Böylelikle katılım bankalarında mevduat güvenliği ve kredi risklerini azaltmak adına yapılan gözetim çalışmalarına kurumsal prensipler yükü de eklenmiştir. Bununla ilgili olarak katılım bankası ve geleneksel banka çalışanlarının siberuzay deneyimleri sırasında maruz kaldıkları gözetim pratiklerine nasıl yaklaştıkları bu tezin konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmanın merkezinde gözetim olmakla birlikte ilişkili değişkenler de incelenecektir. Araştırmanın "siber sosyoloji" alanına internette yapılan gözetimle birlikte girmesi nedeniyle bir takım kavram ve terimler gerçek yaşantıda kullanılan anlamını yitirmekte, Mul'un ifadesiyle "siberuzay günlük yaşantıyla melez ilişkilere girip onu sömürgeleştirmektedir" (2012, s. 13). Siberuzay yeni bir toplumsal bağlam olarak yakın tarihi meşgul eden konulardan birisidir. Yaşattığı psikolojik etkileşimler, gerçek yaşamla ilişkisi, toplumun siberuzaya yeni anlamlar yüklemesi, uluslararası egemenlik mücadelelerinin bir aracı olması ve bu mücadelelerin gözetimle ilişkilendirilmesi, kültür aktarımının yeni bağlamı gibi çerçevelerde siberuzay tartışılacaktır. Yine siberuzayla bağlantılı olarak kamusal-özel alan konusuna değinilecektir. Hem güncel politik, ekonomik, dini tartışmaların yapıldığı, kamuoyunun oluşturulduğu bir yer olup, hem de bireylerin hayatlarını anlamlandırdığı ve kişisel bilgilerini paylaştığı bir yer olarak siberuzayın kamusal alan mı, özel alan mı olduğu konusuna, gözetime açık bir alan olması da göz önünde bulundurularak yanıt aranacaktır. Ayrıca sınırların birbirine karışmasından dolayı yeni bir alan mı, eğer yeni bir alan ise bu yeni alanın kapsayıcı bir terim ile tanımlanmaya ihtiyacı olup olmadığı tartışılacaktır. Siber sosyolojideki kimlik inşası sürecinin karşılığı olan sanal kimlikler incelenecektir. Bireysel ve kolektif kimliklerin siberuzayda nasıl inşa edildiği ve sanal kimlikler bağlamında bir makine insan karşımı olan siborg konusuna açıklık getirilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, izlenen yöntem tanıtılıp araştırmaya konu olan katılım bankası ve geleneksel banka çalışanları hakkındaki demografik bilgiler açıklanarak, kullanılan niteliksel araştırma yöntemiyle ilgili bilgilere ve araştırma sürecinde izlenen

aşamalara yer verilecektir. Üçüncü bölümde görüşmecilerle yapılan derinlemesine görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular, siber sosyoloji ve araştırma konusu olan gözetim kavramı çerçevesinde sunulacaktır. Dördüncü bölümde bulgulardan elde edilen sonuçlar yapılan niteliksel araştırma ve ilgili literatürdeki kuramsal çözümlemeler ışığında yeniden gözden geçirilip yorumlanarak önerilerde bulunulacaktır.

1.1. Yeni Gözetim Yöntemi Siberdenetim

Bir proje olarak düşünüldüğünde modernizmin sürprizlere kapalı, ölçülebilir ve öngörülebilir rasyonel bir toplumsal yaşam tasarladığı söylenebilir. Toplumun düzen ve uyum içerisinde ilerleyebilmesinin temelinde toplumsal denetim ve onun araçları bulunur. Cohen sosyal kontrolü, "sapmış davranışları engellemeye yönelik olarak geliştirilmiş tüm tutum ve davranışları içeren girişimler olarak tanımlar" (Aktaran Bektaş ve Bakacak, 2009, s. 35). Dolgun'a göre ise "toplumlar güvenliklerini sağlamak ve mevcudiyetlerini devam ettirmek için" çeşitli önlemler almak zorunda hissetmişlerdir. Bu önlemleri, "toplumun üyesi olan bireyler ile grupların davranışlarının yönlendirilmesi ve sürekli olarak izlenmesi; toplumlararası ilişkilerde toplumun devamlılığının sürdürülmesine yönelik uygulamalar" şeklinde açıklayan Dolgun'a göre "bu pratikler genel anlamda toplumsal denetim olarak adlandırılır" (2008, s. 22).

Toplumsal denetimin kişileri ve toplulukları hedef alan, hissedilebilir aracı gözetim kavramına ilk vurguyu Karl Marx yapmıştır ve gözetimi, üretim ilişkileri içerisinde, emek sermaye arasındaki çatışmada disiplin aracı olarak değerlendirmiştir. Marx'a göre "fabrikalara kapatılan işçilerin faaliyetlerinin gözlenmesi yoluyla emeğin disiplini garantilenmiştir" (Aktaran Lyon, 1997, s. 43).

İşçilere uygulanan sistematik gözetim bürokraside de yayılmıştır. Weber çağdaş bürokrasinin somut işleyiş biçimlerinin özellikleri arasında kayıt tutma ve dosyalama olduğunu söyler (Weber, 1986, s. 193). Gözetim, bürokrasinin ve rasyonel davranışın bir ürünü olarak Weber'in tanımıyla dosyalama ya da toplumda yaygın haliyle fişleme şeklinde yapılır. Lyon'a göre verimliliğin azamiye çıkarılmasını esas alan bu uygulamanın asıl amacı sosyal denetimdir (Lyon, 1997, s. 43).

Toplumsal denetimin aracı olan gözetime toplumsal düzenin garantörü denilebilir. Toplumsal gözetim, belli bir düzenin işleyişini bozan her türlü davranışın ortaya çıkarılabilmesi için toplumsal denetimin bir mekanizması olarak kullanılır. Ne var ki toplumsal güç ilişkilerinin ortaya çıkması, kişilerin ve kurumların birbirleri üzerine tahakküm kurma çabasının baş göstermesiyle birlikte gözetim, artık güç ilişkilerinin de aracı durumuna gelmiştir. Gözetimi ilk kez bir kavram olarak kuramsal çözümlemesinin merkezine koyup toplumsal yapıyı tanımlamaya çalışan Michel Foucault'dur. Gözetimi iktidar ilişkilerini anlatabilmek için bir aracı olarak kullanır. Foucault disipline edici güç olarak gördüğü gözetimi, güç sahiplerinin güçlerini sonsuza dek devam ettirebilmeleri için kullandıklarını söyler (2013). İktidar ilişkilerini Bentham'ın "panoptikon modeliyle" tasarladığı hapishanesinden esinlenerek anlatır. Foucault, Bentham'ın tasarımını şu şekilde açıklar:

> "Çevrede halka halinde bir bina, merkezde bir kule; bu kulenin halkanın iç cephesine bakan geniş pencereleri vardır; çevre bina hücrelere bölünmüştür, bunlardan her biri binanın tüm kalınlığını kat etmektedir; bunların, biri içeri bakan ve kuleninkilere karşı gelen, diğeri de dışarı bakan ve ışığın hücreye girmesine olanak veren ikişer pencereleri vardır. Bu durumda merkezi kuleye tek bir gözetmen ve her bir hücreye tek bir deli, bir hasta, bir mahkûm, bir işçi veya bir okul çocuğu kapatmak yeterlidir. Geriden gelen ışık sayesinde, çevre binadaki hücrelerin içine kapatılmış küçük siluetleri olduğu gibi kavramak mümkündür. Ne kadar kafes varsa, o kadar küçük tiyatro vardır, bu tiyatrolarda her oyuncu tek başınadır, tamamen bireyselleşmiştir ve sürekli olarak görülebilir durumdadır. Görülmeden gözetim altında tutmaya olanak veren düzenleme, sürekli görmeye ve hemen tanımaya olanak veren mekânsal birimler oluşturmaktadır. Sonuç olarak, hücre ilkesi tersine döndürülmekte veya daha doğrusu onun üç işlevi –kapatmak, ışıktan yoksun bırakmak ve saklamak- tersyüz edilmektedir; bunlardan yalnızca birincisi korunmakta, diğer ikisi kaldırılmaktadır. Tam ışık altında olma ve bir gözetmenin bakışı, aslında koruyucu olan karanlıktan daha fazla yakalayıcıdır. Görünürlük bir tuzaktır" (2013, ss. 295-296).

Foucault savunduğu Panoptik gözetim modeliyle gücün parçalı doğasına atıfta bulunur; bireyi merkezden çıkarır ve bireyin öznelliğini inşa eden nesnel toplumsal formlara yönelir (Layder, 2010, s. 136). Foucault, panoptikonun etkisinin tutukluda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik halini, tutukluların bizzat kendilerinin de taşıyıcısı oldukları bir iktidar durumu içine alınmalarını sağlamak olduğunu belirtir. Böylelikle gözetleyenin (iktidar sahibinin) iktidarının sabit, derin, bir kerede ebediyen geçerli olmak üzere kazanılmış, devamlı olarak süren hale geldiğini savunur (Foucault, 2013, ss. 297-299). Buradan yola çıkılarak toplumsal dünyanın,

bireylerin denetlenmesine yardımcı aygıtlarla zenginleştirilmiş seçkinler tarafından kurulmuş bir alan olduğu düşünülebilir.

Giddens ise Foucault gibi gözetimi hapishanelere, okullara ya da hastanelere indirgemez. Giddens'a göre modern organizasyonların ayırt edici özelliği büyüklükleri ya da bürokratik karakterleri değil, mümkün kıldıkları ve gerektirdikleri yoğun düşünümsel gözetime uygun olmalarıdır. Toplumsal yeniden üretimin merkezinde konumlandırdığı gözetim sayesinde sistemle bütünleşmeyen davranış, farklı ve ayrı bir şey haline gelir. Bunun sonucunda sistemin düşünümsel döngüsünün korunması sağlanmış olur (Giddens, 2010, ss. 191-192). Gözetim burada bir elek işlevi görerek zarar verici ayrıksı yapıların temizlenmesine ve toplumun düzleştirilmesine yardımcı olan bir araç durumundadır. Ayrıca modernliğin kurumsal boyutları arasında saydığı gözetimi, kapitalizm ile iç içe geçmiş ulus-devletin temeli olarak gören Giddens, ulus-devletlerin yönetimsel sistemlerini, ulaştıkları toprak sınırları üzerindeki eşgüdümlü kontrol olarak yorumlar. Bu yönetimsel yoğunlaşma gözetim kapasitelerinin gelişimine dayanır ve gözetim, gözetime konu olan toplulukların siyasal alandaki etkinliklerinin denetimine işaret eder. Gözetim Foucault'da olduğu gibi doğrudan olabilir. Daha karakteristik olarak dolaylıdır ve enformasyon kontrolü üzerine kuruludur (Giddens, 2012, s. 55). Dolaylı gözetim ulus-devletin egemenlik hakları temelinde değerlendirildiğinde güvenlik politikaları, sosyal ve ekonomik politikaların uygulanmasında yararlanılacak enformasyon için bürokrasinin gözetimi meşrulaştırdığı yerdir.

Lyon'a (1997) göre gözetimin Foucault'taki gibi kurulu alan olması veya Giddens'taki gibi bürokratik meşruiyet boyutlarından farklı olarak tarihsel ve normatif olmak üzere iki bağlamı vardır. Yeni teknolojilerin, gözetimin tarihsel sürecinde kopuşlar yaşattığını savunan görüşlerin teknolojik determinizme götürdüğünü ve gözetimin tarihsel sürekliliği tarafını ihmal ederek tek yönlü ele alınmasına neden olduğunu söyler. Lyon ayrıca gözetimin tarihi gelişimi itibariyle 'kopuşlar' yaşadığı kadar, 'süreklilik' de arz ettiğini belirterek, tarihsel bağlamın yalnızca kopuşlar tarafının incelenmesini eleştirir. Normatif bağlam konusunda gözetim kuramlarının yalnızca denetim, özgürsüzleştirme, kısıtlama tarafından bakmasını eleştiren Lyon, gözetimin toplumsal yararlarının da olabileceğini söyler ve eylemi kısıtlayan, sınırlandıran postmodern gözetim paranoyasından kurtulmanın yolunu gözetimin sosyal analizinin sadece "kötü" nün

karşıtı olarak "iyi toplum" un düşüncesinin öğelerinin emrine verilmesi olarak ifade eder (Lyon, 1997, ss. 302- 307). Fakat güç ilişkilerinin topluma yansımasının daha sert ve gerilimlerle dolu bir mücadele olmasından dolayı bu önerisi yumuşak ve kırılgan kalmaktadır.

Dolgun'a göre 21.yy enformasyon çağı iken küresel egemen güçler, iktidarlarını yaymak için enformasyon teknolojilerini kullanmaktadırlar (Dolgun, 2004, s. 13). Birbilerine ağlar ile bağlı olan enformasyon teknolojileri gündelik yaşama girmiş ve yaygınlaşmıştır. Yaşamı kolaylaştıran enformasyon teknolojileri, egemen güçlerin kontrolünde olması nedeniyle iktidar aygıtına dönüşmüştür. Dolgun enformasyon toplumuyla gözetim toplumu arasında ince bir çizgi olduğunu ve enformasyon teknolojilerinin toplumsal denetim araçlarına dönüşmesiyle enformasyon toplumunun gözetim toplumuna doğru evirildiğini ifade eder (Dolgun, 2004, s. 15).

Bozkurt da Dolgun gibi internetin ve enformasyon araçlarının gözetime uygun yapısından dolayı kişisel özgürlükleri sınırladığını söyler. Özgürlüğün teknolojik altyapısını hazırladığı söylenen internetin, insanlar hakkında kişisel bilgileri ortaya saçmasından dolayı kişilerin özel alanını daralttığını ve toplumsal muhalefeti yok ettiğini ifade eder (Bozkurt, 2000, s. 70).

Güven ise kişilerin yeni enformasyon teknolojilerinin vaatlerinden yararlanma istençlerine sahip olduklarını, bu durumun da gözetim sistemlerinin bir ölçüde üreticisi ve dağıtıcısı olmalarına neden olduğunu söyler. Güven'e göre gözetimin toplumsal meşruiyetinin nedenleri kişisel güvenliğin ve devletin güvenliğinin sağlanması, Pazar sisteminin sürdürülebilmesi ve kişisel hazlar vermesidir (Güven, 2007, ss. 265- 267).

Gözetimin modern anlamda kuramsal çerçevesi iktidar mücadeleleri, disiplin toplumu ve toplumsal denetim kavramları ekseninde tartışılmaktadır. Güç ilişkilerine dair birçok farklı yaklaşımın olması gözetim kavramının kişiye, toplumlara, zamana ve mekâna göre değişiklikler arz ettiğini göstermektedir. Bu anlamda siberuzay gözetimin yükseldiği yeni bir bağlam olarak ortaya çıkmaktadır ve alışılagelmiş gözetim yöntemlerine yenilikler kazandırmıştır.

Gündelik yaşantıda kullanılan elektronik aletler yoluyla siberuzayın çevrimiçi evrenine dalan bireyler, her an izlenebilir ve gözetlenebilir duruma gelmiştir. Böylelikle gözetim hapishaneden çıkmış ve her anın kayıt altına alındığı ve Poster tarafından

“süperpanoptikon” terimiyle kavramlaştırılan gözetim modeline doğru değişim geçirmiştir. Süperpanoptikon modeline göre bireyler cep telefonunu ve interneti kullanarak, banka transferleri yaparak kendi gözetimlerine dâhil olmaktadırlar. Ayrıca süperpanoptikonda özne, veri tabanında çoğaltılmakta ve merkezilikten uzaklaştırılmaktadır. (Aktaran Lyon, 2006, s. 234).

Yine bir diğer kavram ise Mathiesen tarafından kullanılan “sinoptikon” kavramıdır. Sinoptikon’u çok insanın az insanı izlediği bir model olarak kavramlaştıran Mathiesen’e göre hem panoptikon hem sinoptikon birbirlerine yardım edip destekleyen modellerdir (Aktaran Lyon, 2013, s. 202). Soysal paylaşım ağları hem panoptik hem sinoptik etkiler barındırmaktadır. Popüler bir ikon gibi takipçileri tarafından gözetlendiğinin farkında olan ve buna göre davranan ve paylaşımlarda bulunan insanlar aynı zamanda yine bu sosyal paylaşım ağlarında ilgilerini çeken kişileri takip edip onları gözetleyebilmektedirler.

Lyon’a göre gözetim etkileme, yönetme, koruma, yönlendirme gibi amaçlarla kişisel enformasyona dönük odaklı, sistemli ve düzenli ilgidir (2013, s. 31). Sistemli bir şekilde kişisel enformasyonlara yoğunlaşan bu ilgi tesadüfî olmamakla birlikte kasıtlıdır ve belli protokollere ve tekniklere dayanır. Lyon gözetimi modern toplumlara özgü bir hastalık olarak görür; ona göre gözetim rutindir ve gündelik hayatın olağan parçasıdır (2013, s. 32).

İktidarın enformasyon teknolojileri dolayımıyla yeniden üretimine değinen Dolgun, bu teknolojilerin gözetim pratiklerine sağladığı imkânlarla iktidarın yeniden kurgulanması ve mahremiyetlerin ihlal edilmesi gibi olgular üzerinde durmaktadır (Dolgun, 2008). Dolgun, enformasyon toplumu ve gözetim toplumu ayırımına giderek, enformasyon teknolojileri aracılığıyla bilgiye ulaşma sırasında, hukuki olarak bireyleri ve mahremiyetleri koruyan, iktidarların/egemen sınıfların gücünü sınırlandıran toplumların enformasyon toplumu olduğunu belirtir. Yalnızca bireyleri ve mahremiyetlerini kapsayan, buna karşılık iktidar sahiplerini kapsamayan enformasyon teknolojilerinin sağladığı ‘şeffaflığın’, gözetim toplumuna götüreceğini söyler. Bunların yanında gözetime küresel açıdan bakan Dolgun’a göre gözetimin tepe noktasında, enformasyon teknolojilerinin altyapısını oluşturan dünya siyasetine yön veren ülkeler bulunmaktadır (Dolgun, 2008, ss. 275- 276).

Enformasyon teknolojilerine sahip şirketlerin bu araçları gözetim amacıyla kullanmaları konusu 8 Kasım 2016 yılında yapılan ABD Başkanlık seçimlerinde Cambridge Analytica skandalıyla ortaya çıkmıştır. 87 milyon Facebook kullanıcısına ait kişisel verileri, Facebook'a bağlı bir uygulama ile izinsiz ele geçiren İngiltere Londra merkezli Cambridge Analytica şirketi bu verileri Cumhuriyetçilerin adayı Donald Trump için kullanmakla suçlanmaktadır (Deutsche Welle, 2018). Facebook kullanıcılarının kişisel bilgilerine göre kimlikler çıkararak Trump'a oy verme potansiyeline yakın olduğu düşünülenlere kişisel mesajlar yollamak kaydıyla seçmenleri etki altına aldıkları iddia edilmektedir. Enformasyon teknolojilerinin siberdenetim için kullanılmaları gözetimin, etkileme ve yönlendirme konusunda hangi boyutlara ulaştığını göstermektedir.

Tarih içerisinde birçok dönüşüm geçirerek bugünlere gelen, internet ve BİT'in birbirine eklemlenmesi ile ortaya çıkan siberuzay, bünyesinde birçok yeteneği barındırmaktadır. Çevrimiçi kullanıcılarına yaşattığı deneyimleri göz önünde bulundurarak siberuzayın yetenekleri üzerinde tartışmayı sürdürmenin teknolojik belirlenimciliğe yol açtığı söylenebilir. Askeri amaçlarla ortaya çıkan siberuzay, zaman içerisinde toplumun ihtiyaçları güdümünde toplumsal olarak sürekli inşa halinde olan bir teknolojidir. Fakat kullanıldığı bağlama göre yeni anlamlar yüklenebilen siberuzay gözetim bağlamında düşünülecek olursa, hükümetlerin, kar amaçlı ticari kurumların ve bilişim şirketlerinin iktidarlarını devam ettirmek istedikleri ve bunun için siberuzayın yeteneklerini toplumsal denetim yönünde geliştirdikleri söylenebilir. Bu durum siberuzayın toplumsal ihtiyaçları karşılamak amacıyla inşa edildiğine dair masumiyete gölge düşürmektedir.

Gözetim ister kurumsal olsun ister bireysel olsun süreklilik arz eder. Gözetim yaşamın her anında çevredeki özne ve nesneler hakkında veriler toplayıp bu verileri işleyip bir sonraki adım için stratejiler geliştirmeye yarayan bir olgudur. Yalnızca sınıflar\tabakalar arası, kapalı alanlarda ya da siberuzayda değil gözetim her yerdedir. Ayrıca gözetim yalnızca insanlar arasındaki eylem olmayıp insan nesne arasında da vuku bulur. İnsan doğayı da temellük etmek için bilgi toplamak ihtiyacı duyar ve bunun için gözetimi kullanır. Gözetim hem tahakkümün sağlanması hem de tahakkümün altının oyulmasının aracıdır. Gözetimin bir tarafında insan olduğu sürece karşı tarafındaki varlığı nesneleştirmek ihtiyacını güder. Çünkü nesneleştirdikçe iktidarını daha kolay gerçekleştirir. Egemen güçler, iktidar boşalması yaşayıp iktidar yükleri hafifledikçe nesneleştirdikleri varlıklar ruh kazanır ve rolleri değişerek atalete uğrayıp bu kez

kendileri nesneleşmeye başlar. Ruh benzetmesi, gücün teleolojik açıklaması yerine, gücün sürekli toplumsal dolaşımda olan bir öğe olması, iktidar sahiplerinin zamana ve koşullara ayak uyduramayıp gücün kontrolünü başkalarına kaptırmalarını ifade eder. Ağır, sancılı ve trajik iktidar ilişkilerinin sonsuz döngüsü toplumun ileriye doğru sıçraması için dinamizm yaratır. Toplumsal dinamizmin görünür yüzü güç ilişkileriyse görünmeyen yüzü gözetimdir.

1.2. İnternet

Bilgisayar ve internet teknolojilerindeki ilerlemeler geçen yüzyılın sonlarına doğru baş döndürücü bir ivme kazanmış ve eski hantal, sabit ve analog yapılarından sıyrılıp hareketli (mobil) ve akıllı (smart) hale getirilmiştir. Üretim maliyetlerinin düşürülmesi ve toplumda yaygınlaşması sonucu eskiden yalnızca kurumlar tarafından kullanılan ve zorunluluk halleri dışında kullanılmayan teknolojik aletler, bugün günlük yaşantının olmazsa olmazı haline gelmiştir. Bilgisayarlar, kredi kartları, akıllı telefonlar, tabletler, GPS araçları en yaygın şekilde kullanılan başlıca teknolojilerdir. Birbirlerine internet ile bağlı olan bahse konu bu araçlar "Bilgi ve İletişim teknolojileri" (BİT) adı altında toplanmaktadır. Yalnız başlarına hiçbir anlam ifade etmeyen yeni teknolojilerin özü, internet denilen Dünyayı Saran Ağdır (WWW, World Wide Web).

İnternet 1960'lı yıllarda kısa adı ARPA olan ABD Savunma Bakanlığı İleri Araştırma Projeleri Kurumu (Advanced Research Projects Agency) tarafından "ABD'nin olası bir nükleer saldırıdan etkilenmeyecek iletişim sistemi tasarlamasıyla ortaya çıkmıştır (Castells, 2013, s. 58). 1972 yılında geliştirilen ilk e-mail sistemi ile üniversiteler arası bilgi ve dosya paylaşımı gerçekleştirilmeye başlandı. 1980'li yıllara kadar bilgisayarlar oldukça büyük hacimliydi ve kullanıcıları üniversiteler ve devlet kurumlarıydı. Kişisel bilgisayarların dünya çapında yaygınlaşması 1980 yılından sonra oldu. Bu kez birbirinden uzaktaki bilgisayarlar arasında bağlantı kurma sorunu ortaya çıktı. Eskisinden daha güvenli protokollerle, uzak bilgisayarların birbirine bağlanması sorununa çözüm bulundu. İnterconnected Networks sözcüklerinin kısaltılmış hali olan internetin gelişimi 1990 yılından sonra ivme kazanmaya başladı. 1991 yılında birbirine bağlı metinlerden oluşan hipermetin (hypertext) protokolü geliştirilerek www'nun (World Wide Web) ilk adımı atıldı. Metin tabanlı olan internetin grafik arayüzeyli web

tarayıcılarına dönüşmesi 1993 yılında oldu. Sırasıyla Yahoo'nun ve Google'nin arama motorlarını geliştirmesiyle artık kilit sözcükler yazılarak istenilen siteler ziyaretçiler tarafından kolayca bulunabilir hale geldi. Web 2.0'ın piyasaya sürülmesi sosyal medyanın yükselişine neden oldu. İnternetteki bireyler, mikrobloglar aracılığıyla kendi hesaplarından kendilerine ait düşüncelerini, duygularını, yaşam pratiklerini görsel ve işitsel biçimde aktararak artık ziyaretçi olmaktan çıkıp, kullanıcı rolünü üstlenerek aktör konumunu aldılar (ODTÜ Bilgi İşlem Daire Başkanlığı, Çevrimiçi Erişim Tarihi: 26.04.2015).

Aktif rol oynayan kullanıcılar için internette birçok hizmet sunulmaya başlanıldı. İnternetin sunduğu elektronik ticaret, yer-yön bulma, uzaktan eğitim, elektronik konferanslar, sosyal paylaşım ağları vb. gibi hizmetler ile bireyler zamanın ve mekânın bağlayıcılığından kurtulup birçok sosyal etkileşim içerisine girebilmektedirler. İnternetin ortaya çıkması ile birlikte bireylerin zamanın ve mekânın bağlayıcılığından kurtulması toplumsal ilişkilerin elektronik bir uzama taşınmasını beraberinde getirmiştir.

Castells bu uzamı "ekonomik, siyasi ve sembolik hayatımıza hâkim olan süreçleri eşzamanlı olarak birbirine eklemleyen maddi destekler" olarak tanımlar. Toplumun "sermaye, bilgi, teknoloji, örgütsel iletişim, görüntüler, sesler ve semboller akışı etrafında inşa edildiğini" söyleyen Castells'a göre ağ toplumunun maddi temelleri, Bilgi ve İletişim teknolojileri denilebilecek "elektronik bağlantılar devresidir" (2013, s. 548). Zamanla bu maddi temeller kültürün bir parçası olup, kültürden etkilenen ve onu etkileyen bir yapıya büründü. Bunun sonucu olarak da kültürün geliştiği yeni bir bağlam halini aldı.

Toplumsal yaşama ait olan bütün unsurların topyekûn internete taşınarak yeni bir toplumsal bağlam oluşmasında küreselleşmenin de büyük bir rolü olmuştur. Küreselleşen dünyanın neresinde olunursa olunsun internet yardımıyla finansal anlaşmalar ve kültürel sembollerin değiş-tokuşu yapılabilmekte, ülkeler arası diplomasi faaliyetleri yürütülebilmektedir. İnternetin gideceği yönü Pazar ihtiyaçları, kültürel etkileşimler ve uluslar arası politikalar tayin ederken diğer yandan da internet, kendine ait diller geliştirip, iletişim biçimleri, yasalar, reklam stratejileri ve anlam dünyası yaratarak toplumsal yaşamın yönünü tayin etmektedir. Bu noktada insanların aklında toplumsal gelişimin dinamizmini internetin oluşturduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır.

Teknolojik bir gelişme olan interneti merkeze koymak toplumsal gerçekliği araçsal aklın hizmetine vermek gibi bir sorunu ortaya çıkarmaktadır. Bu açıdan bağlantı devrelerinden çok kültürel deneyime önem veren Tomlinson (2004) elektronik ağların hareketliliğinin kültürel deneyimin göreceli olarak küçük bir boyutuyla ilgili olduğundan bahseder. Yerel bilginin önemine değinen Tomlinson'a göre "yerel yaşam" bilgisayar terminalleri arasında gidip gelen "küresel yaşamın" aksine, zaman-mekânın çoğunu kaplamaktadır (2004, s. 86). Bu açıdan interneti yerel yaşam tarafından geliştirilen, içerisinde kültürel unsurlar olan yeni bir bağlam olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu önemli kültürel bağlamın yalnızca internet terimi ile karşılık bulması toplumsal gerçekliğin anlaşılması için hafif kalmakta, bu gerçekliği dolduran bir terime ihtiyaç duyulmaktadır. İnternetin ağ yapısından dolayı mekân ve zamanı yalnızca iletişim deneyimleri üzerinden tanımlamak internetin sosyolojideki öneminin azalmasına neden olmaktadır. İnternetin salt iletişim aracı olduğu konusunda ısrar edilecek olursa, internete özgü iletişimin dolayımlı deneyim sunması üzerinde yoğunlaşmak gerekecektir. Tomlinson'a göre gerçek dünyadaki yüz yüze iletişimle yani doğrudan deneyimle internetteki dolayımlı deneyim arasında bir fark yoktur çünkü canlı dil de simgelerden oluşmaktadır (2004, s. 212). İnternet, kendine özgü fenomenlerden oluşmuş dolayımlı iletişimin olduğu bir zaman-mekândır. İçerisinde ekonominin, politikanın, teknolojinin ve kültürün olduğu, her kültürün kendi fenomenleriyle simgesel olarak iletişime geçtiği bu yeni toplumsal bağlamın sosyolojideki adı siberuzaydır.

1.2.1. Siberuzay

Var olan dünyanın sınırlılıklarından kurtulup Dünyayı Saran Ağ'ın "çevrimiçi" uzamlarına giren birey mekânsal olarak "siberuzay"dadır. "Antik Yunancada "dümenci" anlamına gelen sibernetik (*kybernetes*) sözcüğünün anlamı "yönetim bilimi" demektir ve sibernetik, kurucusu Wiener tarafından hayvanlarda ve makinelerde kontrol ve iletişim bilimi olarak tanımlanmıştır" (Kara, 2014, s. 146). Sibernetikten yararlanılarak geliştirilen "siber" sözcüğü ve belli bir uzamı anlatan "uzay" sözcüğüyle

birleştirilen siberuzay terimi ilk kez "*Neuromancer*" kitabında Gibson tarafından kullanılmıştır. Gibson siberuzayı şöyle tanımlamıştır:

> "Her ulustan milyarlarca yasal kullanıcının, matematiksel kavramları öğrenen çocukların her gün yaşadığı anlaşmalı halüsinasyon… İnsan sistemindeki her bilgisayarın kayıtlarından yansıtılan verilerin grafiksel sunumu. Kavranamayacak bir karmaşıklık. Zihnin uzaysızlığında, ışık çizgileri; öbekler ve takımyıldızları şeklinde düzenlenen veriler. Tıpkı şehrin ışıkları gibi, gitgide uzaklaşan… (1998, s. 6)"

Kullanıcılarının dışındaki bir sistem tarafından oluşturulan verili bir alan, toplumsal deneyimlerin kaydedildiği yeni bir toplumsal hafıza, zamandan ve mekândan soyutlanmış sürekli biçim değiştiren bir yapıya sahip, kavranamayacak kadar büyük yeni bilgi kaynağı olması bakımından Gibson'ın siberuzay tanımı, toplumsal ilişkilerin aktarıldığı ve yaşandığı yeni bir uzam olarak belirmektedir.

Siberuzay kaynağını gerçek dünyadan alıp onu değişime ve dönüşüme uğratarak kendine has gerçeklikler yaratan yeni bir toplumsal bağlam olarak ortaya çıkmaktadır. Mul'a göre siberuzay, "bilgisayarların ve onu kullanan insanların internet ve benzeri ağlar içinde kurduğu iletişimden doğan sanal gerçeklik ortamını anlatan mecazi bir soyutlamadır" (2008, s. 384). Siberuzay'ın edebiyat, resim, sinema gibi sanat alanlarını dönüştürdüğünü ve enformasyon teknolojilerinin kendine özgü bir "dijital kültür" yarattığını savunan Mul, dijital kültürün özelliklerini "çokluortamlılık, interaktiflik ve sanallık" olarak kategorize eder (2008, s. 105). "Çokluortamlılık" ile anlatılmak istenen söz, ses ve görüntüyü birleştirebilme yeteneğidir. Dijital kültürde yapıtlar, manipüle edilebilir özelliktedir ve "interaktiflik" ile açıklanan, kullanıcıların yapıta müdahale edebilmesidir. "Sanallık" ise fiziksel olarak gerçek olmayan ama etkileriyle seyirciye gerçek gibi ulaşan bir dünyanın simülasyonudur (Mul, 2008, ss. 111-118). Siberuzayın "*dijital kültürünün*" üç özelliği gerçek dünya ile olan benzerlikleri güçlendirmektedir ve yeni bir sosyal bağlamın gerçekliği konusunda çevrimiçi kullanıcıların inançlarını arttırmaktadır.

Toplumsal ilişkilerin taşındığı bu yeni alanın yeteneklerinden birisi de her türden etkinliğin 1'lerden ve 0'lardan oluşan sayısal verilere dönüştürülüp depolanabilmesidir. Novak siberuzayı "her türlü bilginin kaybolmayan bir şekilde global bir bütün içerisinde var olduğu yer" olarak tanımlamıştır (Novak'tan aktaran Özener vd., 2008, s. 14). Kişisel verilerin bu şekilde depolanabilir olması, onların geri çağırılıp, düzenlenip,

işlenmesini kolaylaştırarak gözetim çalışmalarına katkı yapmaktadır. Siberuzayın sonsuz uzamında biricik olduğunu düşünerek öznel deneyimlerini gerçekleştirdiğini sanan birey, artık sistem tarafından sayısal verilere indirgenmiş aktörden başkası değildir.

Verdiği hizmetlerle maddi yönlerinin yanı sıra psikolojik özellikler de barındıran siberuzay, çevrimiçi kullanıcılarının yeni bir boyuta geçebilmelerine olanak tanır. Sayar bilgisayarı, kullanıcıların düşünce, tutum ve zevklerini sanal mekâna aktarabildikleri zihin ve kişiliklerinin bir uzantısı olarak görür. Siberuzay'a psikolojik mekân olarak yaklaşan Sayar, "bilgisayarların ve siberalanın bireyin intrapsişik dünyasının bir uzantısı olan bir tür 'geçiş mekanı' oluşturduklarını" söyler (2002, s. 60). Çevrimiçi dünyayı temsil eden siberuzay deneyimi ile çevrimdışı dünyayı temsil eden yaşanılan somut dünya arasında dikkati çeken farklılık, çevrimiçi dünyanın gerçekliğin kuşatılıcılığından arındırılmış gibi görünmesidir. Ne var ki siberuzayın kaynağını gerçek dünyadan alıyor oluşu onun, gerçeklikle derinden bağlantılı bir yer olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra siberuzayın ardındaki sistem çevrimiçi dünya ile gerçek dünya arasındaki bağı örtmek, yerine yeni bir duygulanım bağlamı yaratmak amacı gütmekte olup, bunu gözetimden yararlanarak pekiştirme çabası içerisindedir. Zira bireylerin çevrimiçi dünyada kendilerini ifade etme ihtiyacını karşılamak için birçok sosyal paylaşım siteleri kurulmuş, bireyler arzu ettikleri, kendilerini rahata kavuşturan psikolojik duygulanım boyutlarına ulaşırken, çevrimiçi verili dünyanın ardındaki sistem kişisel biyografilerine kolaylıkla ulaşabilir duruma gelmiştir.

Siberuzayın heyecan yaratan teknolojik iyimserlik furyasına kökten karşı çıkan ve onu eleştiren bilim insanları da bulunmaktadır. Eleştirilerin merkezinde ise siberuzayın bedenlerden yoksunlaştırması ve bu yok oluşa bağlı olarak sosyal ilişkilerin aksadığı savı bulunmaktadır. Robins (2013), BİT'in insanları gerçek dünyanın ve bedenin sınırlılıklarından kurtardığı ve daha mükemmel bir gelecek vaat ettiği şeklindeki teknolojik iyimserliği eleştirir, gerçek dünyada yaşadığımızı, "siber-alanın" ve "sanal gerçekliğin" gerçek dünyayı nasıl istiyorsak o hale getirebilecek yeteneklerinin olmadığını söyler. Robins'e göre gerçek yaşam kaos ve felaket üzerine kuruludur ve benlik felaket duygusuyla doğar, gelişir ve sona erer (Eiden'den aktaran Robins, 2013, s. 45). İnsanlar ve toplum felaketin yıkıcılığından ve bilinmezliğinden dolayı korku

duyar ve kendilerini korumaya çalışırlar. Robins'e göre siberuzay bu korkuyu askıya alarak örtbas etmek için mükemmel bir kurgu alanıdır (2013).

Siberuzaya çekilen birey, deneyimden yoksunlaşır ve bu durum gerçek yaşamın keşfedilebilmesini zorlaştırarak ilerleme çabalarını boşa çıkartır. Robins deneyimin kaybolmasından kaynaklı ataleti varoluşsal, ahlaki, politik ve estetik açıdan çözümlemeye tabi tutar. Korku ve dehşet sonucunu doğurarak, toplumun ve bireyin gerçek yaşam deneyimlerinden uzaklaşmasına neden olan kaos ve karmaşanın, aynı zamanda da yenilik ve dönüşümün kaynakları olduğunu söyleyerek deneyim konusuna varoluşsal olarak yaklaşır. Robins'e göre insanın felaketle yüzleşmesi, korku dolu bir durum olmasına rağmen, insan kültüründeki yeniliklerin ve yaratıcılığın temelidir (2013, ss. 57-58).

Bilimsel dünyadaki düşünce yapısının dönüşümlerine ilk motor gücünü veren sanatçılar, ilerleme fikrinin uçbeyleri olarak keşfedici aktörlerdir. Sanatçıların, kaosun yıkıcı ve yenilikçi güçleriyle etkileşimi, estetik yaratıcılığı ortaya çıkarır. Estetik alandaki bu deneyimler sürekli başkalığa ve başkalaşma güdüsüne müsaade eder (Robins, 2013, s. 59).

Robins "yabancı ve öteki" terimleri üzerinde durur ve deneyim dünyamızı biçimlendiren "yabancı" figürünün düzen ve kalıcılık anlayışımıza felaket getirecek bir şekilde meydan okuyan bir figür olduğunu söyler. Bunun yanı sıra yabancı figürü ötekiliğiyle ve olumsuzluğuyla, toplumsal ve kültürel yenilenmelerin, canlanmaların kaynağıdır (Robins, 2013, s. 59). "Öteki'nin ölümlülüğü ve çaresizliğiyle karşılaşmamız ahlaki ve etik ilişkilerimizin temelini oluşturur" (Levinas'tan aktaran Robins, 2013, s. 60). Robins "öznel iktidarımızın ötesindeki dünyanın karmaşık ve kararsız potansiyelini anlamaya çalışmalıyız" der. Bilinmeyeni keşfetmek ve bilinmeyenin kişiye ya da topluma verebileceği zararlardan korunmak için onunla deneyim yaşayarak kontrol altına almak gerektiğini vurgulayarak deneyimin politik önemine atıfta bulunur (Robins, 2013, s. 57).

Yine siberuzaya yönelik bir diğer eleştiri ise uluslar arası ilişkilerde egemenlik aracı olarak kullanılmasıdır. Mattelart Sovyetlerin dağılmasıyla birlikte tek kutuplu dünyada Amerikan kültürü ve Amerikan yaşam tarzının sembollerinin çoklu ağlar ve bilgi endüstrisi aracılığıyla yaygınlaştırılacağını söyler ve internet denilen ağların ağını

"küresel bilgi egemenliği" olarak tanımlar (2012, ss. 226-227). Siberuzay, tüketime dayalı küresel ekonomik sistemin ve birinci dünya ülkelerinin çıkarlarını merkeze alan politikaların yaygınlaştırılmasında etkili bir araçtır. Kendisi dışındaki kültürlere yaşam şansı bırakmaksızın onları kolonileştirme çabası içerisindeki başat Batı kültürüne hizmet etmesi, siberuzaya yapılan eleştirileri haklı çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra kültürlerin tekbiçimlileşerek kontrol edilebilir hale getirilebilmesi ve tamamen küresel kapitalizme hizmet eden kültür hegemonyasının devamlılığının sağlanması için siberuzayın yeni bir kültürel zemin oluşturduğu söylenilebilir.

Siberuzay küresel kültürel hegemonyanın yeni güzergâhı, neoliberal ekonominin yeni pazarı olduğu kadar, muhalif hareketlerin, bireysel gelişimin ve kültürel etkileşimin de yeni alanıdır. Zamanın ve mekânın bağlayıcılığının siberuzay ile aşılması ve toplumun gündelik yaşantısını kolaylaştırması bakımından birçok yararları olması, siberuzayın övgüye değer tarafını göstermektedir. Bunun yanında siberuzayın gözetim ile çevrelenmesi, gözetim yoluyla her türlü bilgiye vakıf olunabilmesi, iktidar seçkinlerine tanrısal güçlere sahip oldukları hissini vermektedir. Siberuzayı daha bütünlüklü anlayabilmenin yolu onun olumlu ve olumsuz yanlarını görebilmektir. İnsani ihtiyaçlardan yola çıkılarak inşa edilmiş siberuzayın zamanla iktidar ilişkilerinin bağlamını oluşturması onun toplumsallığını göstermektedir. Siberuzayda bireylerin ve kurumların ihtiyaçlarının neler olduğunun bilinmesi, siberuzaya dair endişelerin ve övgülerin daha ayakları yere basan biçimde anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu doğrultuda siberuzay, ne iktidar çevrelerinin güçlerini hissettirdikleri bir alan olarak ölçüsüzce eleştirilebilir, ne de toplumsal dünyada paradigma değişikliği yaratacak kadar yüceltilebilir.

1.3. Siberuzayda Kamusal Alan- Özel Alan Ayrımı

Eski Yunan'a kadar dayandırılan kamusal-özel alan kavramları birçok bilim insanının düşüncelerine konu olmuştur. Arendt'e göre modernlik öncesi zamanlarda özel alanın ayırt edici özelliği, insanların bu alanda isteklerin ve ihtiyaçların güdümünde bir arada yaşıyor olmalarındaydı. İnsanın doğal yaşamından kaynaklanan üreme ve hayatta kalma edimlerini gerçekleştirmesi için başkalarının ortaklığına ve eşliğine gereksinimleri vardı. Bu alanda erkek yiyecek sağlayıcı emeğini, kadın doğurucu

emeğini kullanmaktaydı ve bu etkinlikler yaşamsal kaçınılmazlığın konusuydu. Arendt bütün bunlara dayanarak hanedeki doğal topluluğu zorunluluğun eseri olarak görür ve bu doğal toplulukta yerine getirilen bütün etkinliklere zorunluluk hâkimdir (2013, ss. 67-68).

Eski Yunan'da polis, özgürlük sahasıydı. Polis'in özgürlüğünün koşulu ise hanede yaşamın zorunluluklarına hâkim olmaktan geçerdi (Arendt, 2013, s. 68). Modernliğin getirdiği bir sonuç olarak hanenin ya da ekonomik etkinliklerin kamusal alana çıkışlarıyla, ev idaresi ile önceleri ailenin özel alanına dâhil olan bütün meseleler, "kolektif" bir mesele durumuna gelmiştir (Arendt, 2013, s. 71). Arendt bunu toplumun (ev idaresinin, onunla ilgili etkinliklerin, sorunların, örgütsel araçların) hanenin ücralığından çıkıp kamusal alanın parlak ışıkları altında yükselmesi olarak görür (2013, s. 77). Arendt halkları ve siyasi toplulukları gündelik işlerin devasa, millet çapında bir hanenin ya da evin idaresi şeklinde halledildiği bir aile imgesi biçiminde görmektedir ve ona göre insanüstü aile sureti içinde ekonomik olarak örgütlenmiş topluluğa "toplum" denir (2013, s. 66).

Modernlikle birlikte kamusal alanın yerini, "insanlar eylemez davranırlar Konformizmi"nin temelini oluşturduğu modern ekonomi tarafından biçimlendirilen "toplumsal alan" almıştır (Arendt, 2013, s. 82). Ekonominin güdümündeki toplum, üyelerinden kendiliğinden eylemlerde ve sivriliklerde bulunmayacak ve normalleşmelerini sağlayacak biçimde belli davranış tarzı içinde olmayı bekler ve kurallara uymayanların asosyal ve anormal olarak görülmelerini sağlar (Arendt, 2013, ss. 81-83). Bütün bunların sonucu olarak kitle toplumunun ortaya çıkmasıyla toplumsal alan, toplumun bütün fertlerini eşitler ve denetimi altına alır. Bu eşitlik aile bireylerinin aile reisinin despotik iktidarı karşısındaki eşitliğini andırır. Toplum her koşul altında eşitlenir diyen Arendt bunu şu şekilde açıklar: "modern dünyada eşitliğin zaferi, toplumun kamusal alanın yerine geçtiği ve her türlü ayrım ve farkın bireyin özel meselesi durumuna geldiği gerçeğinin siyasal ve yasal olarak tescilinden başka bir şey değildir" (2013, ss. 80-81).

Günümüzde tüketim kalıplarının yön verdiği siberuzayda Arendt'in işaret ettiği despotik bir sistemin, kullanıcılarını eşitlemeye çalıştığı bir düzenden söz edilebilir. Yaratılan imajların ve etkinliklerin standartlaşması moda, siyasi düşünce, insan ilişkileri gibi toplumu ilgilendiren kamusal içerikli konularda tekbiçimliliğe neden olmuştur. Oysaki

Arendt, eski Yunan'da herkesin sürekli farkını sergilemek, eşsiz edimler veya başarılarla herkesten daha iyi olduğunu göstermek durumunda kaldığı amansız bir çekişme ruhunun hâkim olduğu bir kamusal alandan bahsetmiştir (2013, s.82). Siberuzayı etkin bir biçimde kullanan ve özellikle 90'lı yıllardan sonra doğan toplum üyeleri "farklılıklarını", "eşsiz edimlerini" ve "başarılarını" daha farklı yollardan sergilemektedirler. Hiç kuşku yok ki bu sergileyiş biçiminde söz konusu kuşağın Arendt'en feyiz aldığı savunulamaz. Zira küreselleşme politikaları sonucunda Batı merkezli kültür trendleri ile sosyal medyayı işgal etmektedirler. Herkese açık bir alan olan siberuzayda "herkesten daha iyi olduğunu" kanıtlama çabası, kişilerin hobilerini, yeme-içme alışkanlıklarını, sıra dışı davranışlarını vb. gibi içeren görselleriyle çevrelenmiş aşırı bireyselliklerin sunulmasından ibaret kalmaktadır.

Bahse konu bireyselliklerin teknoloji yardımıyla kamusal alana sızması siberuzayın bir getirisi olarak ortaya çıkmaktadır. Siberuzayın gözetime uygun yapısının bireyler tarafından biliniyor oluşu, günlük yaşantılarını özellikle sosyal medya aracılığıyla sergilemeleri, kamusal alanın aşırı bireyselliklerle işgal edilmesi sorununu beraberinde getirmiştir. Sennet'in de dediği gibi, kendini tanımak dünyayı tanımak için bir araç değil amaç halini almıştır ve artık her bireyin benliği, onun temel kaygısı haline gelmiştir (2013, s. 17). Kamusal birlikteliğin bir alanı olarak düşünüldüğünde bireyler siberuzayı, kendilerini tanımak için adeta bir ayna olarak görmektedirler. Aşırı teknolojik belirlenimciliğe gitmeden bunun siberuzayın doğasından kaynaklandığı söylenebilir. Zira siberuzaydaki etkinliklerin görünebilir yapısı, kişilerin kendileri hakkında dışarıda nasıl izlenimler bıraktıklarını öğrenmek için fırsat vermektedir.

Siberuzayın gözetime uygun özelliğini kendilerini tanımak için avantaja çeviren bireylerin aşırı bireyselliklerini sunmaları aynı zamanda kamusal alan da olan siberuzayın işlevselliğini yitirmesine neden olmaktadır. Sennet kişilerin kendi yaşam öyküleriyle ve özel tutkularıyla ilgileniyor oluşlarını narsistik karakter bozukluğu olarak ele alır ve bu ilginin kişileri özgürleştirmediğini belirtir (2013, s. 18). Bireylerin siberuzayda gözetleniyor olduklarını bilmeleri, buna göre davranışlar sergilemeleri sonucunda tekil benliklerini yücelterek kendilerini tatmin etmeleri, kamusal olarak dışarıya kapanmalarına sebebiyet vermektedir. Sennet bu durumu narsizm ile ilişkilendirerek narsizmi, "neyin benliğin tatmin alanına ait, neyin bu alanın dışında olduğunu algılamasını engelleyen kendine dönüklük hali" olarak yorumlar. Sennet'e

göre narsizm kişinin "kendi koşullarının ve tekil benliğinin sınırları dışında, yani kamusal alanda anlamlı toplumsal ilişkilere girilebileceği anlayışını öldürdüğünü" söyler (2013, s. 22). Siberuzay, bireysellikler diye nitelendirilen narsistik karakter bozukluklarının sergilendiği alana dönüşmekte, gözetim unsurunun da devreye girmesiyle kamusal insanın çöküşüne yardım etmektedir.

Kullanıcılarının kendilerine olan aşırı ilgisi, sürekli benliklerini diğer benlikler üzerinden kontrol etme ihtiyaçları ve siberuzayın kolay erişilebilir olması, siberuzayda uzun süreler vakit geçirmelerini beraberinde getirmektedir. Bu anlamda siberuzay, bireylerin boş zaman etkinliklerini gerçekleştirdikleri yeni bir yer olmuştur.

1.3.1. Boş Zaman Tüketimi Alanı Olarak Siberuzay

Gerçek yaşam gibi siberuzayda da kamusal alan, özel alan ayrımı söz konusudur. Siberuzayda kamusal alan milyonlarca üyesi olan tartışma platformları, forumlar, arkadaşlık siteleri, sosyal paylaşım ağları, alışveriş siteleri gibi çevrimiçi siteler şeklinde kendini göstermektedir. Siberuzayda özel alandan bahsedilecek olunursa bu kişisel bilgisayarlar, kredi kartları, akıllı telefonlar gibi bireyleri siberuzayın çevrimiçi dünyasına bağlayan bir ağ ile eklemlenmiş araçlar olduğu gibi bireylerin kişisel bilgilerinin kayıtlı olduğu hesaplar ve profiller şeklinde de ortaya çıkabilir. İster kamusal ister özel alan olsun siberuzay boş vakitlerin geçirildiği etkinlik alanına dönüşmüştür.

Habermas, boş zaman etkinliklerinin tarihi gelişimini sıraladığı çalışmasında, burjuva kamusal alanının yapısal dönüşümünün sonuçlarından birisi olarak, bağrından burjuva kamusal alanını çıkaran özel alanın işlevlerinden arındırılmış ve otoritesi zayıflamış küçük ailenin iç çemberlerine kısıldığını söyler (2002, s. 279). Tüketimi temel alan neoliberal politikaların bu çöküşte etkisi kaçınılmazdır. Habermas ailenin gelir ve boş zaman tüketicisi rolüne büründüğünü, edebi kamunun bir fonksiyonu olan kültürel ve siyasal akıl yürütme faaliyetlerinin yerini tüketim kalıplarıyla bezenmiş boş zaman faaliyetlerine bıraktığını söyler (2002, s. 281). Habermas'a göre burjuva ideal tipolojisi mahremiyet alanında bir edebi kamunun doğumunu öngörmüştür ama artık "bu alan kitle iletişim araçlarının tüketim kültürüne dayalı kamusallığı üzerinden çekirdek ailenin iç dünyasına sızan toplumsal güçlerin akınlarını başlattığı gediğe dönüşmüştür" (2002,

s. 283). Günümüzde bu gediği büyülten bir diğer unsur da siberuzaydır. Tek yönlü mesaj içeriğine sahip kitle iletişim araçlarının yerini, interaktif özellikleri barındıran siberuzay almıştır. Siberuzay aynı zamanda interaktif özellikleriyle boş zaman tüketimi etkinliklerinin yapıldığı bir alana dönüşmüştür.

Siberuzayda boş zaman tüketimi günümüzde değeri artan bir eğilim halini almıştır. İş yaşantısının yoğunluğundan ve stresinden kurtulmanın en pratik ve kullanışlı yolu akıllı telefonlar aracılığıyla sosyal medyayı takip etmek, oyun oynamak veya bilinmeyen bir konu hakkında internette araştırmalar yapmak vb. gibi biçiminde kendini göstermektedir. Cuenca'ya göre boş zaman, arzı tüketici pazarı tarafından yapılan, tamamen kişisel, özel, zevkli ve ototelik bir deneyimdir (Aktaran Blanco 2014, s. 187). Siberuzayın artan oranda hayatımıza girmesiyle boş zaman etkinlikleri de dijitalleşmeye doğru evirilmektedir. Blanco akışkan moderniteye ait tipik değerlerin hâkim olduğu bir toplumda, hazcı değerlerin üstünlüğü ve hayatın teknolojikleştirilmesine yönelik eğilimin boş zaman etkinliklerini dijitalleştirdiğini savunur (2014, s. 193). Siberuzaydaki boş zaman pratiklerinin merkezinde anlık ödüllerin ve karşılıkların elde edilmesine dayalı eğlence ve keyfin bulunuyor oluşunu modernizme bağlayan Blanco'ya göre siberuzay katılım, işbirliği, sosyalleşme, çevrimiçi öğrenme, vatandaşların güçlenişi veya kolektif bilgi üretimi gibi insanlığa yararlı olanaklar da sunmaktadır (2014, s. 193).

Bireylerin boş zaman tüketimi ihtiyaçlarını karşılarken kamusal alanları bireysel ilgileriyle doldurmaları gözetim ihtiyacı duyan ticari şirketler, devletler ve bilişim şirketlerinden oluşan siberuzayın kurgusunu yapan iradenin ilgisini çekmektedir. Bahse konu kurumlar kullanıcılarına verili bir kamusal ve özel alan sunmaktadır. Güvenliği sağlayan kullanıcı kimliği ve şifreler, mobil araçların kişiselleştirilebilir yetenekleri ve bireysel tüketim işlevi gören kredi kartları gibi özellikler siberuzayda bir özel alanın varlığını inandırıcı kılmıştır. Diğer yandan politik, ekonomik ya da kişilerin hayatlarını anlamlandırdığı konular üzerine tartışma yürüttüğü birçok çevrimiçi sosyal ortamlar kamusal alan olarak konumlandırılmıştır. Siberuzayda kamusal-özel alan ayrımı aslında yapay bir ayrımdır. Kişisel bilgisayarlardan yapılan kısa süreli bir çevrimiçi gezinti, kredi kartıyla yapılan alışveriş ya da cep telefonundan yapılan bir yer bildirimi işlemi ticari şirketler, devlet organizasyonları ya da şifre kırıcılar tarafından tespit edilebilmektedir. Sistemi kuran irade yapay bir kamusal-özel alan ayrımına gitmiştir.

Bilginin artan önemi, kişisel bilgilerin siberuzayın ardındaki iradenin hedefi haline gelmesine neden olmaktadır. Bir örnekle açıklanacak olursa, Ticari bir şirket için en önemli şeyin tüketim olduğu söylenebilir. Bu doğrultuda bireyleri tüketime yönlendirmek için onların ihtiyaçlarını bilmek ticari şirketlerin arzuladığı bir durumdur. Bireysel ihtiyaçların ne olduğunu belirlemek için kişilerin gündelik yaşantılarındaki bilgilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Bireylerin rahatça bilgilerini sunduğu bu yapay özel alanda doğal davranışlar sergilemesi beklenir. Her bir birey isteyerek ya da istemeyerek kendi kişisel biyografilerini sunduğu özel alanlarıyla siberuzayın kamusal alanlarını işgal etmektedir. Böylelikle sistem, kişilerin siberuzayda yaptığı herhangi bir etkinliği kaydederek kişi hakkında kişinin iradesi dışında biyografiler oluşturmak suretiyle onun tüketim alışkanlıklarını tahmin edebilir yetkinliğe ulaşmaktadır.

Boş zaman tüketimi adına yapılan etkinlikler siberuzay kullanıcılarının yaşam haritalarını ortaya sermektedir. Cambridge analytica skandalında ufak anketler yoluyla seçmen eğilimlerinin önceden bilinmesi, bu yolla seçmenlerin etki altına alınması, kişilerin boş zaman etkinliklerinin dünya politikasını etkileyecek büyük sonuçlara neden olduğunu göstermektedir.

1.3.2. Sanal Kimlik

Toplumsal ilişkilerin yeni bir bağlam olan siberuzaya taşınması ile birlikte kişiler, kendilerini ifade etme aracı olarak siberuzayın yeteneklerinden yararlanıp kendi biyografilerini sunmaya başlamışlardır. Twitter, Facebook, İnstagram, Foursquare gibi sosyal paylaşım ağları, elektronik ticareti destekleyen alışveriş siteleri etkin şekilde kullanılan siberuzay mecralarıdır. Bahsedilen siteler aracılığıyla fotoğraf ve video görüntüleri ile fiziksel görünümler paylaşılır, ekonomik durum ortaya konulur, politik duruş ifşa edilir; kültürel çeşitlilik, sosyal bağlantılar, hobiler, korkular, nefretler kısacası bir aktörün bütün kimliğini oluşturan yaşam döngüsü açık bir şekilde sunulur.

İster kredi kartı olsun ister akıllı telefon olsun çevrimiçi dünyaya bağlanan bütün BİT'in kendilerine ait bir tür dijital kimlik olan IP adresleri vardır. Siberuzayın çevrimiçi evreninde BİT ile yapılan her hareket bir iz bırakır ve bu izler zamanı geldiğinde geri çağırılmak üzere sınıflandırılarak kayıt altına alınır. Kayıt işlemi bazen de "Truva atı" (Trojan) ve "çerez" (Cookies) olarak tanımlanan casus yazılımlar aracılığıyla her türlü

kişisel verinin, sahip olunan BİT'ten çekilebilmesiyle kendini gösterir. Her bir veri, BİT 'in ait olduğu "yasal kullanıcısının" IP'sine işlenir. Böylelikle kişilerin kendi kimlikleriyle ilgili gerçek yaşantılarındaki ipuçları siberuzayda 1'lerden ve 0'lardan oluşan sayısal (dijital) imgelere dönüşür. Siberuzaydaki kimliklerin en belirgin özelliği kaynağını gerçek yaşantıdan almasına rağmen sanal olmasıdır. Agger sanallığı, dünyanın doğrudan yaşadığı gerçeklikten farklı olarak bilgisayar ekranları aracılığıyla kurulan değişik bir gerçeklik olarak tanımlar (2011, s. 242). Siberuzaydaki kimliklerin sanal olması bu kimliklerin gerçeklikten kopuk olduğunu göstermez, aksine bireylerin gerçek yaşantılarıyla birebir ilişkilidirler.

Toplumsal dünyayı dramaturjiden yararlandığı kavramlarla açıklayan Goffman'a göre kişiler, setlerden oluşan vitrinlerinde, çevrelerindeki insanları etkilemek için performanslar sergilerler. Performansların sergilendiği sırada "bir takım belli gerçekleri öne çıkararak ve diğerlerini gizleyerek idealize edilmiş bir izlenim sunarlar" (Goffman, 2012, s. 71). Bireyler siberuzayda oluşturdukları profillerinde kendileriyle ilgili toplumsal dünyada olumlu karşılanacak özelliklerine yer verip istemedikleri özelliklerini gizlemeye çalışırlar. Bunun yanı sıra bireylerin dışındaki aktörler tarafından da siberuzayın gözetime uygun doğası nedeniyle idealize etmeye çalıştıkları kimliklerin dışında da yeni kimlikler oluşturulur. Bu anlamda siberuzay, "bireylerin çevrimdışı kimlikleriyle ve yaşamlarıyla bütünleşik olan bir performans alanıdır" (Kara, 2014, s. 51). Kara'ya göre Goffman'ın sahne arkası dediği mekânların siberuzayda gözetime müsait olması çevrimiçi ortamın bir sahne olarak kavramlaştırılmasının yanıltıcı olabileceğini göstermektedir (2014, s.51). Gözetimin varlığı, çevrimiçi kimlik üretimine bireylerin kendi iradeleri dışında yeni aktörlerin girmesine ve kimlik üretiminin iki yönde oluşturulmasına neden olmaktadır.

Siberuzayda kimlik üretimi sürecinin iki yönünü açıklamak gerekirse birincisi; kişinin kendi iradesiyle profil oluşturması şeklindeyken ikincisi; birey dışındaki yapılar tarafından oluşturulan ve kişinin sahip olduğu bütün BİT araçlarından edinilen veriler ışığında, kişiye gelen reklamlarda cisimleşen kimliğidir. Bu anlamda siberuzayda kimlik üretimi süreci bireyin etkilediği ve etkilendiği sonu olmayan bir yaratım sürecidir. Giddens bireysel kimliğin verili bir şey olmadığını; bireyin refleksif etkinlikleri içerisinde rutin bir şekilde yaratılması ve sürdürülmesi gereken bir şey olduğunu savunur. Giddens'a göre "bireysel kimlik" kişinin kendi biyografisinden hareket ederek

refleksif olarak kavradığı benliktir. Kimlik burada yine zaman ve mekânda sürekliliği gerektirir; ancak bireysel kimlik aktör tarafından refleksif olarak yorumlanan türden bir sürekliliktir (Giddens, 2010, ss. 74-75).

Kara'ya göre ise kimlik, benzerlik ve tekrar yoluyla ulaşılan soyutlamalardır. Bu soyutlamaların hem öznesi hem de nesnesi kişilerdir. Bireylerin kendine özgü özellikleri toplumsal bir içeriğe ve evrenselliğe kavuştuğunda kimlik öğesi olabilirler (Kara, 2014, s. 41). Öte yandan Lyon ise kimliklerin "müzakere edilebilir" ve süre giden biçimde başkalarıyla etkileşim halinde "gelişebilir" olduğundan bahseder. Ona göre kimlikler kurallara indirgenemez, süreklilik arz edecek biçimde tamamlanamayacak denli dinamiklerdir (Lyon, 2012, s. 29). Bireylerin kolektif ve bireysel kimlik inşası siberuzayın kendi kültürü içerisinde de değişime uğramıştır. Siberuzayın olanakları bireyin anlık psikolojisine göre sanal kimlikler oluşturabilmesine yardımcı olmaktadır. Bireyin siberuzaydaki hareketlerinden yola çıkarak kimlik oluşturmaya çalışan kişi ve kurumlar da sabit kolektif kimlikler oluşturmaya çalışırken tutarsızlık sorunuyla karşılaşmaktadır. Özellikle sosyal medyada temsil edilen kimliklerle gerçek yaşantıdaki kimliklerin farkları sosyal ilişkilerde sorun olmaktadır. Bireylerin kimliklerinin çevrimiçi ve çevrimdışı tutarsızlığı, ticari pazarlama yapan şirketler için de sorun olmaktadır. Bireyin ilgili olduğu konuların sürekli değişmesi ve bunu sanal kimliğine yansıtması ticari ya da politik pazarlama yapan kurumların bireye ilgisiz reklamlar yolluyormuş gibi görünmesine neden olmaktadır.

1.3.3. Siberuzayda Bireysel ve Kolektif Kimliklerin İnşası

Siberuzayda kimlik sürekli inşa halindedir. Çevrimdışı dünyada bir kez üretilen kimliğin değişimi yaşanılan deneyimlerin etkisiyle uzun zaman almasına karşılık, siberuzayın çevrimiçi mekânlarında üretilen kimlikler bulundukları mekâna göre anlık değişim gösterebilmektedir. Hem çevrimiçi hem çevrimdışı kimlik inşasının ortak özelliği "değişim gösterebilmesi" olmasına rağmen, çevrimiçi kimlik inşasında değişimin hızı ayırt edici etkendir. Siberuzayın teknolojik yeteneklerinin buna katkısı olduğunu belirten Mul (2008) siberuzayda kimlik inşasının hiper iletişim araçlarının etkisi altında değiştiğini söyleyerek bu değişimi beş ana başlık altında toplar.

Siberuzay görsellik ve yazıyı buluşturup heterojen bir platforma dönüşerek kimlik inşasına katkıda bulunur. Mul siberuzayın bu özelliğinin kendilerini ifade etmek isteyenler için bir araç olduğunu söyleyerek "eski sınırların silindiği ve daha önce son derece ayrı formlara sahip olan iletişim araçları ile anlatının birleştiği ve bireye kendiliğini yeniden bağlamlandırma içinde geliştirme şansı sunan heterojen bir platform" olduğunu savunur (2008, s. 213-219).

Mul, siberuzaydaki kimlik inşası sürecinin hiç bitmeyen döngüye sahip olduğunu vurgular. Mul'a göre kimlikler zaman içinde aynı kalan bir şey olmayıp öykülerin sonunun okuyucuya bırakılması gibi olasılıklara açık, okuyucu tarafından da inşa edilebilecek bir şekilde bırakılır. Kimlik hem kimliğin asıl sahibi hem de onun dışındaki kişiler tarafından zamanla yeni öğelerin ve linklerin eklendiği ve eklenebileceği dinamik hiperlinkler şeklindedir (Mul, 2008, s. 214).

Kimlik inşası sürecinin üçüncüsü ise kimliği üreten kişinin istediği kimliğe bürünebilmesidir. Mul sanal kimliklerin simgeler ve benliğin betimlemeleri olduğunu ve tıpkı çevrimdışı gerçek dünyada olduğu gibi bu simgelerin siberuzayda da takas edildiğini söyler. Bunun yanı sıra Mul, siberuzayı kimlik sahiplerinin sanal öyküler koleksiyonu olarak nitelendirir. Çevrimdışı yaşamdaki gibi kimliklerin anlatısal hayal gücünün kurmaca bir ürünü olduğunu, kimliklerin sanal olmasına rağmen optikteki sanal ışık kaynaklarının yarattığı gibi gerçek etkiler yarattığını savunur (2008, s. 215).

Kişilerin özel alanlarını bilerek ve isteyerek ya da zorunluluklardan dolayı kamusal alana taşımaları siberuzayda kamusal-özel alan kavram çiftinin karışıklığa uğramasına neden olmuştur. Siberuzayın geniş coğrafyası sayesinde bireylerin kimlikleriyle ilgili bilgilerini sunacakları herkese açık sahneler, gerçek yaşamdakinden çok daha büyük, çeşitli ve anonim hale gelmiştir. Mul'a göre siberuzayın bu anonim ve geniş uzamında utanç verici duruma düşmekten kaçınmak çok daha az önemli olması nedeniyle kişiler kimliklerini sergilemekte özensiz davranabilmektedirler (2008, s. 217).

Beşinci olarak, siberuzayın zaman ve mekân kavramlarını yeniden düşünmemize neden olan özelliği sonucunda bireyler kimlikleriyle her an her yerde bulunabilme kapasitesine erişmişlerdir. Bu durum kimlik inşası sürecinde zamanın ve mekânın sınırlandırıcı etkisini ortadan kaldırmış, uzaklardaki başkalarının hayat koşullarından haberdar olmak ve bunlara fiilen katılmak suretiyle kültür alışverişini kolaylaştırmış ve tek bir

kaynaktan beslenen kimliğin üzerindeki baskıların kırılmasına olanak tanımıştır (Mul, 2008, s. 218).

Mul siberuzayda hangi kimliğin bireyin gerçek kimliği olduğu konusundaki soruna ve bireylerin çoklu kimliklere sahip olmasını eleştirenlere verdiği yanıtta, çoğul kişiliği geliştirmenin bilgi toplumunda değişen sosyal ve kültürel hayata verilen normal ve sağlıklı bir karşılık olduğunu söyler (2008, s. 223). Buradan hareketle bireyin gerçek yaşantıda futbol takımı fanatiği, müzik tutkunu, satış temsilcisi vb. gibi kimlik özelliklerini barındırması siberuzayda da aynı anda çoklu kimliklere sahip olabilmesi anlamını taşımaktadır. Aradaki tek fark siberuzayın zaman ve mekânın iktidarını ortadan kaldırmasıdır.

Siberuzayda kimlik üretiminin zamanın ve mekânın bağlayıcılığından kurtulduğunu savunan bir diğer temsilci de Agger'dir. Kimliklerle ilintili olarak benlikleri konu edinen Agger'e göre modernitede benlik köklüdür, değerlerin, kişiliklerin, kimliklerin temellendirilmesine dayanmaktadır. Postmodern benlik ise kültürün ve toplumun egemen söylemlerine göre konumlandırılır. Modernitede sabit bir özne olan benlik, postmoderniteyle birlikte artık konumlandırılan ve konumlanan bir nesnedir (Agger, 2011, s. 163). Agger benliklerin sunulduğu yeni bir alan olan siberuzayı postmodern uzam olarak nitelendirir.

Kimlikler, benliklerin yansıtılması yoluyla inşa edilmekte olmasından dolayı, siberuzayda benliklerin sunumu aslında bir kimlik sorunsalıdır. Bu uzamda postmodern benlik, birey ve dünya arasındaki kesin sınırların ya da bariyerlerin olduğu önceki modernite dönemlerinden daha çok değişken ve daha az merkezi bir konumdadır (Agger, 2011, s. 203). Kimliklerin değişken yapısında ve merkezden uzaklaşan kopuşunda siberuzayın etkisi, toplumsal bir gerçekliktir. Zira siberuzaydaki etkinlikler kimliklerin oluşturulmasına katkı sağlamaktadır. Agger'e göre günlük e-posta yazışmaları yapan, internette sörf yapan, sohbet eden, cep telefonuyla konuşan, faks gönderen insanlar elektronik araçlarla bütünleştiklerinde siberbenlik halini alırlar ve kimlik adı geçen elektronik araçlarla kazanılır (Agger, 2011, s. 181).

Siberuzayda kimlik üretiminin bir yönü de küresel politikaların etkisi altına girmesidir. Özellikle tüketim toplumunun hızlı yükselişi bireysel ve kolektif kimliklerin üretiminde olumlu ve olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Sibeuzay, kişilerin entelektüelleşmesini

destekleyen bir alan olması bakımından liberal bir uzamdır. Kültürel, bilimsel, politik anlamda gelişimi kolaylaştırması ve bütün bu birikimlerin kişisel profillerde yansıtılarak kimliklerin sergilenebilmesi siberuzayın olumlu etkileri arasında gösterilebilir. Öte yandan kimliklerin hızla tüketilebilir nesnelere dönüştürülmesi siberuzayın olumsuz etkileri arasında yer almaktadır. Agger'e göre Postmoderniteye geçişle birlikte benlik, üretilen ve pazarlanan nesneye dönüşmüştür ve siberuzay benliklerin, dolayısıyla kimliklerin nesneleşmesine hız kazandırmıştır (2011, s. 158).

Kimliklerin nesneleşmesi sonucunda takas edilebilir olması kişilerin aynı anda birbirinden farklı kimlikler sergileyebilmelerine olanak sağlamıştır. Özellikle boş zaman etkinlikleri sırasında" eğlence" amacıyla sosyal medya alanında kişiler birçok farklı kimlik ile varlık gösterebilmektedir. Milyonlarca kullanıcısı olan siberuzayda, üretilen kimliklerin aynı hızla tüketilmesi kimlikleri tekdüzeleşmiştir. Aynı üniversite mezunu, aynı müzik grubunu dinleyen, aynı yemeklerden hoşlanan vb. gibi kişi sayısının artması buna örnek gösterilebilir. Bireyler, siberuzayın geniş uzamında biricik olma iddialarını sürdürebilmek için tekil kimlikler üretmeye ihtiyaç duymuşlardır. Kendileri dışındaki kişilerden farklılıklarını ortaya koymak adına özel ya da mahrem bilgilerini paylaşıma açarak kimliklerinin tekbiçimlileşmesi sorununa çözüm üretmişlerdir. Bütün bunların sonucunda kimliklerin aşırı bireyselleşmesi, kişilerin, gözetimi bilerek ve isteyerek kabul etmeleri gözetim sorununu ortaya çıkarmıştır.

Sosyal ortamlarında popüler olmak isteyen bireyler, "kültür endüstrisi" de denilen başat kültürün ürettiği tekdüze kimlikleri kabul etmeyip aşırı bireyselleştirilmiş kimliklerini sergilemek yoluyla farklılaşma çabası içerisine girmiştir. Niedzviecki bu durumu "ben özelim" sözüyle sloganlaştırıp "yeni konformizm" olarak tanımlar:

> "Yeni konformizmin tam göbeğinde, başarı, özgüven fantezisi ve bu değerlerin hikâyeleştirilmiş projeksiyonu yatıyor. Bu fantezi iş, aile, inanç ve eğitim gibi hemen hemen var olan her kurumsal yapıyla ilişkimizi değiştirdi. Birdenbire, istikrar ve sorgusuz sualsiz kabul etme karşılığında anlam temin eden kurumlar; sübjektif, esnek, kusurlu, tartışılabilir, görece ve sana bağlı oluyor. Bunun sonucunda; çoğumuz, geleneksel kurumların yapmaları gereken şeyleri yerine getirmediklerini, bize daha derin anlamlar katıp yön verecek, denetim altında olan bir mekanizma sağlayamadıklarını görüyoruz. Gitgide, daha derin bir anlam için yarış alanları arıyor, özel oluşumuzun tanınacağı, özellikle yeni konformizmi destekleyen popüler kültürün fantezi dünyasına giriyoruz" (Niedzviecki, 2011, s. 83).

Siberuzay, geleneksel kurumlara olan güven yitimi, başarısızlık, takdir bekleme, özgüven eksikliği gibi modern yaşamın getirisi olan sorunlar karşısında bireylerin farklı kimliklere bürünerek, bu sorunları aşmalarına olanak tanımaktadır. Fakat Niedzviecki sorunları aşma çabası olarak nitelendirdiği "başa çıkma stratejisini", içinde bulunulan durumu değerlendirip değiştirmek değil, kişilerin kendileri ve ne oldukları ile ilgili rahat hissedecekleri hikâyeler bulmak olduğunu söyler (2011, s.75). Siberuzaydaki kimliklerin tam göbeğinde işte bu hikâyeler bulunmaktadır.

Bireysel kimlik kavramının siberuzayın etkisi altına girerek aşındırıldığı görülmektedir. Gerçek yaşantıda gizlenebilinen benlikler siberuzayın anonimliğinin büyüsüne kapılıp aktörler tarafından uluorta sergilenmektedir ve her birey birbirinden farklı birçok kimliğe rahatça bürünebilmektedir. Bunun yanında devletler, bilişim şirketleri ve ticari şirketler siberuzayda insanların bıraktıkları izlerden yola çıkarak onlar hakkında bireysel kimlikler oluşturmaktadırlar. Siberuzayın kurucu seçkinleri, siberuzay gibi anonim bir ortamda bireylerin tanımlanabilmeleri için sanal kimliklere ihtiyaç duymaktadırlar. Bu ihtiyacı karşılamak adına gözetim devreye sokularak, kişiler hakkında bilgilerin depolanması yoluyla bireysel kimlikler oluşturulmaktadır. Bu noktada bireyin kendi iradesiyle oluşturduğu kimlik ile bahse konu organizasyonların birey hakkında oluşturduğu kolektif kimlikler arasında çelişkiler doğmaktadır. Hangi kimliğin bireyin gerçek kimliğini yansıttığı ise bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.

1.4. Siberuzay Kimliği Siborg

Her geçen gün doğaya, evrene ve toplumsal yaşama ait yeni bilgiler ortaya çıkmaktadır. Bu bilgiler insani ve toplumsal temelli olup, belli bir sorunun çözümü ya da açıklayıcısı durumundadır. Gerek sağduyuya dayalı, gerek bilimsel olsun siberuzay bu bilgilerin yoğunlaştığı, biriktirildiği yer halini almaktadır. Bu bakımdan siberuzaya bilgi arşivi gözüyle de bakılabilir. Zamanın ve mekânın bağlayıcılığından kurtarması açısından insanların uğrak yeri olarak siberuzay, bu bilgilere ulaşılan pratik kaynak niteliğindedir. Bilgiye hâkim olma ve her an hazır bir kaynaktan mahrum kalmama isteği siberuzay ile ortak bir yaşamın özlemini doğurmuştur. Bu noktada siberuzayın yaygınlaştığı ve insanların siberuzaya olan bağımlılığının arttığı görülmektedir. Bu bağımlılığın

sonucunda toplumda yeni bir sorunsal türemiştir. Bu sorunsalın adı insan makine çiftinden doğan "siborg" tur.

Mevcut kimliklerin, toplumsal aktörlerin gündelik yaşantılarındaki ihtiyaçlarına yeterince yanıt verememesinden dolayı (bilginin artması ve insanların bu bilgilere hâkim olma isteği) yeni kimlik arayışlarına gidilmiştir. Bu bakımdan siborglar modern kimlik anlayışlarına farklı bir bakış açısı getirmiştir. Haraway siborgu, "makine ile organizmanın oluşturduğu bir melez, kurgusal bir yaratık olmanın yanı sıra toplumsal gerçekliğe ait bir yaratık" olarak tanımlar (2006, s. 2). Siborg, bilimin ve teknolojinin toplumsal dünyaya yayılması, toplumun ve teknolojinin birbirlerine muhtaç kalması sonucunda ortaya çıkacak yeni toplumsal aktörü tanımlamak için kullanılan ütopik varlığın adıdır.

Haraway, 'tahayyül' ve 'maddi gerçeklik' gibi zıt kavramların siborg kimliği altında melezleşmesi sonucunda, düşüncenin gelişimine engel olarak gördüğü düalite sorunsalını aşmaya çalışmıştır (2006, s. 4). Toplumsal dünya düaliteler üzerine kurgulanarak, kavramlar arasında katı sınırlar konulmuştur. Bir kavram, kendinin zıttı başka bir kavramı doğurarak ya da onu temellük ederek karşılıklı sınır mücadelesine kapı aralamaktadır. Bu durumda düaliteler, Batı geleneklerinde var olan kadınların, beyaz ırktan olmayan insanların, doğanın, işçilerin, hayvanların tahakküm altında tutulmalarına olanak tanımaktadır (Haraway, 2006, s. 65). Haraway, tahakkümün altında yatan nedenleri batının bilim ve siyaset gelenekleri olan ırkçı, erkek egemen, kapitalist, kültür ürünleri olarak doğayı sahiplenme, benlik üretiminin başka benliklerin yansımalarından yeniden üretilmesi, ilerleme fikri olarak sıralar. Bu geleneğe göre organizma ve makine arasındaki ilişkiler hep sınır muharebesi şeklinde cereyan etmiştir ve siborg imgesi bu sınırları birbirine karıştırarak ortadan kaldıracaktır (2006, s. 4).

Bilim ve teknolojinin etkisiyle, doğal kabul edilen kavramlar ve bu doğallığın sınırları belli yapısı artık yıkılmıştır. Haraway'ın sınır mücadelelerinin paylaşılamayan toprakları olarak nitelendirdiği "üretim, üreme ve tahayyül" alanlarında radikal dönüşümler meydana gelmiştir (2006, s. 4). Mikro elektroniğin ortaya çıkışı, üretimde emeğin robotbilime, üremede cinsiyetin genetik mühendisliğine, tahayyülde ise zihnin yapay zekâya dönüşmesene neden olmuştur (Haraway, 2006, s. 37). Teknolojide yaşanan bu gelişmeler, insanların yaşamını kolaylaştıran pratik çözümler bulmakta, hayata dair farklı ve yeni seçenekler sunmaktadır. Teknolojideki gelişmelerin izlenmesi

sırasında kısa vadede işlevsel yönlerine odaklanılması, teknolojinin uzun vadede nasıl yapılar oluşturacağı, geleneksel yapıların nereye doğru evirileceği gibi sorunların gözden kaçırılmasına neden olmaktadır.

Yeni teknolojilerin beraberinde getireceği toplumsal sorunlardan biri de kadınların durumudur. Haraway'a göre "kadınların fiili durumu tahakküm enformatiği denen dünya çapındaki bir üretim/yeniden üretim ve iletişim sistemiyle bütünleşme ve o sistem tarafından sömürülme durumudur" (2006, s. 34). Kadınların ev idaresi, çocuk bakımı gibi görevlerle özel alanla sınırlandırılmış dünyadan toplumsal alana çıkışları sorunu iyice karmaşıklaştırmıştır. Sanayi kapitalizminin ve ticari kapitalizmin gelişmesi özel/kamusal alan ayrımını ortadan kaldırmış, bilim ve teknolojinin toplumsal hayata girmesi yeni toplumsal alanların ortaya çıkıp çeşitlenmesine neden olmuştur. Yakın tarihite internetin yaygınlaşması ve siberuzayın etki alanının genişlemesi, toplumsal ilişkilerin siberuzaya aktarılması geleneksel toplumsal alanların birbirine karışmasıyla sonuçlanmıştır. Haraway ileri kapitalist toplumların idealleştirilmiş mekânları olarak gördüğü Ev, Pazar, Ücretli işin yeri, Devlet, Okul, Klinik-Hastane ve Kilise gibi alanların birbirine karıştığını, bu alanların birlikte holografik bir fotoğraf oluşturduklarını söyler (2006, s. 49). Farklı alanların birbiriyle iç içe geçmesini ve kadınların bu alanlarda ortaya çıkışlarını "entegre devredeki kadınlar" terimiyle kavramlaştıran Haraway'a göre kadınların tahakkümden kurtuluş yolu bilimsel-teknik söylemleri, süreçleri ve nesneleri kurup inşa eden sosyalist-feminist politikadan geçmektedir (2006, s. 49). Siborg kimliği tahakkümü özendiren, totalleştirici, ayırıcı, sınırlar koyan bütün düşünce akımlarını reddeder. İnsan-makine çifti olan siborgda ne insan makineyi ne de makine insanı tahakkümü altına alamaz ya da tehdit edemez (Haraway, 2006, s. 71). Haraway siborg kavramını toplumbilime kazandırarak, toplumun geleceğine yönelik, iyi niyetli tarihsel kırılmalar yaşayacağına dair ütopyasını sergilemiştir. Bunun yanı sıra siborg kimliği postmodern dönemin kimlik sorununun aşılması adına farklı bir bakış açısı getirmiştir.

Dünya film endüstrisindeki popüler kültür imgeleriyle ilgili çalışmasında siborgları inceleyen Claudia Springer'e göre siborg, hem aydınlanmanın getirisi olan saf aklın önderliğinden kurtuluş, hem de bedenin sınırlandırıcı kuşatıcılığının ötesinde bir olgudur:

> "Siborg düşüncesi, hem Decartes'ın aklın duygudan ayrıldığı düşüncesinin doruğu, hem de bu karşıtlığın yerine başka bir şeyin konulmasıdır. Siborg zekânın zaferini simgelerken insanoğlunun ortadan kalkışını ve insan-sonrası, Aydınlanma-sonrası çağın doğuşunu da simgelemektedir. Başka bir deyişle, siborg beden ve zihin arasındaki ikiliğe dayanıyor gibi görünse de aslında o, bu ikiliğin aşılmasıdır ve elektronik teknolojiyle birleşme ve birlikte yaşama halinin yeni bakış açısı içinde bu ikiliği anakronistik kılar" (Springer, 1998, s. 26).

İnsan-sonrası durumu açıklamak için yeni bir canlı formu olarak görülen siborg Springer'e göre, "ne insandır ne de yapay bir şeydir, fakat ikisinin melezi olarak süreç içinde insan öznelliğinden radikal bir şekilde başkalaşmıştır" (1998, s. 41). Bahse konu başkalaşımın merkezinde insan zihni bulunmaktadır ve siborgu tanımlamak için olmazsa olmaz ön koşuldur. Siborgu robot ve türevlerinden farklı kılan şey onun organik ve organik olmayan parçaların birleşimi olmasıdır. Antropolog David Tomas'a göre iki tür siborg vardır. Bunlardan ilki, organik-sonrası diye adlandırdığı, organik insan bedeninin organik olmayan, mekanik ya da elektronik aşılama veya protezle birleşimidir. İkinci tür ise klasik-sonrası adını verdiği organik bir biçimi olmayan, bilgisayar yazılımında korunmuş ve elektronik donanımlı beyinlere aktarılabilen insan zihnidir (Tomas'tan aktaran Springer, 1998, s. 27). Siborg tanımlarında ortak noktanın insan zihninin olması, zihinsel faaliyetlerin yalnızca zekâ ile sınırlandırılamayacağı, duyguların da dikkate alınması gerekeceği anlamına gelmektedir. Zira dışsal gerçekliklere karşı akıl yürütürken duygular da harekete geçmektedir, bu durum siborgların sosyal canlılar olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır ve sosyolojik araştırma konusu içerisine dâhil edilmesini gerektirmektedir.

1.5. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Toplumlar gözetim olgusuna kuşkuyla yaklaşmıştır. Bu kuşkuları onaylar nitelikte geçmişte ve günümüzde skandal derecesinde birçok olay yaşanmıştır ve halen yaşanmaktadır. Gözetim modern zamanda bir sosyal gerçeklik halini almıştır ve önümüzdeki uzun yıllar boyunca toplumsal hayatı meşgul edecek bu sosyal gerçekliği anlamak ve açıklamak bu tezin amacını oluşturmaktadır.

Gözetimin ve siberuzayın dönüştürücülüğü göz önünde bulundurularak katılım bankası ve geleneksel banka çalışanlarının siberuzay deneyimleri sırasında maruz kaldıkları

gözetim pratiklerine nasıl yaklaştıkları ve kendilerinin nasıl gözetim yaptıkları, niteliksel araştırma yöntemi kullanılarak anlaşılmaya çalışılmıştır.

Bunun yanı sıra, katılım bankası ve geleneksel banka çalışanlarından yola çıkılarak kişisel bilgilerini siberuzayda paylaşan bireylerin, kurumlar tarafından gözetim çalışmalarına nasıl konu oldukları ele alınmıştır. Kurumlar tarafından kişilerle ilgili edinilen bilgiler ışığında, bireyler hakkında ne gibi kimlikler oluşturulduğu, bireylerin buna karşı kendi kimliklerini nasıl korudukları, kendileri dışında oluşturulan kolektif kimliklerinin hangi alanlarda kullanıldıkları anlaşılmaya çalışılmıştır. Hangi kimliklerin kendi gerçek kimliklerini yansıttığı, oluşumuna müdahale edemedikleri bu kimlikleri kabul edip etmedikleri hakkında fikir sahibi olunmuştur. Bunun yanında siberuzayın gerçek dünyadaki alışılagelmiş pratikleri aşındırıcı etkisi göz önünde bulundurularak, gözetim pratikleri sayesinde özel-kamusal alan ayrımının ortadan kalkıp kalkmadığı sorununa yanıt aranmıştır. Ayrıca siberuzayda gözetimin ne kadar disipline edici olduğu, bireylerin bu disipline uyup uymadıkları, disiplinin kimleri etkilediği, kimlerin bu disiplini kabul etmediklerine bakılmıştır. Toplumsal yapıların gözetim kapasitelerini arttırarak bireylere nasıl baskı kurduğu, bireylerin buna karşılık "*problem çözücü*" özellikleriyle toplumsal yapıdan gelen bu baskıya karşı hukuki ve teknik bakımdan nasıl önlemler aldıkları sorularına yanıt aranmıştır. Siberuzayda cereyan eden bu yapı-eylem geriliminde bireyin kendisini nereye konumlandırdığı da tezin amaçları arasındadır.

Katılım bankaları dini referanslı kapitalist girişimler olarak hem modern hem geleneksel yapısını devam ettiren kurumlardır. Geleneksel kurumlarda gözetimin modern kurumlara göre daha görülebilir ve hissedilebilir olması nedeniyle katılım bankası çalışanları hakkında araştırma yapmak tercih edilmiştir.

Bu güne kadar yapılan gözetim çalışmalarındaki bulgularda, "sürekli mahremiyet ihlaline uğrayan ve iktidarların nesnesi olan birey" gibi tekrar eden sonuçlar göz önünde tutulduğunda, bu araştırmanın alana yeni bir soluk getireceği düşünülmektedir. Her toplumsal olgunun yararları ve zararları barındırdığı düşünülecek olunursa çözümlemenin ekseninin bireyler ve kurumlar ikiliğine doğru kaydırılması, bunu yaparken de nesnel verilere göre hareket edilmesi doğru olacaktır. Gözetimin değişime doğru zorlayıcı dinamikleri, bireylerin zararına olan tek yönlü çözümlemelerinin yanı sıra, zarar görmüş bireylerin hukuki olarak hak elde etmeleri şeklindeki bireylerden

kurumlara doğru olan yönü de hesaba katılarak çok yönlü bakış açısı getirilmesi uygun olacaktır.

Gözetim çalışmaları Türkiye'de yeterince tartışılmamış olan bir alandır. Gözetim çalışmaları iletişim, uluslar arası ilişkiler, kamu yönetimi, hukuk, iktisat gibi dallarla doğrudan ilişkili olması nedeniyle disiplinler arası çalışmalarla daha iyi anlaşılıp çözümlenebilir.

Siberuzayda gözetim konusu Türkiye'deki sosyal bilimciler için henüz yeni bir konu olması dolayısıyla bu alanda yapılacak araştırmalara katkı sağlaması ve yeni bir bakış açısı getirmesi bakımından bu araştırmanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

2. BÖLÜM

YÖNTEM

Gözetim, bilinen haliyle birtakım araçlar ve teknolojiler kullanılarak özel hayatın gizliliğinin ihlali şeklinde karşılık bulmaktadır. Fakat gözetim olgusunun basite indirgenmiş yüzünün gerisinde karmaşık kültürel bağlantılar bulunmaktadır. Kurum-birey arasında olduğu gibi kurumların ve bireylerin kendi aralarında da yatay gözetimden bahsedilebilir. Bunun yanı sıra kamera ya da bir gözetmen vasıtasıyla doğrudan olmakla birlikte enformasyon toplamak kaydıyla dolaylı gözetimden söz edilebilir. Gücün akışkan doğası (Bauman, Lyon, 2013) nedeniyle gözetim, aktörlerinin ve figürlerinin sürekli yer değiştirmesi şeklinde etkiye sahiptir. Katılım bankaları özelinde ise dini normların, toplumsal değerlerin aktarımı kontrolü ve devamlılığı için kullanılan bir araçtır. Neoliberal tüketim politikalarının uygulanması ve sürdürülebilirliği açısından müşteri bilgilerine ulaşılması ve reklam stratejilerinin bu bilgilere göre belirlenmesi ya da popüler imajlar yaratılarak kitlelerin bu imajlara yönlendirilmesi için gözetimden yararlanılmaktadır. Kamu politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında olduğu gibi devletler, şiddet araçlarını kullanmak için meşru zemin hazırlamak adına gözetim uygulamaktadırlar. Gözetimin arkasında ekonomik, politik, dini birçok neden yatmaktadır. Birbirine girift böylesi bağlantıları çözümlemek için niteliksel araştırmadan yararlanılmıştır.

Niteliksel araştırmalarda araştırmacı yorumlanabilir nitel verilere ulaşmak zorundadır. Nitel veri, var olan bilgi stoklarından elde edilecek zaten hazır bir şey olmaktan çok, araştırmacı ve araştırılan arasında gelişen bir sosyal ilişki sonucu, oluşan, ortaya çıkan bilgidir (Kümbetoğlu, 2008, s. 42). Nitel veriler, araştırmanın üzerine kurulduğu, yöntem ile birlikte kurama doğru ilerlemek için kullanılan bilgi depolarıdır. Nitel araştırmacı, verileri aynı anda hem toplar, hem analiz eder ve hem de yorumlar; bu adımlar esnasında var olan kurama dayanmanın yanı sıra yeni kuramlar oluşturmakla uğraşır (Neuman, 2010, s. 22). Bu açıdan kuram, yöntem ve veriler arasında güçlü bir ilişki olmalıdır; kopukluk, ilişkisizlik olmamalıdır. Kuram verilerden oluşturulur, temelleri verilerde yatmaktadır ve nitel verilerle temellendirilmiş kuram araştırmacıyı esnek hale getiri, verilerle kuramın etkileşimde bulunmasına izin verir (Neuman, 2010,

s. 234). Araştırmacının rolü verilerin kuram ve yöntemle ilişkisinde bir çimento gibi harcı bir arada tutmaktır.

Nitel araştırmada toplanan verileri kullanma konusunda araştırmacının sabırlı ve gayretli olması gerekir. Birçok farklı bireyden toplanmış olması ve her bireyin farklı kültürel ortamlardan geldiği dikkate alındığında nitel verinin karmaşıklığı sorunu ortaya çıkar. Nitel araştırmacılar bu sorunun üstesinden gelmek, toplumsal dünyayı anlamak için toplumsal bağlama vurgu yapar. araştırmacı bir toplumsal eylemin veya bildirimin anlamının, ortaya çıktığı bağlama bağlı olduğunu savunur (Neuman, 2010, s. 234). Bağlam, niteliksel araştırmada anlamın ortaya çıkarılmasında referans noktasıdır ve anlam, içinde bulunulan bağlama göre yorumlanır.

Nitel araştırmacı farklı bilgileri birbirleriyle ilişkilendirip bir arada tutabilmek için pratik olmak zorundadır. Araştırmacının elindeki verileri derin bilgi ve beceriyle esnek biçimde birleştirme kapasitesinin bulunması gerekir (Neuman, 2010, s. 235). Nitel araştırmacı değişkenleri değil, olayları merkeze koyan olay-yönelimli yaklaşım kullanma eğilimindedir (Ragin'den aktaran Neuman, 2010, s. 235). Olay odaklı bir araştırmada olayın geçtiği zaman da önem arz eder. Niteliksel araştırmacı zamanın farklı noktalarında neyin gerçekleştiğine dikkat eder, olayların zamansal sıralaması ve bir şeyin ne zaman gerçekleştiği araştırma için önemlidir (Neuman, 2010, s. 235).

Nitel araştırmanın veri, yöntem ve kuram döngüsünde, kavramların rafine edilmesinde ve verilerden çıkan anlamların toplumsal gerçeklikle ilişkilendirilmesinde yorumlama merkezi önemdedir. Herkesin öznel dünya görüşü davranış biçimini belirlediği için araştırmacı, ötekilerin mantığını ve olaylara bakışını anlamaya çalışır ve anlam, kültürel bir sembol sisteminin bağlamından gelir (Neuman, 2010, s. 109).

Nitel araştırmacı verilere anlam verir, onları çevirir veya anlaşılır kılar. İncelenen insanların bakış açılarıyla başlar ve sonra incelenen insanların dünyayı nasıl gördüğünü, durumu nasıl tanımladığını veya durumun onlara ne anlam ifade ettiğini bulur (Neuman, 2010, s. 237).

Gözetimin karmaşık doğası kendi iç düzeninde birçok anlamlar barındırmaktadır. Karışık anlamların bir sistem dâhilinde bağlamlarından koparılmadan yorumlanması gerekmektedir. Aksi takdirde gözetim, basitleştirilmiş bir kişisel özgürlüklerin ihlali seviyesine iner. Bu nedenlerden dolayı bu araştırmada, İstanbul İli'nde bulunan katılım

bankası ve geleneksel banka çalışanlarının siberuzay deneyimleri sırasında karşılaştıkları gözetim uygulamalarının anlamlarını ortaya çıkarıp yorumlamak için niteliksel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Gözetim olgusunun kavramlaştırılmasına yardımcı olacağı düşünüldüğünden dolayı katılım bankasının yanı sıra geleneksel banka çalışanları da araştırmaya konu olmuştur. Bununla birlikte bir katılım bankası ve bir geleneksel banka seçilmesinin diğer nedeni de, İslami normlarla çalışan katılım bankasıyla, modern normlarla çalışan geleneksel bankanın gözetim olgusu kapsamında personel ve iş politikalarındaki farklılıklar ortaya konulmak istenmiştir.

2.1 Araştırma Evreni ve Örneklem

Araştırmada İstanbul İli'nde faaliyet gösteren katılım bankası ve geleneksel banka çalışanlarından oluşan 10 kadın 15 erkek olmak üzere toplam 25 kişiyle görüşmeler yapılmıştır. Geleneksel banka çalışanlarının 1'i kadın 4'ü erkek (Ek-2); katılım bankası çalışanlarının (Ek-1) 9'u kadın 11'i erkek katılımcıdır. Bankaların hepsi İstanbul'un Avrupa yakasında olup Fatih'te, İkitelli'de ve Kağıthane'de faaliyet göstermektedir. Katılımcıların seçiminde Kartopu örneklemi kullanılmıştır ve referanslarla diğer katılımcılara ulaşılmıştır. Çalışmada niteliksel araştırma yönteminin kullanılması ve çalışmanın küçük bir grubu kapsıyor olması nedeniyle örneklemden ve evrenden söz edilemez.

Araştırmaya konu olan katılım bankası, 1989 yılında Körfez ülkeleri denilen Arap yarımadasındaki petrol zengini ülkelerin sermayelerini Türkiye ekonomisine çekmek için ve daha sonraları Türkiye'de faize sıcak bakmayan kesimin elindeki atıl fonların ekonomiye kazandırılmasına doğru evirilmesiyle kurulan Katılım bankalarından birisidir (Özsoy, Görmez, Mekik, 2013). İlk yıllarında "Özel Finans Kurumları" adıyla ortaya çıkan kuruluşlar 2006 yılında "Katılım Bankaları" adını almıştır (Eskici, 2007, s, 4). "Katılım bankacılığı" küresel piyasalarda "İslami ya da şeriata uygun bankacılık" diye adlandırılan sisteme Türkiye bağlamında üretilmiş bir isimdir (Salman, 2014, s. 216).

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin resmi seküler yapısının herhangi bir kuruma "şeriata uygunluk" referansını vererek tanımlamasının mümkün olmayışı ve banka müşterilerinin beşte birinin şeriata uygun bankacılıkla ilgili hassasiyetlerinin olması

nedeniyle "Katılım bankaları" alternatif isim arayışına çözüm olarak bulunmuştur (Ernst ve Young'an aktaran Salman, 2014, s. 216).

Katılım bankaları ile geleneksel bankalar işleyiş bakımından benzerlikler göstermekle birlikte aralarında yöntem konusunda farklılıklar vardır. Araştırmanın konusu olan geleneksel banka ise konvansiyonel bankacılık yöntemlerini kullanarak müşterilerinin mevduatını faiz karşılığında değerlendirmektedir. Katılım bankası ise her para hareketinin mutlaka bir mal veya hizmete karşılık geldiği; kar ve zarar ortaklığı esasına göre bölüşüldüğü kısacası faizsiz işlemlerin yapıldığı bir sistem ile işlemektedir (Özsoy ve ark., 2013).

Teknik anlamda geleneksel bankalar ve Katılım bankaları arasındaki farklar bu şekilde olmakla birlikte araştırmanın konusunu oluşturan gözetim bağlamında odak noktası ekonomik, dini, politik ve kültürel farklardır. Araştırmaya konu olan bankaların personel politikaları, kurum kültürleri, imajları ve inanç sistemleri gözetim çalışmaları konusunda veriler sunmaktadır.

Salman, Katılım bankalarının ideolojik ve kültürel arka planını şöyle yorumlamıştır:

> İslami bankalar, bir politik-ekonomik ideoloji olarak İslamcılık üzerine temellenen kurumlardır. Çekirdek müşteri kitlesi de bu ideolojinin sunduğu kimlik ve heveslere sahip insanlardır. Dolayısıyla ideolojik ve ahlaki olarak gayrimeşru bulunan seküler bankacılık sisteminin içinde, onun kurallarına uyarak işlem yapabilmek, ama aynı zamanda esas müşteri kitlesini oluşturan dindar veya İslamcı grupların beklenti ve taleplerini karşılamak için de karakteristik özellikleri olan İslami kimlik ve "İslam ruhunu" korumak zorundadırlar (Salman, 2014, s. 215).

İslami gelenekleri korumak, müşterilerle olan ilişkilerde geleneksel yöntemleri kullanmak, erkeklerin selamlaşmadan ibadetlerine kadar günlük yaşantılarında İslami ruhu devam ettirmeleri, kadının başörtüsü takması zorunluluğu İslami ruhu korumak adına yapılan başlıca uygulamalardır.

Katılım bankalarının faizsiz bankacılık ve bunun getirisi olarak din eksenli kültürel normlara sahip olmalarının yanı sıra aynı zamanda kapitalist işletmeler olmaları çalışanlarına ek bir yük bindirmektedir. Salman, ticari kapitalizm normları ile İslami normların gündelik yaşantıda uygulama şekli olan fıkıhı birleştirmeye çalışan Katılım bankaları personelinin yaşam biçimlerini "arada kalmışlık tecrübesi" olarak tanımlar (Salman, 2014, s. 215). Arada kalmışlık tecrübelerinden en çok etkilenen kesimin

kadınlar olduğunu söyleyen Salman, örtülü kadınların katılım bankalarını geleneksel bankalardan ayrı tutan sembollerin, değerlerin ve uygulamaların gözle görülür hali olduğunu ve örtülü kadınların bu şekilde işlevselleştirildiğini belirtir (Salman, 2014, s. 218). Arada kalmışlık tecrübelerinin devamlılığını sağlamak için seçkinlerin kontrol mekanizmalarını işlettikleri görülmektedir ve toplumsal kontrol kapitalist ve dini normlara göre uygulanmaktadır.

Çifte kontrol olarak da adlandırılabilecek olan mekanizmanın işleyişi, seküler bankacılığın görünüşünün profesyonellik sembolü olarak kontrolü ve muhafazakârlık sembolü olarak kuruluşudur. Katılım bankası çalışanları, görünüşe dair normatif baskılar ile dini değerlerin birlikte hareket ederek ürettiği bir kontrolün hedefi haline gelmiştirler (Salman, 2014, s. 219). Profesyonel anlamda kadınlardan ve erkeklerden giyimlerinin dikkat çekici olmaması, ideolojik semboller içermemesi ve modern olunması beklenmektedir. Dini normlara göre ise çalışanlardan dini sembollerin kullanımında ayrıştırıcı olunmaması, yaşam tarzının kurumun müşteri profiline hitap edecek şekilde olması beklenmektedir.

Bireysel ve kolektif kimliklerin bir parçası sayılabilecek dış görünüşlerin ve yaşam tarzlarının düzenlenmesinde gözetim mekanizması toplumsal denetim aracı olarak yöneticiler tarafından kullanılır. Katılım bankalarında kadınların görünüşlerinin kontrolü insan kaynakları biriminin yaptığı sözlü, yazılı (formal ya da informal) uyarılar, kurumsal metinlerde muhafazakâr bankacı kadının nasıl görünmesi gerektiğine dair yapılmış açıklamalar (personel yönetmeliği) ve kadın çalışanların nasıl giyinmeleri gerektiğine dair yapılan sınıf eğitimleriyle gerçekleşir (Salman, 2014, s. 219). İslam'ın kadına yaklaşımı daha koruyucu ve kapatıcı olmasının yanı sıra denetim mekanizmalarının baskılarına yalnızca kadınlar değil erkekler de maruz kalmaktadır. Erkekler ve kadınlar kimliklerinin inşası sürecinde toplumsal denetimin süzgecinden geçerek birçok toplumsal ve bireysel gerilime maruz kalmaktadır.

Yukarıda bahsi geçen ekonomik, politik, dini ve kültürel yaşam dünyası olan, doğrudan ve dolaylı gözetimin hissettirildiği kurum olarak gözetim ile ilgili birçok veri sunması nedeniyle katılım bankası ve geleneksel banka çalışanları tercih edilmiştir. Bu kapsamda niteliksel araştırma yöntemlerinden derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır.

2.2. Derinlemesine Görüşme

Araştırılan grubun kendilerinin ya da tanıdıklarının gözetimle ilgili hikâyelerinin özel yaşantılarını içermesi, gözetim hakkındaki verilerin sağlıklı olarak ortaya konulması önündeki en büyük engeldir. Bu engelin aşılabilmesi için derinlemesine görüşme tekniklerinden yararlanılmıştır.

Derinlemesine görüşme açık uçlu soruların sorulması, dinlenmesi, cevapların kaydedilmesi ve ilişkili ilave sorularla araştırma konusunun detaylı bir şekilde incelenmesini mümkün kılar (Kümbetoğlu, 2008, s. 71). Bu kapsamda araştırılacak grup için yarı yapılandırılmış sorulardan oluşan görüşme çerçevesi (Ek-3) hazırlanmıştır. Kavramların gözetim düzlemine oturtulması ve araştırılacak grubun belirlenmesi sırasında sorular yavaşça şekillenmiştir. Alana çıkılıp ilk denemeler yapıldıktan sonra eksiklikler, anlaşılmayan ifadeler ve sorular çıkarılıp derinlemesine görüşme çerçevesini yeniden düzenleme yoluna gidilmiştir. Görüşmelerde sorular eşliğinde akıcı bir sohbet havasının yakalanmasıyla ve verilerin kolayca ortaya çıktığının anlaşılması üzerine görüşme çerçevesinin son halini aldığına karar verilip veri toplama işlemine başlanmıştır.

Karşılıklı bilgi paylaşımının ve iletişimin olmazsa olmazı güven ortamının yaratılabilmesidir. Derinlemesine görüşmelerin avantajları olayların görüşmeci tarafından ne anlam ifade ettiğinin belirlenmesi ve olguların gerisinde yatan sembollerin ve anlamların ortaya çıkarılması konusunda yardımcı olmasıdır. Fakat gözetim gibi özel alana ilgi ve müdahale olarak anlaşılacak tabu niteliğindeki konularda bu avantaj tersine dönme riskiyle karşı karşıyadır. Bu noktada araştırmacının yaklaşımı önem arz etmektedir. Kümbetoğlu derinlemesine görüşmelerin teknik beceri istediğini, duyarlılık, konsantrasyon, karşıdakini anlama, içe bakış ve disiplin gerektirdiğini söyler (2008, s, 72). Neuman (2010) ise saha görüşmesini deneyimlerin karşılıklı paylaşılması olarak tanımlar. Katılımcıyı açılmaya teşvik etmek ve güven tesis etmek için araştırmacının kendi artalanını paylaşabileceği önerisinde bulunur. Neuman'a göre saha araştırmasındaki amaç karşılıklı keşif sürecini teşvik etmek ve yönlendirmektir (2010, s. 585). Bu bakımdan derinlemesine görüşmede araştırmacının ilgili, özenli, ayrıntıları kaçırmayan, pratik, esnek yapıda olması gerekmektedir.

İletişim sembollerle sağlanan bir süreç olduğundan dolayı derinlemesine görüşme çerçevesi hazırlanırken soruların sıralaması, incelenen konu hakkında ipucu vererek, araştırmacının neleri tartışmak istediği konusunda araştırılan kişiye fikir verir. Sorular araştırılan kişinin anlayamayacağı kadar teknik olmamalıdır. Anlaşılır, basit, açık uçlu, katılımcıyı sohbet etmeye teşvik edici olmalıdır.

Veri toplama aşamasında ses kayıt cihazına kaydedilen görüşmeler, görüşme yapıldıktan hemen sonra çözümlenerek metin/senaryo haline getirilmiştir ve her birinin veri analizi yapılmıştır. Yapılan her bir görüşme içinde katılımcılara birer kod verilerek senaryoya yazılmıştır. Görüşme senaryolarında, öncelikle katılımcıların kişisel bilgileri tablolaştırılmıştır. Çözümlenmiş cümleler ve görüşmeye katılan kişilerin mimikleri ile beden dilleri, olduğu gibi, hiç değiştirilmeden senaryoya yerleştirilmiştir. Daha sonra yapılan veri analizinde, bu senaryolar içinde katılımcılar tarafından söylenmiş ve önemli görülen cümleler, katılımcılara referans verilerek kullanılmıştır. Bütün görüşmelerin çözümlemelerinin senaryo haline getirilmesi ve veri analizlerinin tamamlanmasından sonra, her bir görüşmeye ait veri analiz formları bir araya getirilmiş, tümü için analizler yapılmış ve araştırmanın bulguları oluşturulmuştur.

Katılımcılara, derinlemesine görüşme formu (Ek-3) rehberliğinde araştırmanın kavramsal çerçevesini oluşturan siberuzay, siborg, özel/kamusal alan, sanal kimlik, kişisel ve kurumsal siber gözetim konuları hakkında sorular sorulmuştur. Yapılan görüşmeler çözümlendikten sonra kuramsal ve kavramsal bilgiler içeren veriler seçilerek bulgular bölümünde tartışılmıştır. Bunun yanı sıra katılımcıların demografik bilgileri (Ek-1, Ek-2) de alınıp niteliksel verilerle ilişkisellikleri çerçevesinde kullanılmıştır.

2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Gözetim konusu bireylerin özel alanına ilgi ve müdahale olarak algılandığından dolayı araştırmacının, görüşmecilerin özeline girmeden, daha hassas hareket ederek veriler toplamasına neden olmuştur. Gözetimle ilgili doğrudan sorular yöneltmek yerine nedensel bağı olan konularla gözetim olgusu etrafında dolaşılmış, katılımcının sınırlarını kaldırdığı düşünüldüğünde gözetimle ilgili doğrudan sorulara geçilebilmiştir. Araştırmacının gözetim gibi hassas bir olguyu araştırırken katılımcının davranışlarını ve

yaklaşımlarını da gözlemlemesi, araştırmacının konu üzerine yoğunlaşmasının yanına ek bir yük bindirmesine neden olmuştur.

Çalıştıkları kurumun araştırma yaptığını düşündüklerinden dolayı bir grup katılımcı kaygı duymuş fakat ilgili referanslar verildiğinde bu sınırlılık ortadan kaldırılmıştır. Bunun yanı sıra görüşme yapılan 1 kadın ve 1 erkek katılımcının sohbete açık olamaması ve konu dışı yanıtlar vermesi nedeniyle katılımcılar arasından çıkarılmıştır.

3. BÖLÜM

BULGULAR

Birçok meslek grubu gözetim pratiklerine sahiptir. Banka çalışanlarının bu meslek gruplarından hem gözetim yapan hem de gözetime maruz kalan kesim olarak gözetimin kavramlaştırılması konusunda diğer meslek gruplarından daha çok veriye sahip olduğu düşünülmektedir. Bu doğrultuda katılım bankası ve geleneksel banka çalışanlarına gözetimle nedensel bağı olan kavramlar hakkında görüşleri sorulmuştur.

Bu bölümde teknolojinin toplumsal inşası, internet kullanımının toplumsal nedenleri, bireysel ve kolektif kimliklerin inşası, kamusal-özel alan kavramlarının tartışılması, toplumsal denetimin sorgulanması gözetim olgusu bağlamında değerlendirilmiştir.

3.1. İnternet Kullanımının Nedenleri

Katılımcıların interneti kullanmaya başlamaları, internetin Türkiye'de yaygınlaşma dönemi olan 2000'li yılların başlarına denk gelmektedir. Her iki tür banka çalışanları da internete işyerlerindeki bilgisayarlar, akıllı telefonlar, dizüstü bilgisayarlar ve tablet bilgisayarlar ile bağlanmaktadır. İş yaşantılarında bilgisayar ve interneti etkin bir şekilde kullanmak zorunda olan katılımcılar, günlerinin büyük bir bölümünü ve iş yaşantıları dışındaki özel zamanlarını internete bağlanarak geçirmektedirler. İnternete girememeleri durumunda neler hissettiklerine dair sorulan soruya verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde siberuzayın, toplumsal yaşamın yeni bir bağlamı olarak katılımcıların hayatına girdiği söylenebilir.

> *"Ya olmasa eksikliğini ararım. Kesinliklen ararım. Şuan hayatımdan çıktığı an eksikliğini çok ararım. Ama ondan öncesinde nasıl yaşıyormuşuk o da tuhaf bir şey yani. O daha çok şey gibi bişey mesela onu da söyliyim hadi. Mesela çocuğun yoksa çocuğun kıymetini bilmezsin. Çocuğun olur ona bir değer verirsin, o hayatından gittiği zaman kendini çok yalnız hissedersin. Onun gibi bir şey oluyor yani." (Erkek, 33, Orhan)*

> *"Bunu hani öncesi ve sonrası olarak şey yapmak lazım. Hiç internete bulaşmamışken, bi de internete bulaşmışken ki… Önceden olsaydı bi sıkıntı olmazdı ama şimdi… Hani dediğim gibi*

telefon elimizden düşmüyor, bilgisayar sürekli önümüzde, bir şeyleri sürekli böyle öğrenme amaçlı interneti kullanıyoruz. Şey olurdu hani beni biraz sıkıntıya sokardı olmaması." (Erkek, 32, Batur)

"Kötü hissediyorum çünkü bu alışkanlık. Daha önce bunun eksikliğini hissetmiyordunuz. Tadını bilmediğin bir yemeği canın çekmez ya hani tadını bilmiyorsun. Bu internet de öyle bir şey. Alıştığınız; ama elin gidiyor sürekli arıyorsun; bütünleştiğin için eksikliğini hissediyorsun." (Kadın, 24, Emine)

Katılımcılar internetin varlığıyla karşılaşmalarının ve günlük rutinleri arasına sokmalarının ardından yaşamlarını internetle anlamlandırmaya başlamışlardır. İnternetle var olduklarını söylemeleri toplumsal olguları internetsiz düşünemeyecekleri anlamına gelmektedir. Katılımcıların, internete dayalı anlam dünyası inşası içerisine girmeleri ileride tartışılacak olan kimlik kurgularını, özel-kamusal alan tartışmalarını ve gözetime yaklaşımlarını etkilemesi açısından önemlidir.

Katılımcıların siberuzayı kullanım amaçlarına göre iki farklı eğilim dikkatleri çekmektedir. Bunlardan ilki; hobilerini geliştirmek, e-book kitaplar okumak, internetten alışveriş yapmak, film ve dizi izlemek, oyun oynamak, haberleri takip etmek, sosyal paylaşım ağlarına girmek, direk mesaj hizmetlerinden yararlanmak gibi etkinliklerdir. "Boş zaman etkinlikleri" denilen, iletişim, alışveriş ve eğlence başlıkları altında toplanılan, gündelik yaşantılarında yaptıkları birçok eylemleri siberuzaydan gerçekleştirmektedirler. Diğer kullanım amacı ise, araştırma yapmak ve bilgi edinmek için siberuzayın "yeni bilgi kaynağı" olarak kullanılmasıdır.

"İşyerindeyken çoğunlukla bilgi amaçlı sorgulama sitelerinden evde de genelde çocuğun ödevleri için(gülerek). Kendi zevkim için çok değil ama bazen müzik indirme falan. Çok sıkıldığım zaman öyle keyiflenme yapıyorum. Bezen de kaçırdığım dizileri izlemek için(gülerek).(Kadın, 37, Gökçe)

Zaten iş için kullanıyorum öncelikle. Ama normal özellikle işlerim için, sosyal medya için, araştırmalarım için de kullanıyorum. Mesela çocuğum var çocuğumla ilgili araştırmalar yapıyorum." (Kadın, 31, Ayça)

"E-booktan kitap okuyorum, ara sıra sosyal ağlara giriyorum, hani çok fazla değil genelde bir şeyleri araştırmak için falan." (Erkek, 33, Fuat)

"Bir şeyi araştırmak için kullanıyorum. Mesela işyerinde daha çok iş amaçlı bizim müşteri kredilerde, SGK dökümü felan almamız gerekiyor. Bunun için kullanıyorum ya da işte bir bilgi edinmem gerekiyor onunla ilgili kullanıyorum. Kendi özel hayatımda da sosyal medya…" (Kadın, 34, Filiz)

Katılımcıların hem boş zaman tüketimi için hem de bilgi edinmek için siberuzayı kullanmaları yaşam dünyalarındaki ilgilerinin neler olduğunun dışarıya açılması anlamına gelmektedir. İlgilerinin ne olduğu büyük bilgi havuzu denilebilecek siberuzayda toplanarak gözetim için ilk adımın atılmasını beraberinde getirmektedir.

Bilgi havuzuna dâhil edilerek bilgilerin toplanmasında kolaylık sağlayan birçok uygulama geliştirilmiştir. Özellikle akıllı telefonları işlevsel hale getirebilmek için geliştirilen bu uygulamalardan yararlandıklarını belirten katılımcılar, uygulamaların zamanlarının büyük bir bölümünü işgal ettiğini, hayatlarını kolaylaştırdıklarını ve kendileri için vazgeçilmez olduğunu söylemiştir. Katılımcılara göre siberuzayı çekici kılan, ihtiyaçlarını gerçek yaşamla kıyaslandığında daha hızlı ve kolay karşılayabilmeleridir.

> *"Ya hayatımı kolaylaştırıyor. Bir şeyleri hızlı yapabilmemi sağlıyor. Elimin altında olduğu için telefon sürekli her istediğime kolayca ulaşabiliyorum. Ya da birileri bana ulaşabiliyor. Hayatımda ilk sıralarda falan olabilir." (Kadın, 24, Emine)*

> *"Dezavantaj sağlayabilirdi yani. Bu şekilde daha hızlı araştırma yaptığım için daha çok bilgiye ulaşıyorsun. Diğer türlü zaman bakımından dezavantaj sağlıyor bence… Kolaylık sağlıyor benim için. Hem zaman açısından hem her türlü kolaylık sağlıyor. Çünkü bölünmek gerekiyor diğer türlü gidip alayım dersen hem vakit gerekiyor o yüzden daha hızlı ve kolay oluyor." (Kadın, 32, Ceylan)*

> *"İnternetten alışveriş daha kolay oluyor, sonuçta mesela bakıyorsunuz mağazada görüyorsunuz ya bedeni olmuyor ya bir şeyi olmuyor ama internete baktığınız zaman hepsini her türlü imkâna ulaşabiliyorsunuz. Bir de internetten alışveriş yapması daha eğlenceli oluyor. Beklenti içerisine giriyorsunuz; ne zaman gelecek, gelince mutlu oluyorsunuz böyle paketle filan… Ulaşması zor olurdu. Bir şeyi almak istediğim zaman ya almaktan vazgeçerdim ya da uzun süreç alırdı aradığım ürünü bir daha bulamazdım filan. Gidip vakit harcamam gerekirdi vakit kaybı olurdu biraz". (Kadın, 31, Özge)*

> *"Benim hayatımı kolaylaştırıyor. Yani buradan çıkıp da bir mağazaya gidip gezmekle vakit kaybetmiyorum." (Kadın, 31, Ayça)*

Mekân değiştirerek zaman kaybedilmesini önleyen siberuzay, katılımcıları "zamanın ve mekânın bağlayıcılığından kurtarmaktadır". Siberuzayın zamanı, mekânın denetiminden çıkarması (Giddens, 2012) toplumsal ilişkilerin esnemesini neden olmuştur.

3.1.1. İnternet Kullanımının Amaçları

Toplumsal ilişkiler kavramı, içerisinde kültürel, ekonomik ve simgesel ilişkiler de barındırmaktadır. Siberuzayın ekonomik ilişkiler bağlamında neoliberal politikaların uygulanmasında yeni piyasa işlevi gördüğü söylenebilir.

> *"Kolaylık. Malum bizim için zaman önemli, günümüzün ortalama on saati işyeri ve işe ulaşmakla geçiyor. Bize kalan vakit dışında, uyku dışında dört ile beş saat gidip yerinde göremiyorsunuz. Hız sağlıyor, ayağınıza kadar getiriyorlar. Bence önemli bir hizmet, güzel de bir hizmet ama her ürün alınmaz." (Erkek, 27, Yavuz)*

> *"Bir ara çok büyük bir hastalık haline geldi ve çok fazla alışveriş yapmaya başladım. Ya normalde şöyle bir savunma mekanizması geliştirmiştim kendime ve eşime karşı; çok fazla dışarı işimizden dolayı geç çıkıyoruz, işte istediğimiz şeyler oluyor, şık giyinmemiz gerekiyor, bayanız o yüzden alışverişe çok fazla zaman ayıramıyordum. Hafta sonu çünkü önceliklerim farklı oluyor alışverişe çıkmak yerine. İnternetten çok fazla alışveriş yapmaya başlamıştım. Sonra ben bunu yavaşlattım. Ama şöyle alışveriş sitelerinin hani ayağına geliyor. O çok kolaylık. Zamandan büyük tasarruf yapıyorsun, mağaza mağaza gezmek zorunda kalmıyorsun." (Kadın, 34, Filiz)*

Katılımcılar gün içerisinde iş yorgunluklarının yanı sıra evlerine ulaşmak için de çaba sarf etmektedirler. Kendilerine ayıracak vakit bulamayan katılımcılar alışveriş yapmaya zaman harcamak yerine siberuzaydan bu işlerini halletmektedirler. Özellikle ticari kapitalizmin dayattığı zorlu iş yaşantısı koşullarında katılımcıların siberuzayda alışveriş yapmaya zorlandıkları görülmektedir. İlk bakışta zamandan tasarruf fırsatı gibi görünse de, siberuzayın alanına çekilen katılımcılar yaptıkları alışverişlerin karşılığında kişisel bilgilerini takas etmektedirler. Siberuzay bir yandan toplumsal ilişkileri esnetirken bir yandan da gözetime konu olacak ticari ve kişisel bilgilere erişmektedir. Kişisel bilgilerin zaman ve makanın bağlayıcılığından kurtarılmasıyla takas edilmesi, siberuzayın derin ekonomi-politiğini ortaya koymaktadır.

Aktörlerin etkinlik alanlarının aynı anda hem gerçek yaşamda ve hem de siberuzayda seyrediyor olması siberuzayın sınırlılıklarını ortaya çıkarmaktadır. Özellikle siberuzaydan yapılan alışverilerde kendini gösteren gerçek yaşam-siberuzay farklılıklarından kaynaklı sınırlılıklar, siberuzayın gerçek yaşama bağımlı olduğunu göstermektedir. Siberuzayın sınırını gerçek yaşantı çizmektedir. Zira beden ölçülerinin markalara ya da ülkelere göre standart olmayışı, koku, renk gibi gerçeklikle ilişkili ürünlerin satın alınması gibi konularda katılımcılar endişelerini dile getirmişlerdir.

"Bende biraz ayakkabı hastalığı var ayakkabı alıyorum genelde. Başka da bir şey almıyorum hocam internetten. Üzerime olmayan bir şeyi almıyorum çünkü. Denemeden almam." (Erkek, 32, Serkan)

"Kıyafet almıyorum, uçak bileti ve ya konser bileti alırsam alıyorum, konaklama o şekilde. Fiziksel olarak bir ürün almıyorum. Uçak bileti filan alıyorum. Çok kolay yani şimdi gidip acenteye fark ücreti ödemek saçma geliyor bana, uğraşma yine aynı şekilde… Ve ya bulamadığım bir şey oluyor, kitap oluyor, film oluyor onları alıyorum yani, bulamadığım şeyleri." (Erkek, 26, Özgür)

Gerçek yaşamdan kaynaklı ihtiyaçların siberuzay aracılığıyla giderilmesi ve sonuçlarının yeniden gerçek yaşamı etkilemesi düşünüldüğünde siberuzayın "gerçeklikle ilişkili soyut mekânlar" olduğu fikrini akıllara getirmektedir. Kaynağını çevrimdışı yaşamdan alan bu soyut mekânın yeni bir gerçeklik alanı olması için gerçek yaşamla ilgili bütün koşullar siberuzaya aktarılmaktadır. Gerçeklik algısı, kurucu seçkinlerin internetin kullanımının nedenlerini rasyonelleştirmek için öngördüğü düzlemi oluşturmaktadır.

3.1.2. İnternet Bağımlılığından Siborg'a Geçiş

Katılımcıların siberuzay hakkındaki görüşlerinin yanı sıra; insan makine birlikteliği olan siborg hakkındaki görüşleri de anlaşılmaya çalışılmıştır. Şimdiye kadar yapılan çözümlemelerden yola çıkarak katılımcıların, BİT ve özellikle de akıllı telefonlar aracılığıyla siberuzayın çevrimiçi dünyasına yolculuklar yaptıkları görülmüştür. Bu yolculuklar sırasında yaşadıkları deneyimlerin bağlamı olan siberuzayın özünün internet olduğu vurgulanmıştır.

"Telefonu yanımda taşımıyorum (gülüyor). Yani akıllı telefonun hiçbir anlamı yok o zaman." (Kadın, 28, Cansu)

"…Mesela normal internetsiz bir telefonlan bir hafta on gün idare et deseler edemiyorsun yani. Niye çünkü senin için bir şey ifade etmiyor telefon. Hal bu ki telefon konuşma amaçlı kullanılan bir şey normal şartlarda. Ama hiçbir şey ifade etmiyor normal cebinde taşıyorsun yani." (Erkek, 33, Orhan)

"Yani internetsiz… Yani bu kullandığım uygulamaların hepsi internetle alakalı olduğu için zor olurdu. Bankada zaten sürekli kullanıyoruz. İnterneti zaten sistem olarak da kullandığımız için çok

da Google'dır şudur falan değil. Her şey için kullanıyoruz. Eskiden çok zordu." (Kadın, 37, Gökçe)

Katılımcıların kullandıkları araçlardan çok internete atıfta bulunmaları internete bağlandıkları araçları önemsizleştirmeleri, teknolojik araçlarla bedenlerin ortaklaşa bir yaşam kurgulanması fikrini örtbas etmektedir. Bu noktada kurucu seçkinlerin amaçlarını gizleyen algı yanılması durumu söz konusudur. Katılımcılar makine ile bedenin ortaklığını kabul edene kadar internet bağımlılığıyla oyalanmaktadırlar. Bu süreci alıştırma süreci olarak nitelemekte yarar vardır. Bir sonraki aşama olan beden makine bileşenlerine ulaşmak için internetin yararları vitrinde durmaktadır.

Bu doğrultuda katılımcıların bir makineye bağımlılığı sorunsalına açıklık getirmeden önce internet bağımlılığı hakkındaki yaklaşımları ortaya konulmuştur. "İnternet bağımlılığı" katılımcıların büyük bir bölümü tarafından "hastalık" gibi olumsuz anlamlarla kodlanmış olup, daha çok ergenler ve çocuklar için kullanılmıştır.

"Yani zamane gençleri… Ben şunu gözlemliyorum yeni nesil gittikçe internete bağımlı hale geldi. Biz eskiden oturduğumuzda örnek veriyorum kuzenlerimle yeğenlerimle çok farklı oyunlar oynardık. Şimdi benim küçük kardeşlerim var aynı şekilde kuzenlerim de var; hepsi ellerinde bilgisayarlarla o onu yapmış bu bunu yapmış orda şu varmış… Hiç birbirleriyle konuşmuyorlar. Hep internet üzerinden, Whatsapp'tan konuşacaklar neredeyse. O nesle geldiğimiz için ben internetin açıkçası bağımlılıklarında kötü sonuçlar doğurduğuna inanıyorum yani." (Kadın, 24, Serpil)

"İnternet bağımlılığı kullanmayı ve kendini frenlemeyi bilen insanlar için böyle bir sorun olduğunu düşünmüyorum; daha çok çocuklarla ilgili olduğunu düşünüyorum internet bağımlılığının. Tabi yetişkin insanlarda da olabiliyor ama çok sosyal olmayan kişilerde olabiliyor bu yani. Yani eve kapanıp günlerce internete giren tanıdıklarım arkadaşlarım da var. Daha çok sosyalleşmemiş insanların yaşadığı çocukların yaşadığı problem bence." (Erkek, 31, Eren)

"Kardeşim öyle. Bu oyun internetten oynanan oyunlarda. Benden onbeş yaş küçük bir kardeşim var ondokuz yaşında. Bu sebepten dolayı okulu bir sene uzadı. Akşam lisesine filan gitti sırf internetten dolayı. İnsanları çok köreltiyor demiyim de yani asosyal yapıyor." (Kadın, 34, Filiz)

Siberuzay geleneksel yaşantıyı erozyona uğratmaktadır. Bu erozyon yalnızca iletişim kurma ve sosyalleşme gibi katılımcıların vurguladığı gibi geleneksel anlamların kaybı şeklinde kalmamaktadır. Toplumsal yaşamın bütün alanlarına nüfuz etmiş durumdadır. Katılımcıların kendileri de gerek iş yaşantılarında, gerekse sosyal yaşamlarında bu anlam farklılaşmasından nasibini almaktadırlar. Fark edilen bu değişimi çocuklarla

sınırlandırıp internet bağımlılığı kategorisinden çıkarmak gerekmektedir. Çünkü toplumsal uzamın aktığı mecra siberuzaya doğru kaymıştır. Geleceğin uzamının siberuzay, aktörlerinin de siborglar olarak kurgulanacağı göz önünde tutulacak olunursa, yeni kuşakların siberuzayın siber kültürüne alışmaları ve ülke bağlamında kendi kültürel yapılarını oluşturmaları gelecek kuşaklar için önem arz etmektedir.

İnternet bağımlılığı hakkındaki eğilimleri olumsuz olmasına rağmen, siberuzayı kullanım amaçlarından olan araştırma yapmak ve bilgi edinmek gibi bilgiye ulaşmada katılımcıların tercihi, geleneksel yollar yerine siberuzaydır. Gerek özel yaşamlarında, gerekse iş yaşamlarında bilgiye aşırı derecede gereksinim duymaktadırlar. Zamanın önemli olduğunu sıkça dile getiren katılımcılar, bilgiye anında ulaşamadıkları durumlarda gerilimler yaşadıklarını söylemektedirler.

> *"Mutsuz hissediyorum kendimi, Negatif hissediyorum, sanki bir iş yapacakmışım da o işi o an yapamıyorum gibi hissediyorum. İşlerimin aksadığını hissediyorum. Ulaşmak istediğim bilgiye o an ulaşamamanın verdiği keyifsizliği hissediyorum. Yani internet açıkçası şuan iki kolumuz iki bacağımız nasıl ki varsa internette bu uzuvlardan birisi diye düşünüyorum açıkçası şuan." (Erkek, 31, Erdem)*

> *"Kötü hissediyorum ya. Bir şeye bakıyorum o anda ani bir şeye ihtiyacım oluyor yani atıyorum yabancı bir şeyi çevirmem gerekiyor, ordan hemen açıp bakmak varken kitlenip kalıyorsun, hiçbir şey yapamıyorsun." (Kadın, 28, Cansu)*

> *Bilgi dışında çok zorlanacağımı düşünüyorum. Çünkü büyük bir ansiklopedi yükünden kurtarmış oldu. Her bilgiye ulaşabiliyorsunuz. Her türlü araştırmayı yapabiliyorsunuz. Mesela Ekmeleddin İhsanoğlu'nu kimse tanımıyordu. Hakkında araştırma yapıp onu tanıyabildik mesela." (Erkek, 33, Fuat)*

> *"Çok yani çok güncel olmadığımı hisseterim. Haber açısından kendimi çok şeyden habersiz hissediyorum. Yani sürekli olarak takip edemediğim zaman haberleri olsun piyasayı olsun, ekonomiyi olsun kendimi biraz daha haberler açısından geri kalmış hissediyorum. O yüzden çok önemli benim için internet." (Erkek, 31, Eren)*

Siberuzayın zamanın ve mekânın bağlayıcılığından kurtararak anında bilgiye ulaştırabilmesi, yaşadıkları gerilimden kurtulmalarına neden olmaktadır. Bu doğrultuda katılımcıların yaşamında, din ve ideoloji gibi, gündelik hayatlarında yaşadıkları gerilimleri azaltması işlevini yerine getiren siberuzayın, "yeni bilgi kaynağı" olarak katılımcılarda bağımlılığa sahip olduğu söylenebilir.

İnternet bağımlılığına olumsuz anlamlar yüklemelerine rağmen, bilgiye ulaşma konusunda tercih edilen kaynak olması ve yaşantılarını pratikleştirmesi, katılımcıların siberuzaya bağımlı oldukları düşüncesi hakkında ipuçları vermektedir. Siberuzayın geleceğiyle ilgili öngörülerine dair sorulan soruya verdikleri yanıtlarda katılımcılar, bedenlerine eklemlenmiş ve yaşamlarını kolaylaştıran makinelerden sıkça söz etmektedirler. İnsan makine ortaklığı olan siborga yapılan bu vurgular katılımcıların, siberuzaya bağımlı oldukları hakkındaki ipuçlarını desteklemekte ve pekiştirmekte olup; hem düşünce hem de yaşam biçimi olarak siborg olmaya hazır olduklarını göstermektedir

> *"Valla şimdi akıllı telefonlar var yakında işte akıllı saatler biraz şimdi patladı. Onlar gidiyor. İşte Google gözlük çıkardı, o da ilerliyor. Yakında cep telefonu kalmıcak biraz daha bu gözlük tarzı ya da işte yansıtma teknolojiler diyim nebiliyim işte saatinizden yansıtma olduğu yere falan gibi teknolojiler geliyor gibi. Bizim internet biraz yavaş, internetimizi her şekilde yavaş. Yurt dışındaki arkadaşlarla görüşüyoruz megabit hızları filan onda biraz şeyiz gerideyiz. Daha iyi olacaktır Türkiye için dünya içinde daha iyi olacaktır. Ama değişecek telefon kalmıcağını düşünüyorum uzun vadede." (Erkek, 27, Yavuz)*

> *"Geleceği parlak, geleceği her zaman gelişen bir şey. Geleceğinde daha çok gelişeceğini düşünüyorum yani. Nasıl olur, sesli olur ki yapanlar da var zaten hani daha ütopik aklıma çok fazla şey gelmiyor. Ama hani iyi olacağı kesin, gelişmek zorunda. Biz de bunu kullanmak zorundayız bir şekilde." (Erkek, 33, Orhan)*

> *"Ben Iphone 5s kullanıyorum. Aldığımda 6'nın nasıl olabileceğini düşünerek aldım. Onların yeni teknolojilerini takip eterim. Daha iki gün evvel Iphone'nın videosunu izledim. Arkadaşlarıma gönderdim. Çok yakından takip ediyorum. Bazı harcamalarımı ona göre yapıyorum. Hani ilk hemen alayım gibisinden. Kullandığımız cihazlar artık öyle bir hal alır ki onlar olmadan hayatımızı sürdüremeyiz. Mesela aracımızı, evimizi onlarla kontrol edebiliriz. Gerçi bunlar artık olmaya başladı ama bunları daha çok etki edecek daha dijital ortamda yaşayacağız gibi geliyor bana." (Erkek, 28, Uğur)*

Erkeklerin teknolojinin ilerlemesi ve insan makine çiftine daha iyimser yaklaştıkları ve meraklı oldukları görülmektedir. Kadın katılımcılarsa siborg olmak konusuna ve teknolojinin ilerlemesine erkeklere göre daha kötümser yaklaşmaktadırlar.

> *"Valla ben artık korkuyorum. Bilgisayarlar artık cebimize kadar girdi, kolumuza kadar girdi. Hatta beynimizin içine bile koyabilirler yani gelecekte ne yaparlar hiç belli değil. Yıllar önce bizim babalarımızın annelerimizin kocaman kocaman telefonları vardı, kim derdi ki oradan buralara gelinecek. Çok hızlı bir şekilde ilerliyor." (Kadın, 24, Serpil)*

"Mesela şeydi ben lisedeyken CD olağanüstü bir şeydi. Yani bundan onbeş onaltı yıl evvel CD olağanüstü bir şeydi. Şimdi CD'nin çok ötesine geçtik. Nebiliyim gözlerimizle filan kontrol edebileceğiz interneti, düşüncelerimiz okuyabilecek ki bunlar çok tehlikeli şeyler." (Kadın, 31, Ayça)

Türkiye'nin kültürel koşullarının, kadınların teknolojiye ve siborglara olumsuz anlamlar yüklemelerine neden olduğu düşünülmektedir. Bu endişelerinin gerisinde yatan nedenlerin toplumsal cinsiyet rolleriyle ilgisi araştırılmaya değer görünmektedir. Özellikle çocuk gelişiminin kadının rolleri arasında görülmesi ve çocuklarının internet bağımlısı olması tehlikesi, sosyal medyada yaşayan kadınların toplumda hoş karşılanmaması, bunun yanı sıra flört sitelerinin birçok boşanmanın nedeni olması kadınların kötümser yaklaşımının altında yatan nedenler olarak görülmektedir.

Teknolojiyle bedenin birleşiminde siborg gibi makine insan karışımından çok mikro çip büyüklüğünde teknolojileri kodlayan katılımcılar henüz daha büyük teknolojilerle bedenlerini buluşturmaya hazır olmadıklarını göstermektedir.

"Ucu açık. Nereye gideceğini ben bile tahmin edemiyorum. Yakında heralde bedenimizin altına bir çip takacaklar, ordan falan bağlanacağız heralde." (Erkek, 29, Bora)

"Şuan dokunmatik oluyor, ilerde fiziksel bir şey de olmucak heralde ortada. Ya da ne bileyim ışınlarla filan parmağımıza mı artık çip mip monte ederler. Böyle bir şey olabilir. Biraz hızlı gelişiyor çünkü. On yıl önce böyle bir şey hayal edemezdik." (Erkek, 26, Özgür)

"Ucu açık bir teknoloji. Zaman içinde çok daha farklı noktalara gelecek. Ama insanların hayatında daha fazla yer kaplayacak. Bence gelecekte daha insanların yaşantısına, çok daha uygun, daha küçük cihazlarla eşlik edecek ve gelecekte o olmadan yaptığımız, aldığımız temel hizmetler bile o olmadan alınamaz hale gelecek diye düşünüyorum." (Erkek, 40, Emir)

"Sonu yok. Son olarak geçen sene bir arkadaşım Microsoft'u ziyarete gitmişti, bir iş dolayısıyla. Onun aktarımlarını paylaşabilirim. Gerçekten de televizyonda gördüğümüz şekilde eve geldiğimizde, sizin kan basıncınızdan tutun; bugün biraz tansiyonunuz yükselmiş şunu içmeyin, bunu için, biraz gergin gözüküyorsunuz, yaşam koçluğu yapacak düzeye kadar çıkmışlar. Belki uygulamaya girmemiş olabilir ama ütopik de değil. Neden olmasın…" (Erkek, 33, Fuat)

Siborgların ölçütü olan makine insan birleşimi, mikro teknolojiler seviyesinde olsa da katılımcılar tarafından siborg düşüncesi onaylanmış görünmektedir. Siberuzaya bağlanmanın yollarından biri olarak görülen mikro teknolojilerin kabulü ileride daha büyük teknolojilerle ortaklığa sıcak bakılacağını göstermektedir. Henüz üretim ilişkileri boyutunda bir algıya sahip olmaması siborgun yeni doğmuş bir düşünce olmasından

kaynaklanmaktadır. Siberuzayın bilgi tüketimi alanı olmasından dolayı siborglar şuan için tüketim ilişkilerine göre şekillenmektedir.

Katılımcılar büyük bilgi okyanusu diyebileceğimiz internette bilgilere erişmek adına çevrimiçi olmak ve iletişimden kopmamak için siborg olmayı tercih etmektedirler. Bilgilerin çeşitlenmesi ve hacminin artması sonsuz bilgiye erişmek için siberuzaya bağlı kalınmasını gerektirmektedir. Katılımcılar siberuzaydan çıkmaları halinde bu bilgilerden mahrum kalacaklarını bildiklerinden dolayı siberuzayda yaşamayı kabul etmiş durumdadırlar. Bilgiye olan bu bağımlılık tarihsel sürecin ileride herkesi siborg olmaya zorlayacağını göstermektedir.

3.2. Çevrimiçi-Çevrimdışı Yeni Bir Kamusallık mı?

Sosyal paylaşım ağları, siberuzay'ın çevrimiçi dünyasında aktörlerin hayatlarında neler olup bittiğini anlamak için yol gösterici mekânlardır. Katılımcılar sosyal paylaşım ağlarını, birbirlerine gerçek dünyadan (çevrimdışı dünya) yaşam kesitlerinin bir bölümünü sundukları, kişiler arası iletişim amacıyla bir araç olarak kullandıklarını söylemektedirler. Bu haliyle siberuzayın bir mecrası olan sosyal paylaşım ağları, boş zaman etkinliklerinin taşındığı yeni bir alandır denilebilir.

Çevrimdışı dünyaya koşut olarak "kurgulanan", toplumsal yaşamın yeni bir bağlamı olan siberuzay hakkındaki bir tartışma da; siberuzayın özel alan mı yoksa kamusal alan mı olduğu sorunsalıdır. Katılımcıların düşüncelerine göre bu konu hakkında üç yaklaşım söz konusudur. Bunlar, siberuzayın özel alan olduğu görüşü, siberuzayın kamusal alan olduğu görüşü ve siberuzayın kısmen özel alan kısmen de kamusal alan olduğu görüşüdür.

Sosyal paylaşım siteleri özelinde siberuzay, katılımcıların bir bölümüne göre özel alandır. Bu özel alanda katılımcıların otobiyografileri, arkadaş çevresi, hobileri, beğenileri vb. yaşantılarına dair görsel ve sözel anlatıları yer edinmektedir.

> *"Evet var. Yani burada şöyle söyleyebilirim; mesela Facebook üzerinden bir örnek vereyim. Facebook'ta koyduğunuz fotoğrafları ya da profil resminizi ya da paylaştığınız iletileri, orda gizlilik seçenekleri var. Yani sadece arkadaşlarınız görebilir, arkadaşlarınızın arkadaşları da görebilir ya da tamamen herkese açık. Benim her zaman açıkçası şeydir, sadece arkadaşlarımın*

gördüğü bir paylaşımım vardır. O yüzden çoğu insanın paylaşımlarımı görmediği bir alanım olduğunu düşünüyorum yani… Bu alan az önce dediğim gibi benim özel alanım. Yani kendime ait alan. Mahrem alanım diye söyleyebileceğim bir alan. Nedir bu mesela? Ya gittiğim bir yer, arkadaşlarımla geçirdiğim güzel bir vakit, veyahut özel bir anım gibi şeyler. Yani şimdi bu tarz bilgilerin ya da bu tarz paylaşımların herkese açık olmasını doğru bulmuyorum. Çünkü bu tamamen benim ve beni birebir tanıyan insanlarla alakalı bir durum. Dolayısıyla benim paylaşımlarım da az önce dediğim gibi sadece arkadaşlarıma açık. O yüzden arkadaşlarım benim mahrem alanım ya da özel alanımı görmesinde bir sakınca yok yani". (Erkek, 31, Erdem)

"Evet, o zaten bir önceki sorunun da cevabı olacaktı aynı zamanda. Var güvenlik ayarlarını yaptığım şeyler var… Bilgi anlamında evet özel alanım. Orda fotoğraflarım vesairelerim herkes görmez yani. Kendim veyahut da etrafımdaki ailem vesaire. Orda kimi grubun içine aldıysam onlar görüyor yani. Etiketlemeleri bile kaldırırım mesela herkesin beni etiketlemesini istemem mesela. Karşı taraftaki kişileri de denetliyorsun ya aynı zamanda". (Erkek, 33, Orhan)

"Özel alanım. Mesajlarımı filan göremezler… Benim için çok iyi çünkü deliriyorum bazen sürekli kapatıyorum. Başta açıktı bilmiyordum daha yeni şey olduğumdan, çok fazla rahatsız eden olduğunda kapattım, bir daha da açmadım… Benim kendime ait fotoğraflarımı filan göremiyorlar. Paylaştığım şeyleri göremiyorlar." (Kadın, 28, Cansu)

"Ben çok ona inanmıyorum ama benim profilimde kilitli olan alanı sadece arkadaşlarımın gördüğüne inanıyorum. Sadece onların görebildiği fotoğraflar var. Paylaştığım bilgiler olsun onu sadece arkadaşlarımın ve akrabalarımın görmesini isterim… Tabi sosyal platformda kendi yorumlarımı yazdığım Twitter'da bazı olaylarla ilgili ve yahut da aramızda konuşmalar geçtiği ortamlar; onu dışarıdan kimsenin görmesini istemem yani… İlk başlarda hesabı kitleme gibi bir durum yoktu herkese açıktı. Daha sonra bazı kısıtlamalar olması gerekti, çünkü özel hayata müdahale edilmeye başlandı. Ben bunun olması gerektiğine inanıyorum ama bunu düşünen insanlar sosyal platformda olmaya da bilir. Ama ben bunda bir sakınca görmüyorum." (Erkek, 28, Uğur)

Siberuzayda bir özel alanın varlığına inanan katılımcılara göre bunun nedeni, kullanıcı kimliği, şifreleme, paylaşımların kimin tarafından görüleceği gibi birçok güvenlik seçeneklerinin sunulmuş olmasıdır. Bu düşünce içerisinde olan katılımcılar siberuzayı kuran yapıyı değerlendirme dışında bırakmıştır.

Siberuzayın kamusal alan olduğunu düşünen katılımcılara göre sosyal paylaşım ağları, özel alanda yapılan etkinliklerin, özel alanda olması gereken kişilerin dışındakiler tarafından da görülüyor olması nedeniyle genele hitap etmektedir. Onlara göre yapılan paylaşımlar, yapıldığı andan itibaren genele mal olmaktadır.

"Tabi ki değil. Yani oraya yapılan hiçbir şeyi özelin olduğuna inanmıyorum… Yani açıkçası kendine özel bir alan yaratmak isteyen insanın zaten sosyal medyada çok da fazla bir işi olmaz. Çünkü sosyal medya özelin yeri değil. Her şey genele vurulan bir yer. O yüzden sosyal medyaya, sen her şeyini koyuyorsan özellik bekleyemezsin, hakkın yok." (Kadın, 24, Serpil)

"Yok değil. Öyle olduğunu düşünmüyorum. Paylaşıyorsam bir şeyler çok da özel olduğunu düşünmüyorum. Özel olan şeyimi orada paylaşmam zaten." (Kadın, 31, Özge)

"Yok… Çünkü herkesin izlendiğini herkesin fişlendiğini artık herkes biliyor. Ben de biliyorum bu sebeple." (Erkek, 35, Koray)

Katılımcıların paylaşımlarının başkaları tarafından ulaşılabiliyor olması sosyal medya ve siberuzayın kamusal alan olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan "görünürlük", siberuzayın kamusal alan olmasındaki en büyük etkenlerden biridir.

Siberuzayı kısmen özel alan kısmen kamusal alan olarak gören katılımcılar sosyal paylaşım ağlarında kendilerine ait bir alan olduğunu kabul ediyorlar. Bu alanın özel alan olup olmadığı konusunda ise tereddüt etmektedirler. Tereddütlerinin nedenini görünürlük ve siberuzayın güvenilir mekânlar olmaması olarak açıklamaktalar.

"Kısmen özel alanım diyebiliriz… Şimdi internette zaten kendime ait bilgilerin çoğunu gizli olarak arkadaş çevrem hatta bazı bilgileri çok yakın arkadaşlarım dışında kimseye görüntülenmesine izin vermiyorum ben. Ayarlardan bu şekilde bi gizlilik ayarlarından bu şekilde bir ayarlama yapmış vaziyetteyim. Çok fazla paylaşılmasının da sağlıklı olduğunu düşünmüyorum. İnternetin çok güvenilir olduğunu düşünmediğimden. Aslına bakarsanız sosyal paylaşım ağının özellikle bu şekilde uygun görüyorum. Hani çok kendime özel bilgileri misal veriyorum kimlik bilgilerimi TC bilgilerimi kesinlikle hiç kimse göremez bir yerde." (Erkek, 31, Eren)

"Mevcut kullanmış olduğum sosyal paylaşım ağlarının hepsi şey zaten hani benim ancak birilerini arayıp bulabildiğim, yani profilim açık değil herhangi bir şekilde. Ben onları bulabiliyorum bulmak istediğimi bulabiliyorum. Aslında bir nevi kendi özel alanım ama çok özel yine kalmıyor sonuç olarak sizin paylaştığınız ya da yazdığınız her şeyi sizin arkadaşlarınız net bir şekilde görebiliyorlar. Ama yani en büyük eksiği de yani sorularla beraber gelmiş oldu, özeliniz biraz daha daralıyor. Belki eşinizle hafta sonu çıktığınız gezdiğiniz bir anı paylaşıyorsunuz. Belki bunu kimse bilmicekti ama Facebook sayesinde artık bilebiliyor." (Erkek, 27, Yavuz)

Katılımcılar için özel alan, iletişimde oldukları arkadaşlarının bulunduğu alanlardır. Bunun dışında kalanlar diğerleridir ve diğerleriyle iletişimde oldukları alan ise kamusal alandır. Katılımcıların sosyal medya özelinde siberuzada kamusal-özel alan ayrımına gidememesinin nedeni, siberuzayı kuran iradeyi değerlendirmeleri arasına

koymamalarından kaynaklanmaktadır. Kurucu seçkinler sosyal medyaya üye olan her kullanıcının bilgilerine erişmekte ve bu bilgileri reklam ve pazarlama şirketleri, resmi güvenlik birimleri ve politikacılarla paylaşmaktadır. Bütün bu riskleri göze alan kullanıcılar iletişimde oldukları arkadaşlarından oluşan, kendi özel durumlarını paylaşmayarak ya da kendilerinin ve çevresindekilerin zarar görmeyeceğini düşündükleri bilgilerini paylaşarak geleneksel ve modern anlamda özel alandan farklı olarak yeni bir özel alan tanımı yapmaktadırlar. Tüketimin şekillendirdiği özel alan geleneksel ve modern anlamda üretim ilişkilerinin yön verdiği özel alanı değiştirmiştir. Özel alanın sınırları kendilerinin tüketim biçimlerini gözetlemelerine izin verdikleri kişilerle çizilmektedir. Bu bakımdan siberuzayın özel-kamusal alan kavramlarını değişime uğrattığı görülmektedir.

3.2.1. Boş Zaman Tüketiminin Görünürleşmesi

Katılımcılar arkadaşlarının ve akrabalarının sosyal paylaşım ağlarını yoğun bir biçimde kullandıklarını, bu nedenle sosyal medyayı takip etmek durumunda kaldıklarını söylemişlerdir. Bu düşüncelere göre katılımcıların siberuzayın çevrimiçi dünyasında vakit geçirmeleri konformizm ile açıklanabilir.

> *"Bazen arkadaşlar olduğu için ben şurdayım gibi yer bildirimi yaparım ya da bu tür anımı tüm sevdiklerimle paylaşıyorum. Fotoğraf diyebiliriz. Ve ya birkaç bilgi kendimi özeleştiri yapabilirim mesela… Psikolojik olarak herkes burada mı diye bakıyorsun. Ama sonrasında hayatın daha farklı döndüğünü hissediyorsun. Tabi biraz da süreçle alakalı fazla bi içimde etkileşim yaratmıyor açıkçası." (Erkek, 28, Atilla)*

> *"Ben bunun çoğunu kullanıyorum. Arkadaş çevrem ve akrabalarım çok kullandığı için beni mecbur hale getirdi. Onlarla iletişim kurabiliyoruz bir ortama gittiğimizde birbirimize farklı fotoğraflar gönderebiliyoruz. Ama tabi bunlar tamamen 10-15 kişilik arkadaş grubum var onlar arasında olur. Herkesin görebilmesini istemem." (Erkek, 28, Uğur)*

Günlük politik olayların, ekonomi ile ilgili gelişmelerin, teknolojideki ilerlemelerin, modadaki eğilimlerin, yaşam biçimindeki değişimlerin kamuoyunda nasıl karşılık bulduğunu takip etmek sosyal medyanın kullanılmasındaki nedenler olarak sıralanabilir. Katılımcılar da güncel olabilmek için bu gelişmeleri takip edip arkadaş ve akraba çevrelerinde nasıl yansıdığını merak edip bir düşünceye ulaşmak için sosyal medyayı kullanmaktadır. Sosyal medyanın siberuzayda kamusal mekana dönüşerek kamuoyunun

oluşması sürecinin altında konformizmin etkisi yatmaktadır. Birbirlerinin yaşam dünyasını, görüşlerini "gözetleyen" katılımcılar siberuzayda yeni bir kamusallığın oluşumuna katkı sunmaktadır.

Konformizmin etkisiyle siberuzayın çevrimiçi dünyasına giren katılımcılar, bu kurgu dünyada gündelik yaşam pratiklerinin doğal döngüsünü görsel ve sözel olarak ifade etmektedir. Bu ifade ediş tarzlarında Sennet'in (2013) vurguladığı kamusal alanın narsist psişeyle işgal edilmesinin izleri görülmektedir. Fotoğraf paylaşımı, yer bildirimi (chek-in), siyasi, dini, sosyal içerikli yazılar, beğeniler vb. bir kullanıcının özel alanında olması gereken, otobiyografisine ait bilgiler her geçen gün daha da artarak, görünürlük silahıyla yara almış siberuzayın kamusal alanını işgal etmektedir.

> *"Ben çok koyu Beşiktaşlıyım. Beşiktaş'a ağarlıklı bir şeyim vardır. Aynı zamanda hoşuma giden bir fotoğrafımı paylaşırım. Siyasi bir şey paylaşmam ama tek sunabileceğim şey Beşiktaş'tır. (Erkek, 28, UĞUR)*

> *"Fotoğraf genelde. Kişisel bilgilerim. Doğum tarihim, siyasi düşüncelerim, izlediğim filmler, sevdiğim müzik sanatçıları".(Erkek, 29, Bora)*

> *İnsanların kendi yaşamlarını herkesin gözü önüne seriyor çokta güzel bir şey değil aslında. Kendi yaşamı o kadar güzel olmasa bile hep güzel anlar çekiliyor. Ve mutlu olmak göz önünde bulunduruluyor. Arkadaşlarının da güzel şeylerini gördükleri için kendilerinin de güzel şeylerini paylaşıyorlar. Her şey toz pembe orda." (Kadın, 34, Filiz)*

> *"Açıkçası ben çok fazla paylaşımda bulunmuyorum. Daha çok paylaşım yapan kişilerin işime gelenleri takip ediyorum. Siyasetten nefret ediyorum internetten. Onun haricinde yemeğini paylaşanlardan nefret ediyorum. Yani belki güzel hoş bir anı insanlar paylaşabilir, ölümsüz hale getirebilir ama bunun haricinde böyle hiç bilgisi olmadan siyaset yapmaya çalışan, ne yediğini her dakika söyleyen, ne yaptığını her dakika söyleyen insanların paylaşımlarını takip etmiyorum… Bazen çok sinirleniyorum işte dediğim gibi böyle şeyleri gördüğümde çok sinirleniyorum. Kişinin ne olduğunu biliyorsun, nasıl düşünemediğini biliyorsun ama yazdığı şeyleri görünce vay diyorsun bir yerden güzel bir copy-paste yapmış. Onun haricinde normalde evindeki durumu biliyorsun, arkadaşlarının çoğu o zaman sanki sarayda gibi yaşadığını göstermeye çalışıyorlar. Biraz sinirleniyorum ama onun haricinde özlem duyduğumuz insanlar oluyor; onlarla özlemimizi gideriyoruz. Büyüdüklerini bazen fotoğraflardan görüyoruz çocukların. Yani bi yönü iyi bi yönü kötü dediğim gibi kesin doğru kesin yanlışı yok." (Kadın, 24, Serpil)*

Kişiye statü veren, saygınlık sağlayan ve özel hissetmesine neden olan antikonformizmin sosyal medyanın kullanıcılarına psikolojik katkılar sağladığı görülmektedir. Sosyal medyanın farklı olma çabasındaki kullanıcılarına sunduğu

imkânlardan yararlanan katılımcıların ifadelerinde geçen "sevdiğim, hoşlandığım, hoşuma giden, özlem duyduğum" gibi sözcükler kendilerine ait duyguların ve düşüncelerin yansıtıldığını göstermektedir. Narsist duyguların ve düşüncelerin paylaşımı bireyselliğin getirisi olarak görünmekle birlikte bunun altında yatan en büyük neden sosyal medya kullanıcılarından farklı bir kimliğe sahip olduklarını gösterme çabasıdır. Katılımcılar antikonformizm etkisiyle siberuzayda boş zaman tüketiminin tekbiçimli sıkıcılığını aşmak çabası içerisindedir.

Kamusal-özel alan ayrımına giden ya da gitmeyen bütün katılımcılar, kendileriyle ilgili bilgileri paylaşarak siberuzayı işgal etmektedir. Bu işgalin her geçen gün artması siberuzayın, küresel çapta bilgi havuzuna dönüşmesine neden olmaktadır. Katılımcıların bireysel olarak kendileriyle ilgili bu kadar fazla oranda ipuçlarını paylaşmaları ve bahse konu küresel bilgi havuzundan pay almak isteyenlerin de olabileceği düşüncesi, siberuzayda gözetim sorunsalını doğurmaktadır.

Katılımcıların büyük bir bölümü siberuzayın gözetlendiğini düşünmektedir. Bu katılımcılar siberuzaydaki kendilerine ait alanların, ticari şirketler, teknoloji şirketleri ve devlet tarafından oluşturulmuş "yapay ya da kurgu" mekânlar olduğunu söylemektedir.

Siberuzayda kamusal-özel alan tartışmasında siberuzayın yaratılmasının gerisinde ticari ya da politik bir iradenin yatıyor olması düşüncesi, onu "doğal olanın alanı" olmaktan çıkarmakta ve kamusal mekânlara dönüştürmektedir.

> *"Gözetlenebilir. Sonuç olarak belli şirketler tarafından yönetilen kurulmuş yerler. Belli dataları var her şeyinizi görebilir inceleyebilirler. Çokta benim için olay bi durum değil yani izleyebilirler isterlerse. Sonuçta yasa dışı bir şeyler yapmıyoruz. Sonuç olarak görebilirler de inceleyebilirler de. İstemiyorsanız illa çok özeliniz olsun istiyorsanız da girmezsiniz kapatırsınız profilinizi çıkarsınız. O tamamen kişisel tercih meselesi." (Erkek, 27, Yavuz)*

> *"Bence insanlar her türlü bilgisini paylaşıyor. Çok yanlış. Yani ben de bir yazılım mühendisi olarak her türlü bilgiye kolaylıkla erişebiliyorum. İnsanların bilmediği her şey Facebook'ta. Doğum tarihinden tut da yedi akrabasına kadar hepsi yazıyor. Tüm mal varlığını ortaya koyuyorlar. Kim nerde ne yapmış her şey ortada. Yani çok rahat erişebiliyorlar… Tabi ki. Çünkü her şeyimiz her bilgimiz internet üzerinde olduğu için herkese raporlama gidiyor. O alanı oluşturan kişiye illaki rapor gidiyordur." (Erkek, 28, Atilla)*

"Muhakkak girebiliyorlardır, açık kapı var sonuçta. Windows üzerinden açık kapı olan Microsoft. Linux kullansaydım düşünmezdim ama o kapalı çünkü ona giremiyorlar. Web tabanlı java tabanlı her şeye girebilirler." (Erkek, 33, Fuat)

"İnanmıyorum ya. Çünkü demin de dedim ya her şey mutlaka birileri tarafından kontrol ediliyor. Bizim yaptığımız işte de komdan birine bir şey yazıyorsun mutlaka bizim IT'ler görüyor. Nereye kadar özel yani..." (Erkek, 35, Koray)

Siberuzayda kendilerine ait alanların gözetlenmediğini düşünen katılımcıların bu yargıya varmalarının nedeni ise görünürlüğün kendileri için bir kaygı yaratmadığını ve kullanıcı kimliği, şifreleme ve paylaşımların kimin tarafından görüleceği gibi birçok güvenlik seçenekleri sunulmuş olmasını gerekçe göstermektedirler.

"Yani bilmiyorum ki; hiç öyle düşünmedim aslında. Gözetleniyor muyum acaba? Gözetlenmiyorumdur ya. Gerçi gözetleyen insanın orda çok işi olmaz. Gelir görür yani (gülüyor)." (Kadın, 24, Serpil)

"Yok hayır düşünmüyorum. Yani gözetlense de yani sakıncalı olacak bir şey yok bence." (Kadın, 32, Ceylan)

"Yani eğer ortak bir arkadaşımdan bakmıyorsa gözetlenme şansı yoktur." (Kadın, 28, Cansu)

Sosyal medyada gözetlendiğini düşünen bilinçli katılımcılar ya da herhangi bir gözetime maruz kalmadıklarını düşünen bilinçsiz katılımcıların bireysel kimlikleriyle siberuzayı işgalleri ileri aşamada gözetimin kapısını aralamaktadır. Boş zaman tüketimine yeni bir alan açan sosyal medya, katılımcıların kendilerine ait özel yaşantılarıyla ilgili bilgileri paylaşması dışında kamusal işlevleri de yerine getirmektedir. Katılımcılar için sosyal medya ve kamusal görüşlerini beyan ettikleri, gündemle ilgili konularda kamuoyunun oluştuğu pratik mekânlar halini almaktadır. Habermas'ın (2002) boş zaman tüketiminin alanı olan özel alandan çıkan bir kamusallık tespitlerinin günümüzdeki işleyişi halen devam etmekle birlikte yapısal yeniliklerle değişime uğramış görünmektedir. Siberuzay hem katılımcıların bireysel kimlikleriyle ve özel yaşantılarıyla varlık buldukları "ev içi yaşamı" simgeleyen "özel alan" hem de antik Yunan'daki kamuyu ilgilendiren düşüncelerin tartışıldığı agorayı hatırlatan "kamusal alandır". Siberuzay kişilerin özel alanlarından çıkışını sağlayıp yeni bir kamusallığın inşa edildiği alandır.

3.3. Kimliğin Sanallaşması

Siberuzayda yapılan boş zaman etkinliklerinin bir sonucu da kimlik yaratımı sürecidir ve bu süreç iki yönde işlemektedir. İlki, kişilerin nasıl görünmek istiyorlarsa o doğrultuda kendi iradeleriyle oluşturdukları kimlikler; ikincisi, katılımcıların da eylemleriyle sürece katkıda bulunduğu ama katılımcıların dışındaki kurumlar tarafından oluşturulan kimliklerdir.

Kimlik yaratımı sürecinde katılımcılar, kendileriyle ilgili birçok bilgiyi siberuzaya taşıdıklarını söylemektedirler. Benlikleri hakkında ipucu barındıran kişisel bilgileri ışığında, katılımcılar hakkında genel profiller çıkarılabilmektedir. Bu profiller beğenileri, hobileri, politik görüşleri, sosyal paylaşım sitelerinde kullandıkları profiller gibi katılımcıların kendi iradeleriyle ve müdahaleleriyle oluşturdukları sanal kimliklerdir. Katılımcılar, siberuzayın toplumsal dünyasında kendi istedikleri gibi görünmek ve tanınmak için bu sanal kimlikleri kullanmaktadırlar.

> *"Yaşım, okulum, mezun olduğum okulum, çalıştığım işyerim, işte bununla ilgili bilgileri dolduruyorsunuz profilinizde. Fotoğraf bazında dediğim gibi işte kişisel, tatile çıktımızda tatil fotoğrafları, işyerindeki fotoğrafım ne bileyim paylaşım olarak işte takımımla, tuttuğum takımla ilgili paylaşımlar, siyasi düşüncemle ilgili paylaşımlar olabiliyor, o an gündemde bir şey vardır ülkede, onunla ilgili bir görüş bildiriyorumdur. Bunlar. Daha başka özel bir şey yok yani." (Erkek, 27, Yavuz)*

> *"Fotoğraf genelde. Kişisel bilgilerim. Doğum tarihim, siyasi düşüncelerim, izlediğim filmler, sevdiğim müzik sanatçıları." (Erkek, 27, Bora)*

> *"Çok detaya inmemekle birlikte hobi soruyorsa hobilerimi yazıyorum, cep telefonumu istiyorsa cep telefonumu veriyorum, fotoğraf istiyorsa fotoğraf veriyorum, eğer alışveriş sitesiyse kredi kartını o an için istiyorsa o an için de paylaşıyorum." (Erkek, 32, Batur)*

> *"Okuduğum okul bellidir, bazen çok bir şey hissettiğimde belki sevincim bellidir, hüznüm çok belli değildir, yani genel olarak nerden geldiğimiz nereye gittiğimiz bellidir. Bayan olduğumuz için kaç yaşında olduğumuzu da söylemiyoruz." (Kadın, 24, Serpil)*

Katılımcılar, siberuzayda profillerini oluştururken gerçek hayattaki kimlikleriyle örtüşen bilgiler verdiklerini ve bu bilgilerin birçoğunun doğru olduğunu ve kendi kimliklerini yansıttıklarını söylemektedir. Bunun yanında kendileri için özel olan ya da güvenlik gerekçesiyle sakladıkları birçok bilgiye, siberuzaydaki kimliklerinde yer vermemektedirler. Bunun nedenini ise siberuzayın ikinci hatta üçüncü şahıslar,

kurumlar tarafından görülebilir olmasından kaynaklandığını belirtmektedirler. Siberuzaydaki çevrimiçi dünya ile çevrimdışı dünya arasında kimlik yaratımı sürecinde paralellikler görülebilmektedir. Çevrimdışı dünyada benliklerini sunarken "sahne arkasını" gizleyen katılımcılar, bu deneyimlerini çevrimiçi dünyaya da aktarmışlardır. Siberuzayda "sahne arkasının" görünürlüğünün bilincinde olan katılımcılar kendileriyle ilgili özel olduğunu düşündükleri bilgilere yer vermemektedirler.

> ***Araştırmacı. :*** *"Peki, internette kullandığın profilin gerçek kimliğini ne kadar yansıtıyor?*
>
> ***Katılımcı:*** *Yüzde yüz yansıtıyor… Açıkçası çalıştığım kurumu gizliyorum. Yani öncelik olarak bunu söyleyebilirim… Yani hatta sadece çalıştığım kurumu gizlediğimi söyleyebilirim. Başka da gizlediğim bir şey yok, her şey açık evet… Neden gizliyorum… Çalıştığım kurum açıkçası ee… Yani her şirketin kendine özgü bi şirket kültürü vardır. Benim çalıştığım şirketin de kendine özgü bir kültürü var. Bu kültür içerisinde sosyal medya da yer alıyor olmak kanaatimce çok da kabul gören bir durum değil... Gözlemlerime göre şöyle bir durum var insanların sosyal medyada okuduğu okul ya da çalıştığı işyerinde bulunan insanlarla alakalı sosyal medyada devamlı bir şey geliyor geri bildirim geliyor, tanıyor olabileceğiniz insanlar diye. Oraya baktığımızda ya gerçekten sizin okuduğunuz okulda yer alan insanlar ya da çalıştığınız iş yerinde yer alan insanlar. Dediğim gibi yani işyeri kurum kültürü sosyal medyaya çok sıcak bakan yer olmadığı kanaatinde olduğum için ve işyeri adımın bir şekilde sosyal medyada paylaşılmasıyla işyeri içerisinde çalışan insanların bana işte ulaşabilme ihtimallerinin olduğunu düşündüğümden dolayı işyeri adını paylaşmakta açıkçası şey görüyorum yani sakınca görüyorum yani." (Erkek, 31, Erdem)*
>
> ***Katılımcı:*** *"Çok böyle hani kendime özel bilgiler mesela nedir; ailemle ilgili olan fotoğraflar olur, bu tarz şeyler olur veya arkadaşlarımla, özellikle çalıştığım kurumla ilgili o tarz bilgileri gizliyorum. (Erkek, 32, Batur)*
>
> ***Araştırmacı:*** *Neden gizliyorsunuz?*
>
> ***Katılımcı:*** *(gülerek) Gizlemem gerekiyor. Kurum prensipleri var, bankacılık için konuşuyorum kurum prensipleri var o yüzden." (Erkek, 32, Batur)*

Katılım bankasında çalışan bu iki erkek katılımcı "kurum kültürüne" atıflar yapmaktadırlar. Çalıştıkları bankanın kurum kültürüyle bağdaşmayan bir yaşam tarzları olduğunu sohbet sırasında dile getirmişlerdir. Katılımcılar bireysel kimliklerini oluştururken dışarıda bırakmak istedikleri bu bilgilerin kendilerine olumsuz olarak kullanılacağını düşünerek güvenlik kaygısıyla hareket etmektedirler. Konunun diğer boyutu olan bireysel kimliğin kurgulanması süreci açısından düşünülecek olursa bireysel kimliklerine yaptıkları bu müdahale, katılım bankalarının kurum kültürünü

sahiplenmediklerini sosyal medyada özellikle belirtmek istemiş olmalarından kaynaklanmaktadır.

3.3.1. Reklamlara Yansıyan Kolektif Kimlikler

Çevrimiçi dünyada kişilerin benlikleriyle ilgili görsel, sözel ve eylemsel ifadelerin yer alıyor olması, siberuzayın ardındaki kurucu irade denilen ticari şirketlerin, devlet organizasyonlarının ve teknoloji şirketlerinin ilgisini çekmektedir. Bu ilgi gözetimin devreye sokulmasıyla çevrimiçi kişiler hakkında sanal kimlikler üretilmesine meydan vermektedir. Bilgi ya da eğlence amaçlı siberuzayda yaptıkları gezintilerden yola çıkılarak, katılımcıların dışındaki kurumlar tarafından genel bir sanal kimlik oluşturulmaktadır.

> *"Mutlaka bunun altyapısı olması gerekiyor. Ama her şeyden reklam geliyor bir de böyle bir boyutu var. Belki de etkiliyordur yani. Örnek veriyorum; eşarpla ilgili İnstagram'da bir siteyi beğendiğimizde diğer sitelerin reklamları geliyor. Demek ki öyle bir şey var." (Kadın, 24, Serpil)*

> *"Tabi tabi. Mesela Hepsiburada.com'dan alışveriş yapıyorum mesela ondan çok yoğun gelir, Gold'dan alışveriş yaparım Gold'dan devamlı gelir, Grupfoni, Markafoni'den şudur budur onlara üyeliklerimiz var onlarla ilgili geliyor. Muhtemelen de onlar benim profilimi çıkarsalar alışverişe, internet alışverişine çok yatkın bir profil olarak görüp, bol bol reklam gönderirler. Hatta belki de dediğim gibi internetten satış yapan ya da cep telefonundan satış yapan birçok yerle de paylaşıyorlardır. Oluyor yani geliyor. Cep telefonumuz çalıyor bir anda reklam aramasıyla birlikte olabiliyor. Ya muhtemelen de hem benim Facebook'ta da diyorlar görüyoruz başka arkadaşların profilinde. Siz istemeden sizin sayfanızdan reklam olarak çıkabiliyor, beninkiler de çıkıyordur muhtemelen." (Erkek, 27, Yavuz)*

Gözetim yalnızca iktidar ilişkilerinde değil ekonominin döngüsü için de ihtiyaç duyulan bir enstrümandır. Müşterilerin bilgilerine ihtiyaç duyan ticari şirketler alışveriş alışkanlıklarını kategorilere ayırarak ilgi alanlarına göre reklamlar yollamak koşuluyla ticaretin devamlılığını sağlamaktadır. Katılımcılar siberuzayı müşteri kimlikleriyle işgal etmekte ve ticari şirketler tarafından kimliklendirilmektedirler. Aldıkları reklamlarla kendi ilgileri arasında bağ kurmasalar da reklamlar, onların siberuzayda yaptıkları hareketlerin kayıt altına alınması sonucunda gönderilmektedir. Reklamlar katılımcıların sanal kolektif kimliklerinin yansıması olarak düşünülmektedir. Bu durum Giddens'in (2012) bireysel kimliğin düşünümsel olarak biçimlendirilmesi görüşünü akıllara

getirmektedir. İlk bakışta katılımcılar bu kimlik oluşumu sürecinde edilgen gibi görünseler de; kendilerinin dışındaki kurumları, kendi eylemleriyle etkileyerek genel bir kimlik oluşturulmasına katkıda bulunmaktadırlar.

Katılımcıların kendilerine gelen reklamlar ve bilgilendirici iletilerin büyük bir bölümünün biyografilerine uygun olmadığını ve sanal kimliklerini yansıtmadıklarını söylemektedirler.

> *"Yani onları baz alıp da benim hakkımda fikir sahibi olcaklarını sanmıyorum. Alışverişlerim vesairelerim kişiler hakkında çok fazla… Çünkü çok fazla kullanmıyorum tamam mı? İhtiyacım olduğu zaman kullanırım. Benim ihtiyaçlarım da genel ihtiyaçlar olduğu için çok böyle elzem böyle çok benim karakterim veyahut da profilime çok böyle aşırı belli edecek bir kullanım tarzım yok yani. Çünkü genel şeyleri kullanıyorum, herkesin yaptığı şeylerle hemen hemen. Hani orda olan adamın senin şeyinde bir tahmin yapması zor yani. Özel çok spesifik alışveriş yapmam mesela. He özelimle ilgili şeyleri giderim kendim alırım yani. Ne bileyim işte aklıma gelmiyor ama hani daha böyle özel hissetçeğim şeyler falan varsa onları gider kendim alırım zaten." (Erkek, 33, Orhan)*

> *"Yani açıkçası eskiden ilgime ya da beğenime yakın reklamlar gelirken şimdi alakasız alakasız mailler ve reklamlar geliyor, mesajlar geliyor. Yani e mailime çok alakasız mesajlar geliyor, mailler geliyor. Telefonuma hiç alakasız yerlerden hiç hayatım boyunca kapısından girmiceğim yerlerden ya da hayatım boyunca ihtiyaç duymucağım kurumların ya da ürünlerin reklamları geliyor… Yo, profilimle de ilgili. Şöyle söyliyim buna iki şekilde cevap verebilirim. Birincisi gerçekten profilime uygun mesajlar geliyor. Örnek vereyim sana yani. Şimdi ben Hepsiburada.com diye bir internet sitesinden bir parfüm aldım. Parfümü kullanıyorum. Daha sonra haftada en az iki defa parfümlerle alakalı indirim olduğunda ilgili site bana mesaj gönderiyor. Şimdi ben ihtiyacım olduğunda bir ürünü alırım. İhtiyacım yokken bir ürünü almam. İhtiyacım varsa Hepsiburada.com'a girerim ürünümü alırım ve çıkarım. İhtiyacım yokken sadece bana site mail gönderdi diye girip ürün almam. Bu bir. İkincisi çok sık geliyor yani ihtiyaca yönelik olmaktan ziyade artık taciz boyutunda bu mailler ya da mesajlar. Yani günde bazen aynı şirketten 2 tane mail ya da iki tane mesaj geldiği bile olabiliyor. Bunlar dediğim gibi yani rahatsız ediyor yani gün içerisinde. Bundan dolayı bir rahatsızlık duyuyorum. Üçüncü eklemek istediğim bir şey daha var bazen dediğim gibi hiç alakasız, hiçbir zaman kapısından girmeyeceğim ya da hiçbir zaman almıcağım ürünün de evet şeyleri geliyor bana mailleri ya da mesajları geliyor. Onların bana nasıl geldiği ya da o insanların bana nasıl ulaştığı konusunda açıkçası bi fikrim yok yani." (Erkek, 31, Erdem)*

Katılımcıları bu düşünceye iten nedenler, aşırı pazarlama dürtüsüyle hareket eden reklam sektörü ve bu reklam sektörünün kullandığı, birçok değişkenin bir araya getirilip sonuç çıkarılmasını sağlayan yapay zekânın henüz emekleme aşamasında olmasından

kaynaklanmaktadır. Teknolojinin bugünün koşullarında yanıltıcı etkilerinin devam etmesi, katılımcıların siberuzayda kendilerinin dışında kolektif bir sanal kimliklerin oluşturulmasını kabul etmemesine neden olmaktadır.

3.4. Gözetim

Katılımcıların büyük bir bölümü siberuzayda kendilerine ait bilgilerin biriktirildiğini düşünmektedir. Bu bilgiler aracılığıyla birtakım kategorilere göre sanal kimlikler yaratıldığını kabul etmektedirler. Bu kategoriler şöyledir; ekonomik, politik ve dolandırıcılık.

Bilgilerinin ekonomik amaçlarla biriktirildiğini savunan katılımcılara göre, ticari şirketler ve bir takım data şirketleri, tüketici alışkanlıklarını öğrenebilmek için katılımcıların siberuzaydaki hareketlerini izlemektedir. Bu doğrultuda kişilerin siberuzayda yaptıkları alışverişler, ürün takibi ve ürün beğenileri gibi ticari etkinlikler ticari şirketler tarafından kayıt altına alınmaktadır. Elde edilen bilgileri sınıflandırarak ticari anlamda tüketici profilleri oluşturan şirketler, bu profillere göre sanal kimlikler yaratarak satış stratejileri geliştirmektedirler. Katılımcıların kimlik oluşturma sürecinde, ekonomiye vurgu yapmalarının ardındaki temel nedenin, banka çalışanları olmalarından dolayı meslekleri ile ilgili olduğu düşünülmektedir.

> *"Artık pazarlama marketing dediğimiz olay insanlara daha iyi hizmet sunma ve onları anlama üzerine kurulu. Bunu biz de yapıyoruz banka olarak. Müşterimizin hangi takımı tuttuğundan tutun çocuklarının doğum tarihine kadar sizin doğum tarihinize kadar zevklerinize hobilerinize kadar birçok şeyi biz muhafaza altında tutuyoruz. Çünkü bilgi çok değerli bir şey. Ben sizi ne kadar iyi tanırsam size o kadar iyi hizmet verebilirim. Siz de kendinizi o kadar güvende hissedebilirsiniz. Ve bunun da bana daha iyi ürün satabilmek için yapıldığını düşünüyorum." (Erkek, 33, Fuat)*

> *"Aslında tüketici davranışlarını çözmek için biriktiriyorlar. Bu şekilde hizmet veren data kuruluşları olduğunu biliyorum. Hatta sadece benim kredi kartım vs. bilgilerimin saklanması değil internette gezinirken girdiğim sitelerde baktığım şeylerde araştırdığım şeylerde bilgilerimin tasnif edildiğini yazışmalarda kullanılan cümlelerden bile kelimelerden bile alışverişle ilgili ip uçlarını data şirketlerinin profilleri yakaladığını biliyorum. Daha sonra bunları tüketici davranışları benim kişisel alanımda kullanıldığını biliyorum. Mesela internette bir şey arıyorum daha sonra başka bir siteye girdiğimde bir haber sitesinde bile daha önce aradığım şeyi reklam verileri olarak orada görüyorum." (Erkek, 40, Emir)*

"Evet düşünüyorum. Yani hatta bunun teyidini de şey yapabilirim. Yani beğenim, beğenime yakın şeylere ya da alışveriş yaptım diyelim, yaptığım alışverişe konu olan ürüne benzer ürünlerin reklamı o alışverişi yaptıktan sonra daha sık gelmeye başlıyor… Aklıma ilk gelen tabi ki ticari amaçla biriktiriliyor. Yani artık dünya değişiyor, dünyadaki pazarlama stratejileri değişiyor, pazarlama, satış kanalları gittikçe genişliyor artık birebir olarak herkese her çeşit ürünlerin değil de insanların beğenilerine göre ürünlerin pazarlanmasının gittikçe daha yaygınlaşacağını düşündüğüm için açıkçası öncelikli olarak bunların ticari amaçla biriktirildiğini düşünüyorum. Ama ihtiyaç olduğunda tabi başka amaçlarla da bunlar kullanılabilir" (Erkek, 31, Erdem)

Bir önceki konuda, bireysel kimliklerinin sanallaşmış halinin çevrimiçi ticari kurumlarca yeniden yorumlanıp, reklamlar aracılığıyla kendilerine sunulduğunu kabul etmeyen katılımcılar, gözetim ipucunun verilmesi ile gözetlendiklerini ve kendileri hakkında kendileri dışında sanal kolektif kimlikler oluşturulduğunu kabul etmektedirler.

Katılım bankasının operasyon biriminde sistem yöneticisi olarak çalışan katılımcı daha önceki ticaret deneyiminden aktardığı bilgilerle ticari amaçlı gözetimin boyutlarını ortaya koymaktadır.

"Tabi ki etkiliyor. Çünkü şöyle söyliyim ben zamanında ticaret de yaptı. Ticaret sicil odasına kaydımızı bıraktığımız zaman ordaki verileri bir gün aradılar üç bin kişinin verisini size kırk liraya verebiliriz. Yani bu ne demek oluyor; benim bilgilerimi onlara verebiliyor. Bu tabi şirket amaçlı mesela diğer firmaları tanımak amaçlı mesela iş yapmak amaçlı ama… Bu bir şey firması siz söyleyin (düşünüyor). Normal bir anket firması gibi bir firma. Ordaki verileri bilgileri hepsini alıyor sonuçta ticari sicil gazetesinde de hepsi yayınlanıyor, ordan da çekebiliyorlar. Üç bine yakın firmanın verebiliyorlar. Sen de firmayla konuşuyorsun eğer ticari aracılığın varsa onlarla iş yapabiliyorsun… Bu bilgiler anket amaçlı olabilir. Bu hangi alışveriş üzerine yoğunlaşmışsa onun üzerine hediye kupon verilebilir. Büyük kurumsal firmalardan alışveriş yapıyorum, bunların kendi bünyesinde şu müşterimiz şunun üzerine yoğunlaşmışsa ona indirim çeki veya mail atabiliriz. Bu üründe indirim var, yok ramazan kampanyası, gece şu kadar saatte ücretsiz kargo vs. gibi." (Erkek, 28, Atilla)

Ekonomik amaçla yapılan gözetimlere katılımcıların nötr yaklaştıkları gözlenmiştir. Bunun altında yatan neden olarak da kendi mesleklerinde gözetimi kendilerinin de yaptıkların dolayı içten bakış sergilemelerinden kaynaklandığı düşünülmektedir.

Katılımcılar, kendileri hakkında politik amaçlı profiller oluşturulmak için bilgilerinin biriktirildiğini savunmaktadır. Devletin ve çalıştıkları kurumların, katılımcıların siberuzayda yaptıkları sosyal ve politik içerikli yorumların, paylaşımların ve "toplumun kültürüne uygun olmayan" alışverişlerin sanal kimliklerinde tutularak ileri zamanlarda

kendilerinin karşılarına çıkarılacağını savunmaktadırlar. Özellikle internet yasası gibi yasalarla kişisel biyografilerinin oluşturulup fişlenmek amacıyla sanal kimlikler yaratıldığını düşünmektedirler. Katılımcılar, toplumsal güç ilişkileri çerçevesinde biyografilerinin biriktirilerek "politik" amaçlarla kullanılmak için sanal kimlikler yaratıldığını söylemektedirler.

> *"Yani kişisel bilgilerim ilerde bir şey olursa önümüze sunmak için heralde." (Kadın, 34, Filiz)*

> *"Muhakkak biriktiriyorlardır. Yani biriktirmeme ihtimalleri yok. Ben de kurumsal bir yerde çalışıyorum ve biliyorum ki bu tarz firmaların hepsinin bir database'i var… İlerde bir gün her şey için kullanabilirler (gülüyor). Zaten olağan üstü noktalarda bilgi verilmemesi gerektiğini düşünüyorum." (Kadın, 31, Ayça)*

> *"Yani mutlaka birileri tarafından takip ediliyoruz. Stratejinin bu yönde olduğunu düşünüyorum. İleride bir şey olduğu durumda hani sonuçta hepimizin bütün bilgileri birilerinin elinde var. Bunlar belli bir zaman sonra kullanılmak amaçlı biriktiriliyordur diye düşünüyorum." (Kadın, 31, Özge)*

Gözetimin politik amaçlı kullanımı katılımcılar tarafından olumsuz karşılanmaktadır. Bankacılık sektöründe kariyer hedefleri olan katılımcıların gözetim yoluyla kurumsal kimliklerine uygun davranışlar sergilememeleri durumunda, ileride ulaşmak istedikleri hedeflerine varmak için bu durumun engel teşkil edebileceğini düşünmektedirler. Bu açıdan istemeseler de panoptik gözetimin çemberinin içerisine dâhil olup kurum kültürüyle uyumlu, ideal bankacı profiline uygun kişilermiş gibi davranmak zorunda kalmaktadırlar.

Katılımcılar, sanal kimliklerinin suç örgütleri tarafından ele geçirilerek dolandırıcılık amacı ile kullanılabileceklerini düşünmektedirler. Konuyu "güvenlik" açısından değerlendiren katılımcılar, ticari bilgilerinin ticari kurumlar tarafından koruma altına alınması için biriktirilerek bir sanal kimlik oluşturulduğunu belirtmişlerdir.

> *"Evet, düşünüyorum ama onu her yerde paylaşmıyorum. Güvenli kurumlarla paylaşıyorum… Hem kurum kendini güvence altına alabilmek için hem de iler ki zamanlarda müşterinin herhangi bir harcaması olduğunda ki bununla ilgili benim başıma bir şey geldi. Digitürk'ten bir paket satın almıştım, bir yıl sonra ayrı bir paket almak istedim film paketi. Dediler ki fatura gelcek size. Faturayı ödemek istiyorum ödeyemiyorum bir türlü kredi kartından çekilmiştir dedi. Zannediyodum ki sadece o harcamam çekildi. Kredi kartımın bilgileri alınmadı. Ama sonradan kredi kartımdan çekildi. Burada sakladıklarını gördüm yani." (Erkek, 28, Uğur)*

"Düşündüğüm için kredi kart bilgilerimi kesinlikle paylaşmıyorum… Kötü amaçlı olabilir. İstanbul'da yaşıyoruz. Dolandırıcılık olabilir, kimlik bilgilerimle sahte bir kimlik dahi çıkarılabilir, kredi kart bilgileriyle. Çünkü kart bilgileriyle isim soy isim bütün her şeyini tespit edebilirler. Bu da insanı tabi ki korkutuyor." (Kadın, 30, Özen)

"Düşünüyorum o yüzden sanal kart kullanıyorum. Kopyalanabilir çünkü arkadaşımın kopyalandı dört bin liraya yakın parası gitti… Dolandırıcılık bence bunun amacı." (Kadın, 37, Gökçe)

Dolandırıcılık için kimlik bilgilerinin biriktirildiğini söyleyen katılımcılar muhataplarının güven verici firmalar olamamaları durumunda buna olumsuz yaklaşmaktadırlar. Gözetimin bağlamı dolandırıcılık olduğunda katılımcıların gözetime yaklaşımı kesin ve net ifadelerle belirtilmektedir. Güvenli kurumsal firmaların sistematik gözetimine karşı herhangi bir tepki vermemeleri gözetime bakışta güven unsurunu ortaya çıkarmaktadır. Güven gözetimi meşrulaştırmaktadır.

3.4.1. Bireysel Siber Gözetim Deneyimleri

Bu bölümde katılımcıların bizzat kendilerinin yaptıkları gözetim hakkındaki düşünceleri sorulmuştur ve yaşadıkları gözetim deneyimleri aktarılmıştır. Katılımcıların bir bölümü, gözetim yapılmasının geri planında yatan nedenin "merak" güdüsüyle hareket etmek olduğunu söylemişlerdir. Andrejivic yaptığı bir araştırmada "katılımcıların, arkadaşlarını Google'da aramanın merak duygusunu tatmin eden bir eğlence olduğunu, bu araştırmalarla internette zaman öldürdüklerini söylemektedir" (akt. Niedzviecki, 2010, s. 19). Katılımcılar insanların, merak güdülerini tatmin etmek için siberuzayda boş zaman etkinlikleri gerçekleştirmekte olduklarını söylemişlerdir.

"Merakını gidermek için herhalde. Veya farklı şeylere sahip olmak istiyordur herhalde. Farklı bilgiler elde etmek onu mutlu ediyordur belki de. Başkalarıyla paylaşmak onu mutlu ediyordur." (Erkek, 29, Bora)

"Merak. Şahısların birebir bilgi toplaması merak, bunun kaynak olarak başka bir yerlerde kullanılması dediğim gibi istihbarat başka bir şeyi yok bunun yani. Ben senin hakkında niye bilgi toplarım merak eterim seni merak ettiğim için sorarım napıyon, ne ediyon, şurda mısın, burada mısın? Seni başka kişiler üzerinden sorarım, seni merak ettiğim için sorarım yani meraktır bunun şeyi yoksa senin hakkında niye bilgi topluyim ki?" (Erkek, 33, Orhan)

"Merak. Başlıca sebebi meraktır herhalde. Bi de nebileyim özel bir sebebi olması lazım." (Erkek, 26, Özgür)

"Merak. Çoğu insan zaten meraklı. Meraklı oldukları için de karşı tarafın bilgilerine ulaşmak için her şeyi yapabiliyor. Bence insanın kendisiyle barışık olarak başka insanları merak etmeden kendi iç dünyasında bir şeyler yapabilmesi gerekiyor… Özellikle bayanlar; bayan olduğum için söylüyorum, bayan bayanın her şeyini merak ettiği için; bu genelde erkeklerde yok, fazla merak zararlı olduğunu düşünüyorum." (Kadın, 30, Özen)

"Meraktan. Bir de biraz daha sosyalleşmek için." (Erkek, 33, Zeki)

Merakın toplumsal anlamının katılımcıların yaşam tarzlarının diğerleriyle olan farklarını ortaya çıkarmak ve bu farklardan yola çıkarak kimliklerine yön vermek olduğu düşünülmektedir. Katılımcılar kendi kimliklerini oluşturma süreçlerinde çevrelerindeki insanları bir ayna gibi kullanmaktadırlar. Kişilerin yaşam tarzlarını bu yüzden merak etmektedirler. Gözetimin ardında yatan neden olarak merak teriminin kodlanması merakın, eğlence ve boş zaman tüketiminden farklı olarak kimlik oluşturma süreciyle daha çok nedensel bağa sahip olduğunu göstermektedir.

İş yaşantısındaki zorunluluklar dışında, günlük yaşantılarında katılımcıların büyük bir bölümü kişisel gözetim deneyimlerine sahiptir. Daha çok Google, Twitter, İnstagram, Facebook, Foursquare gibi sosyal medya üzerinden yapılan gözetimlerde katılımcılar eşlerini, nişanlılarını, yakın arkadaşlarını, eski sevgililerini ve akrabalarını araştırdıklarını belirtmiştir. "Eğlence amacıyla" yapılan bu gözetimlerde yaşadıkları deneyimlerin sonucunda katılımcıların bir bölümü kendilerini mutlu ve güvende hissettiklerini söylemişlerdir.

"Hani insan sonuçta eşini önceden de tanımak ister. Ne yapmış ne etmiş. Bunu da bize sağlayan nedir, işte bu sosyal ağlardır. Az çok bilgi sahibi oluyor. Yüzde yüz olamayabilir. Ama elbette yani arkadaşlarımdandır… İnsan bir şeyler duymak ister elbette. Sonuçta hayatına katacağın biri. Bilgi sahibi olmak her zaman iyi diye düşünüyorum insanları tanımak açısından." (Erkek, 27, Çağlar)

"Şüphelerimi giderdim, şüphe vardı içimde bunlar gitmiştir." (Erkek, 26, Özgür)

"Biraz samimi bir itiraf olacak. Kardeşimi bir isteme durumu vardı. Eskiden annelerimiz babalarımız kimlerdendir nerdendir diye sorarken şimdi araştırmamız hemen sosyal paylaşım sitesinden oluyor. Yalan değil oradan girip baktım. Son dönem arkadaşlarından buldum onu. Profili açıktı girdim baktım yorumlarına, fotoğraflarına. Yüzde yüz bir bilgi edinmeseniz de nerde bulunduğunu, arkadaş grubunu, fotoğraflarından görebiliyorsunuz. Mizahi bir durum olacak ama Fenerbahçeli olduğu için dedim bu ne ya nasıl olur falan. Ondan sonra o işin şakası da bulunduğu ortamlara baktım. Arkadaş grubundaki hal ve hareketleri tabi bir intiba oluşturdu bende. Olumlu veya olumsuz bende kalacak ama şuan olumsuz bir şey yok. Bu bir tane örnek." (Erkek, 28, Uğur)

Katılımcılar yaşadıkları gözetim deneyiminden sonra kendilerini güvende hissetmelerinin nedeni gözetimin motive edici yanını göstermektedir. Bilinmeyen hakkında gözetim yoluyla fikir sahibi olan katılımcıların mutluluğu, gözetimin işlevsel yönünü ortaya koymaktadır.

Katılımcıların diğer bölümü ise yaşadıkları gözetim deneyimlerinden sonra kendilerini kötü hissetmişlerdir.

> *"Dediğim gibi bu da şey oluyor, bu da acizlik hissettirdi. Yani nasıl acizlik; ona yani kız arkadaşını izlemeye gerek duyuyor isen bunun altında bir neden vardır. Bu nedeni bu sorunu aşamamışsam dediğim gibi o beni kötü hissettirir." (Erkek, 32, Batur)*

> *"Açıkçası sosyal medyanın ilk çıktığı zamanda hoşlandığım kızlar vardı ya da ayrıldığım sevgilimi takip etmişimdir yani (gülerek). Ama şimdi takip ediyor musun dersen etmiyorum açıkçası. Sosyal medyanın ilk zamanlarında etmiştim ama… Yani bu aslında kendimi kötü hissettirdi (gülerek). Yani ne derler ona bi gözcülük yapıyormuşum gibi sanki birisini dikizliyormuşum gibi hissettim kendimi. Ama tabi o zamanlar bunlar bize ilginç geliyordu. Dediğim gibi sosyal medya yeni çıkmıştı. İlginç geliyordu, enteresan geliyordu ama sonra tabi düşündükçe bunların çok da doğru şeyler olmadığını gördük, şuan dediğim gibi böyle bir şey yapıyor muyum hayır yapmıyorum yani." (Erkek, 31, Erdem)*

> *"Birisiyle alakalı bir şeyler merak ettim. Girdim internete baktım çıktım. Bir daha da yapmadım zaten… İyi hissetmedim ya bunu söyleyebilirim. Kendimi küçük düşürmüş gibi hissettim kendi kendime." (Erkek, 29, Bora)*

Katılımcıların gözetim deneyiminden sonra mutsuz olmalarının nedeni gözetleyen gözetlenen ayrımındaki hiyerarşide gözetlenen kişilerin iktidarları altına girdiklerini düşündüklerinden kaynaklanmaktadır. Gözetledikleri kişileri popüler ikonlarmış gibi takip etmeleri daha sonra eşit şartlarda olduklarını düşündüklerinde kendilerini, neden gözetledim sorusuyla yargılamalarına, pişmanlık duymalarına neden olmaktadır.

Katılım bankası çalışanı kadın katılımcı ise sosyal medyada gözetim yaptığından dolayı pişmanlık duyduğunu söylemiştir.

> *"2010'da 2011'de. Çünkü bende ondan (eşi) gizli açmıştım Facebook. O zaman büyük bir sıkıntı çıktı. Kötü amaçlı değil halamla yazışmak için açmıştım. Ona sormadan açtığım için hata yaptım. Söylemedim de sonra devam etti. Sıkıntı yaşadık kapattım. Ama hala ismimi yazınca çıkıyor. Ama detayı yok resim yok bir şey yok. Ama ben açınca o da açtı. Ben onunkini takip etmeye çalıştım ama şifresini bilmiyordum. O yüzden hiçbir şey göremedim… Huzursuzluk çıkmıcağını biliyorsun da işte yine de acaba sanki falan. Biriyle konuşuyor mu ediyor mu falan. O da beni araştırırken*

falan o duygularla yapıyor. Kıskançlık yani. Bundan dolayı araştırıyorsun. Kimi ekledi, kim onu ekledi, eski arkadaşlarıyla mı görüşüyor mazoşistlik gibi bir şey oluyor. Bir şey bulursan o mutsuzlukla mutlu olucan. Ama yoktu öyle bir şey Allaha şükür." (Kadın, 37, Gökçe)

Kadın katılımcının bu sözleri Türkiye koşullarında sosyal medyaya bakışı anlamak açısından önemli görünmektedir. Sosyal medyanın gözetime açık yerler olmasından dolayı kadınların bu mecralara girmesinin sakıncalı olduğu algısı vardır. Herhangi bir sosyal medya hesabı açmak bile ilişkilerde sorunların çıkmasına neden olmaktadır. Erkeklerin sosyal medyada bulunması doğallaştırılırken kadınların yargılanması, geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinin siberuzaya da nüfuz ettiğini göstermektedir.

3.4.2 Siber Gözetimin Gerekliliği

Verilen yanıtlara dayanarak katılımcıların, kişiler hakkında araştırma, bilgi edinme, bilgi toplama faaliyetleri kapsamında gözetim olgusuna karşı olumlu, olumsuz ve kısmen olumlu kısmen olumsuz üç yönde eğilime sahip oldukları görülmüştür. Bunlardan birincisi bireysel yapılan gözetime karşı olumlu algıya sahip olan katılımcıların eğilimleridir. Bu katılımcılara göre insanlar birbirleri hakkında bilgi edinmeye "gereksinim" duyduklarından dolayı gözetim yapmaktadırlar.

"İnsan merak eden bir canlı o yüzden gayet normal bence." (Erkek, 33, Zeki)

"Çok normal değerlendiriyorum. Çünkü yaşadığımız yüzyılda bu çok doğal. İstihbarat çok önemli bir şey." (Erkek, 33, Fuat)

"Bence iyi. Yani o yönden iyi. Yani girip bakıyorsun ne paylaşmış. Söz paylaşmış mı? Neyi, hangi kitapları okuyor? Sonuçta onlar da geçiyor değil mi orda. Onlar da görebiliyor… Hoşlanıyordur ondan. Muhabbet olsun diye yapabilir, hoşlanıyordur yapabilir, yani çoğaltabilir bunu." (Kadın, 28, Cansu)

Gözetime karşı olumlu yaklaşım sergileyen bir katılımcı, finans âleminde fark ettiği bir boşluğu doldurmak için gözetim pratiklerinden yararlandığını belirtmiştir. İşe girişlerde sabıka kaydı demini zorunluluğunun kalkmasının ardından, bunun şirketler için "ihtiyaç" haline geldiğini ve bu ihtiyacı karşılamak için vatandaşların sabıka kayıtlarını yayınlayacakları bir internet sitesi açmak için uğraştıklarını söylemektedir.

"Bundan dört yıl önce biz bir internet sitesi kurduk. Şu anda kapalı. Bunu kurmamızdaki sebep sabıka kaydının artık görülemeyecek olmasıydı. Herkes beraber çalıştığı insanların bir kötü özelliği ya da bir sorunu olduğunu düşünebilir. Bizim yapmaya çalıştığımız da oydu. Gazete haberlerini toplayıp şey olduğunu düşünüyorduk. Sabıka kaydının verilmeyeceğini söylüyor ya birçok kurumun işyerinin buna merak olabileceğini düşündük. Sonuçta yani gazete haberlerinde binlerce yüz binlerce insan var. Tam bir böyle bir popülaritesi olsun diye düşünmüştük ama astarı yüzünden pahalıya gelince kapatmak zorunda kaldık." (Erkek, 33, Fuat)

Gözetimi olumlayan başka bir katılımcı ise siberuzayın kendisinin, bireyleri gözetim yapmaya zorladığını söyleyip gözetimin, siberuzayın doğasında var olduğuna vurgu yaparak gözetimi normalleştirmiştir.

"Belki yapmış olduğumuz anket çalışmasından da yola çıkarak ve ya mülakat diyim internet üzerinden bir görüşme yapıyoruz sizinle. Zaten internetin kişilere sağlamış olduğu bir ortam var. Sosyal paylaşım sitelerini kullanan kişiler diğer ekli olan kişilere veyahut da profili açık olan kişilerle ilgili bilgi alabilirler. Buna açık bir ortam. Zaten ben bunu kullanıyorsam çok rahatlıkla bu bilgileri göreceklerini düşünüyorum… Sosyal medya zaten buna sebebiyet veriyor. Çünkü Foursquare'de gittiğin yeri paylaşıyorsun ya da İnstagram'da fotoğraf paylaşıyorsun. Twitter'da da işte bir kişiyle konuştun mu aradaki diyaloglardan nerde olduğunu nasıl olduğunu bu aşama aşama gidiyor. Mesela son zamanlarda o çevre çok yakından takip ediyor. Benim de bunun içinde olmam gerekiyor. İlk zamanlarda teknolojiyle ilgim yoktu. Kardeşimle kuzenlerimle bunun içine dâhil oldu. Snapchat var şuanda istersen Snapchat yapabiliriz sizinle beraber ve arkadaşlarıma gönderebilirim. Orda bir grubumuz var anlık olayı paylaşabiliyorsunuz. Bize artık kolaylık ama bunu gereksinim haline getiriyoruz. Ben şöyle düşünüyorum; o anda bir şey paylaşmakla kendinizi tatmin ediyorsunuz. Ben bunu yaptım gibisinden bir tatminiyet bu." (Erkek, 28, Uğur)

Siberuzayın gözetime açık doğasına üzerinde duran katılımcı bilgilerin her iki kişi tarafından da paylaşılmasından dolayı gözetimin eşit şartlarda icra edildiğine vurgu yapmaktadır. Bu durum gözetimi normalleştirmekte, kabul edilir kılmaktadır.

Profesyonel iş yaşamlarında katılımcıların hepsi gözetim deneyimine sahiptir. Müşterilerinin güvenilirliğini kanıtlamak için sistemli ve zorunlu bir gözetim çalışması yürütmekte olduklarını söylemişlerdir. Katılımcılar, iş yaşantısında gözetimin gerekli olduğu eğilimini sergilemektedirler. Katılımcıların eğlence amacıyla yapılan gözetim ile bilgi amaçlı gözetim ayrımına gittikleri görülmüştür. Eğlence amacıyla yapılan gözetimde yaşanan duygusal kırılmalar, bilgi toplama amacıyla yapılan gözetimde yerini duygusal bütünlüğe bırakmıştır. "Bilgi toplamak amacıyla" yaptıkları gözetimin ardından katılımcıların hepsi kendilerini güvende ve mutlu hissettiklerini belirtmişlerdir.

"İnternetten bilgi toplucamız müşteri profili çok fazla gelmiyor. Şüphelendiğin biri oluyor haftada bir belki, belki de 15 günde bir… Ajanlık hissettiriyor (gülerek). Bir müşteri var bilindik bir yerde çalışıyor ama kredi isterken de araştırıyorsun. Bir referansı var mı, adam hakkında bir şikâyet olmuş mu? Eski çalıştığım bankada adam hapse falan girmiş çıkmış. Sonuçta kredi verirken bir savcılık kağıdı istemiyoruz. Google'dan araştırdık bulduk ama her müşteride yani onu yapıcak müşteri her müşteri değil. Onu yaparken de gurur duyuyorsun. Bak bunu araştırdım böyle bir şey ortaya çıktı gibi. Galatasaray'ın takımını çalıştıran bir kadın vardır onun hakkında da olumlu şeyler çıkmıştı." (Kadın, 37, Gökçe)

Gözetimin ihtiyaç olduğunu söyleyen kadın katılımcı yaptığı gözetim çalışmasından sonra kendini gerçekleştirdiği için psikolojik bir rahatlama yaşayarak güven duyduğunu belirtmektedir. Gözetimin psikolojik tatmin boyutunun güvensizliği ve belirsizliği ortadan kaldırması olarak düşünülmektedir.

Yine güvenliğini sağlayarak aynı psikolojik tatmini yaşayan geleneksel banka çalışanı katılımcı, bir müşterisinin uyuşturucu kaçakçısı olduğunu yaptığı gözetim çalışmasıyla bulmuştur.

"Evet. Gazete haberlerine bakıyorum. Bir tane müşterimizin mesela ismini vermiyim; uyuşturucu kaçakçılığından Kıbrıs'ta yakalandığını öğrendim mesela… Güzel çünkü ona göre pozisyonumuzu alacağız. Bana zararı olabilir öyle değil mi? sonuçta hesapları bizim üzerimizden geçiyor. Bir durum olduğunda beni de ifadeye çağırabilirler. Çok çalışmak istiyordu bizimle birazda geri planda tuttum ben kimdir nedir. İnternette uyuşturucu kaçakçısı olduğunu gördüm. Birazcık saflığıma gelip zararlı da çıkabilirdim. Sonuçta bilip bilmediğimiz her şeyden sorumluyuz bankacılıkta." (Erkek, 33, Fuat)

Müşteri olarak çalışılıp çalışılmayacağı, kişilerin kategorileştirilerek dışarıda ve ya içeride kalacağına karar verebilmek için gözetimin uygulanmasının bir gereklilik olduğu geleneksel banka çalışanı katılımcının bu deneyiminde ortaya çıkmaktadır.

Katılım bankası çalışanı olan katılımcı ise banka kültürünü, müşterilerin kategorileştirilmesi için uygulamaktadır.

"Evet, internet üzerinden bilgi toplamaya çalıştım. Bu da yapmış olduğumuz meslek icabıdır. Bazı müşteriler tanınmış müşterilerin ya da biz tanımıyor olabiliriz ama normal tanınan birisidir. Bu kişi kimdir kim değildir örnek olarak söylüyorum bankamızdan kredi kullanacak ya da benim hesabını açıp kredi kullandıracağım biri çünkü biz bu kredileri kullandırırken bir risk alıyoruz. Tabi bu riski alırken araştırmak durumundayız. Ve burada sosyal ağlar internette çok faydalı oluyor. Bir kişiyle ilgili mesela hiç tanımadığım birisi vardı. Ben tanımıyordum şahsen onu ama adam tanınan birisiymiş bir baktık ki adam jet sosyetede çok tanınmış birisi. Alkollü kazaları filan

olunca biz kredi kullanmaktan vazgeçtik. Banka profiline uygun olmadığından kredi kullandırmaktan vazgeçtik… Bunu kredi kullandıracağım müşterilerin tamamında yaparım ben. Ve tanımıyorsam kesinlikle yaparım… Yani aslında şöyle kişiye sorduğum zaman vermiş olduğu bilgileri teyit amaçlı olarak kullandığım bir sistem bu benim. Bana vermiş olduğu bilgilerle gerçekle alakalı olup olmadığını araştırıyorum. Bu kişinin güvenilirliğiyle alakalı bana bilgi veriyor. Çünkü ben müşterilerimle kısa vadede değil, uzun vadede çalışmayı düşündüğüm için kişinin verdiği bilgiler, ilk izlenimde ne kadar doğru, daha sonrasında bunun ne kadar güvenilir olabileceği, karar verme aşamasında bana çok faydası oluyor." (Erkek, 31, Eren)

Yaptığı gözetim çalışması sonucunda alkollü araç kullanan müşterisine kredi vermeme kararı almıştır. Bu katılımcı katılım bankasının kurum kültürünü gözetim çalışmasında kılavuz olarak kullanmıştır. Araştırmanın bu bölümüne kadar geleneksel banka çalışanlarıyla katılım bankası çalışanları arasında yaklaşım olarak herhangi bir fark görülmemiştir. Fakat her iki bankanın kurum kültürlerindeki farklılık gözetim çalışmasıyla birlikte ortaya çıkmaktadır. Değer yargılarındaki bu farklılık gözetim çalışmalarının nedenlerini ve amaçlarını da farklılaştırmaktadır.

Gözetime olumsuz yaklaşan katılımcılara göre insanların gözetim yapmalarındaki nedenler "dolandırıcılık, istihbarat, insani özelliklerinden kaynaklanan açıklarını ve eksiklerini yakalayıp kendilerine menfaat sağlamak" olduğunu belirtmişlerdir. Kendileri de profesyonel yaşantılarında gözetim yapmakta olan katılımcılar amaçsız bir gözetim olmayacağını söyleyerek bu amaca olumsuz anlamlar yüklemektedirler.

"Ahlak dışı, etik dışı çok yanlış. Benim kişilik hakkıma saygı göstermiyor bir kere. Benim hakkımda gizliden gizliye bilgi toplayıp ajanlık mı yapıyorsun? Ne hakla yapıyorsun? Kul hakkına giriyor onu da söyleyeyim… İşte o kötü amaçla yapılanlar belli. Onun kartını kullanayım, şunu yapayım onun dışında masumane bilgi toplayıp çalışma yapacaktır onlarda sıkıntı yok. Büyük çoğunluğu bana göre dolandırıcılık. Gizli yapıyorsan, onu yapıyorsundur. Nerde kullanacaksın o bilgiyi. Benden gizli yapıyorsan amacın iyi niyetli asla olamaz." (Kadın, 37, Gökçe)

Kadın katılımcı gözetimi etik ve ahlak dışı olarak nitelendirerek konuyu inanç düzlemine taşımıştır. Dini hassasiyetleri olduğu gözlemlenen katılımcı gözetimi İslam dininin yasakladığı "kul hakkı yemekle" eşdeğer görmektedir. Bu katılımcı riskli banka kredileri verme konusunda aynı dini hassasiyetleri göstermemekte, aksine gözetimin yararlarını savunmaktadır. Kendisine yapılan gözetimle kendisinin yaptığı gözetim arasında ayrıma giden katılımcı için etik değerler porfesyonel olarak değişikliğe uğramaktadır. Buradan etik değerlerin kişisel menfaatler durumunda değişikliğe uğradığı sonucu çıkmaktadır.

Diğer katılımcı ise gözetimin, kişiler arası ilişkilerde iktidar kurmak amacıyla avantaj sağlamak için kullanılabileceğini söylemektedir.

> *"Açıkçası garipsiyorum. Yani bana enteresan geliyor. Ya insanlar fıtrat itibariyle yapı itibariyle insanlar hakkında bilgi sahibi olmaktan, dedikodu yapmaktan hoşlanırlar. Ya bu da biraz artık herhalde günümüzün modern dedikodu yöntemi diye değerlendirilebilir. Yani falanca kişi şunu yapmış ya da şu şöyleymiş bu böyleymiş, bu günümüzün modern dedikodu yöntemi. Ben bu durumu garipsiyorum açıkçası. Yani x bir kişinin hakkında bilgi sahibi olmak bana ne katar veya benden ne götürür bu bilgiye sahip olmamak. Dolayısıyla bu bana çok anlamlı gelmiyor… Herhalde karşı tarafın açığını öğrenmek için öncelikli olarak. Yani zafiyetlerini, beğenilerini, zayıf noktalarını, güçlü noktalarını öğrenip ilerleyen süreç içerisinde herhangi bir menfaat çatışmasında bu bilgilerin onun işine yarayabileceğini düşündüğü için bunlarla ilgili bir araştırma içerisinde olabilir." (Erkek, 31, Erdem)*

Gözetimi "modern dedikodu" olarak gören katılımcı, dedikodunun kişilerle ilgili informel bilgiler içermesi ve bu bilgiler arasında gözetlenen kişinin eksiklikleri ve güçlülüklerinin belirlenerek ona göre davranışlar sergilenmesinden bahsetmektedir. Toplumsal ilişkilerin semboller üzerinden yürüdüğü düşünülecek olursa, tarafların birbirleri için kullandıkları sembollerin anlamlarının arka planının öğrenilmesi ve iktidar mücadelesinde karşı tarafı alt etmek için stratejiler geliştirilmesinde gözetimin katkısı büyüktür. Gözetimin "modern dedikodu" metaforuyla tanımlanması mikro ilişkilerdeki önemini ortaya koymaktadır.

Gözetimin kısmen olumlu kısmen olumsuz olduğunu savunan katılımcılar, gözetimin amacına bağlı olarak değişkenlik gösterebileceğini, gözetimin hem faydalı hem de zararlı taraflarının olduğunu düşünmektedirler. Bu katılımcılara göre; "insanları tanımak, bilgi sahibi olmak, ortak değerler yaratıp topluma mal edebilmek" gözetimin yararları arasında sayılmaktadır. Diğer yandan, gözetimden elde edilen bilgileri toplumsal güç ilişkilerinde kullanıp, insanları etki altına almak gözetimin zararlı arasında sayılmaktadır.

> *"Yani olabilir sonuçta hepimiz yaşam gereği insanlarla iletişim içindeyiz. Ben sizi tanımak isterim, bilmek isterim ki en basitinden neye kırıldığınızı bilmek isterim ki sizi kırmıyım. Neyden mutlu olduğunuzu bileyim ki size sürpriz yapıp sizi mutlu edeyim. Hani babana bile güvenmiceksin derler ya, artık art niyet aradıklarını düşünüyorum. Taş uzaktan gelmez diye bir laf vardır insanların kazık atma imkânları daha yüksek oluyor. Çünkü ben sizi tanıdığımda canınızı neyin yakacağını biliyorum. En zayıf olduğunuz noktada sizin canınızı acıtıp çıkıp gidebilirim." (Kadın, 24, Emine)*

"Demek ki çekemiyor diye düşünüyorum. Biriyle ilgili bilgi topluyorsa insan ya da ne bileyim merak ediyorsa ne yaptığını, başkasına soruyorsa, kendisine soramıcak kadar uzaksa, demek ki çekemiyordur… İki nedenden olabilir; birisi kendine yön vermiştir, onun gittiği yönde kendisi gitmek istediği için ve en azından bir rol model oluşturmak için kişiye. İkincisi de çekemediği içindir." (Kadın, 24, Serpil)

Gözetimin iki yönlülüğüne vurgu yapan katılımcılar diğer katılımcıların olumlu ve olumsuz tarafları hakkında söyledikleri verileri tekrarlayıp harmanlamaktadırlar. Lyon'nun (1997) gözetim için kullandığı madalyonun iki yüzü tanımına uygun kavramlar geliştirerek gözetimin diyalektik yönünü desteklemektedirler. Gözetimin yararlarını normalleştirmeleri güvenliklerini sağlamasından dolayı bir hak olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Gözetimin olumsuz yönlerini ön plana çıkarmalarının nedeni ise gözetimin vereceği zararların yararlarından daha çok olduğunu düşünmeleridir. Gözetim yaparak kişisel güvenliklerini sağlayan katılımcılar bu durumdan mutluluk duymaktadırlar.

Siberuzayda yapılan bireysel gözetimin sosyal çevreyle iletişim kurmak için faydalı olduğunu söyleyen bir katılımcı, bunun yanında sosyal paylaşım sitelerinin, bireylerin bilgilerine ulaşarak bir "veri ambarı" haline geldiğinden endişe duymaktadır. Konuya bütünsel olarak yaklaşan bu katılımcıya göre, siberuzayın iletişimi kolaylaştırması yan amaçlardan biri olup, gerçek amacın kişilerin bilgilerine ulaşılarak istihbarat toplamak olduğunu belirtmiştir.

"Ya yapan için güzel fikir de niçin böyle bir şey yapmıştır. Yani iyi niyetli gibi tekrar dersem, bir kişi için bulabileceği en güzel şeylerden bir tanesi; adam zaten dünyada zengin oldu yani. Şey için bu fikrinden dolayı yani kişilerin birbirlerini görmeleri işte iletişim kurmaları vesaire uzakların yakın olması vesaire. Hani bu işin güzel tarafıyla alakalı düşüncem. Ama çok özel bi yerden fikir yakalamış ki biz de bunu kullanıyoruz aynı zamanda. Ama hani diğer türlü komplo teorilerine vs. gelirsem ben bunu tamamen istihbarat amaçlı olduğunu düşünüyorum. Yani bunu dünyada hiçbi şeyde olmayan bir veri kaynağı Google, Facebook, Twitter her neyse yani bu tüm bu sitelerin hepsinde müthiş bir şey kaynağı var istihbarat kaynağı mevcut. Hani bir istihbarat şirketi kursan bile bile insanlar girip de bilgilerini seninlen paylaşmaz yani. Ben desen ki kardeşim yeni bir istihbarat şirketi kurdum, gelin benle Türkiye'deki herkesle ve ya dünyadaki herkesle gelin benle her şeyi paylaşın. Yerinizi paylaşın işte fotoğraflarınızı paylaşın, onu paylaşın bunu paylaşın yani. Benim paylaştıklarım aman aman bir şey yok belki ama milletin genelini düşündüğün zaman banyodan çıktığı görüntüden tut af edersin her türlü şeyini paylaşıyor yani ayrım yok yani bazı şeyler için, genel çevre için konuşayım mesela. Onlar için müthiş bir veri ambarı yani." (Erkek, 33, Orhan)

Sosyal medyada arkadaş çevresiyle iletişim kurmanın bir araç olduğunu asıl amacın verilere ulaşmak olduğunu söyleyen katılımcı sosyal medyanın bir istihbarat örgütü gibi çalıştığını belirtmektedir. Kişileri gözetimin gönüllü taşıyıcıları olarak konumlandıran katılımcı, bu sürecin sonunda toplanan verilerle kişilerin bilgi havuzunun nesnesi durumuna geldiklerini söylemektedir. Sosyal medyanın iletişim kurma işlevinin gözetim amacını perdelediğini düşünmektedir. Gözetimin iki yönlülüğü aslında gözetimin ekonomi-politiğini oluşturmaktadır. Sosyal medya kullanıcıları aldıkları hizmetlerin karşılığında veri özneleri olarak siberuzayda kayıt altına alınmaktadırlar.

3.5. Kurumsal Siber Gözetim

Katılımcıların profesyonel iş yaşantılarından kaynaklanan sebeplerle kendi kurumlarınca gözetime maruz kalıp kalmadıkları, çalıştıkları kurumun yapmış olduğu gözetimlere bakışları, gözetimin öznesi olmalarının katılımcılarda yarattığı etkiler ve başlarından geçen gözetlenme deneyimleri sorulmuştur. Katılımcıların hepsi gözetlendiklerini belirtmekte olup, bu gözetimin gerekliliği konusunda farklı düşünmektedirler. Kurumlarınca yapılan gözetime karşı katılımcılarda üç farklı eğilim görülmektedir. Bunlar; gözetime karşı olumsuz yaklaşanlar; gözetime karşı olumlu yaklaşanlar ve kurumlarınca yapılan gözetimin kendileri için kötü bir his olduğu fakat kurumları için gerekli olduğunu düşünenler şeklindedir.

Katılımcıların tümü gözetlendiklerini düşünmekle birlikte bunun nasıl, hangi araçlarla ve ne şekilde yapıldığıyla ilgili kurumlarının uyguladığı gözetim pratiklerine dair çevrelerinden duydukları yaşanmış olaylardan yola çıkarak, yalnızca tahmin yürütmektedirler. Verilen yanıtların da işaret ettiği gibi, katılımcıların sosyal medya üzerinden gözetlendiklerini düşünmeleri, özel yaşantılarında da çalıştıkları kurum tarafından gözetim pratikleriyle kuşatıldıkları konusunda bir eğilimlerinin olduğunu göstermektedir.

> *"Yani girdiğim sitelerin loglarını tutuyordur. Daha sonra bir sıkıntı olursa ulaşması kolay… Sakıncalı siteler zaten filitrelendiği için o sitelere girmemiz de mümkün değil. Dolayısıyla yokluyordur." (Erkek, 40, Emir)*

> *Tanımak için dicem; ordan ne kadar tanıyabilirler onu da bilmem. Belki şeye bakabilirler paylaştığım şeylere, yaptığım şeylere, fotoğraflarıma. Mesela ilk mülakatlara aldıkları zaman bir*

şey söylüyorsundur, atıyorum dindarsındır. Face'sinde çok şeysindir dindarsındır veya çok kapalıyımdır veya başka bir şeyim dersin. Ama Face'e koyduğun şeyler çok farklıdır paylaştığın şeyler çok farklıdır, birbiriyle örtüşmüyordur bundan dolayıdır diye düşünüyorum. (Kadın, 28, Cansu)

"Facebook'tan takip ediyormuş işte bitek onu biliyoruz… Kendi içerimizde iç yazışmalarımızdan maillerimizden de bakıyorlardır büyük bir ihtimalle. Onun dışında bence bütün sosyal paylaşım ağlarını bakıyorlardır, izliyorlardır." (Erkek, 27, Yavuz)

"Kamerayla hareketini takip ediyor ne yapıyorsun ne ediyorsun. İnternette hangi siteye giriyorsun hepsi gözüküyor. Kiminle yazışıyorsun her şeyi takip ediyor. . Çok detayını bilmiyorum. Ama kişisel mail adresimi takip edemez heralde. Belki buradaki bilgisayarı kullanırsam siteye girdiğim anda ekran görüntüsünü belki görebilir onu bilmiyorum. Kalkıp da normal mailleşmemi evden mesela göremez onu yapamaz." (Kadın, 37, Gökçe)

"Öncelikle kendi kullandığım bilgisayarda girdiğim internet siteleri, ee bilmiyorum şey olabiliyor mu? Mail adreslerinin şifrelerini girdiğin zaman… Ondan sonra sosyal paylaşım sitelerinde paylaşmış olduğun fotoğraflar. Örnek veriyorum Foursquare'e girdiğin zaman gitmiş olduğun mekânları yazıyor, bütün fotoğrafları görebiliyorsun. Oradan bu kişi kuruma uygun mu değil mi nasıl yaşam tarzı var onları takip edebilirler." (Erkek, 32, Batur)

Katılımcıların büyük bir bölümü, çalışanlar arasındaki iletişimi sağlanmak için kullanılan ve communicator dedikleri iletişim ağı üzerinden kurumlarınca gözetlendiklerini bildiklerinden dolayı bu ağı çok dikkatli kullandıklarını, özel hayatlarıyla ilgili paylaşımlarda bulunmaktan kaçındıklarını söylemişlerdir.

"Yok. Onun takip edildiğini çok iyi bildiğim için ve burada zaten şey de geçmediği için özelliklen kurum şeyiyle alakalı olan aykırı şeylerin hiçbirini paylaşmamaya özen gösteriyorum bilerek. Çünkü bunun ciddi derecede takip edildiğini biliyorum yani. Kelimeden arıyorlar, harften arıyorlar. Bunların hepsine filtreleme kurum içinde yapıldığın bildiğim için özen gösteriyorum yani." (Erkek, 33, Orhan)

"Konuşmuyoruz. Paylaşmam çünkü gözetleniyoruz hepsi kayıt altına alınıyor paylaşmam. Özelimi paylaşmam." (Kadın, 37, Gökçe)

Gözetlendiklerini bilmek yalnızca iş değil özel yaşantılarında da katılımcıları düzenli ve dikkatli olmaya zorlamaktadır. Gözetimin bir işlevi de kişileri toplumsal normlardan oluşan düzenin uyumlu birer parçası olmaya zorlaması, sivrilikleri törpülemesi şeklindedir.

Katılımcılar, kurumlarının kendilerini "performans değerlendirmesi, kariyer planlaması, güvenlik, ideolojik uygunluk, etik amaçlarla ve kurum kültürüne uygunluk" gibi nedenlerle gözetlediklerini söylemektedirler.

> *"Kurum prensiplerine uygun olup olmadığımızı araştırıyorlar heralde. Çünkü bize baştan bir şeyler soruyorlar, onlara gerçekten cevap veriyor muyuz, vermiyor muyuz onu araştırıp görmek istiyorlar. Kurum prestijini düşünüyorlar." (Erkek, 29, Bora)*

Katılımcının bu sözlerinden çalışanların daha mülakat aşamasında kurum kültürüne uygun olup olmadıkları kurumları tarafından izlenmeye ve anlaşılmaya çalışılmaktadır.

> *"Ya bizdeki şey, kurum kültürüne uygun bir yaşantın var mı? Onu görmek için takip ediyorlar genelde. Bir de bir yere getirecekleri adamlara genelde bakıyorlar. Müdür falan yapılacaksa bakıyorlar, araştırıyorlar onu biliyorum insan kaynaklarında çalışan arkadaşlardan. Ona bakıyorlar; ailene, senin yaşam şekline, adam nereye gidip geldiğine, gezmene bile bakıyor, tatile nereye gittiğine bile bakıyor, dikkat ediyor yani." (Erkek, 32, Serkan)*

Müdür adayı olan erkek katılımcı ise yalnızca çalışanların kendilerinin değil ailelerinin de kurumları tarafından gözetime maruz kaldıklarını söylemektedir. Kaynak olarak da insan kaynaklarındaki arkadaşlarını gösteren katılımcı, bankalarının kariyer planlamasında kurum kültürüne uygun personele öncelik tanıdıklarını belirtmektedir.

> *"Belki kurum prensiplerine sonuçta heralde zannediyorum ki kurum bünyesinde barındırdığı kişilerin kurum dışından da kuruma uygun mu değil mi diye bakmak istiyordur. Bir de şu da olabilir; kuruma özel bilgilerin acaba dışarıda birileriyle paylaşıyor mu diye de takip etmek istiyor olabilir haklı olarak." (Kadın, 34, Ceylan)*

Kadın katılımcı ise kurum prensiplerinin yanında güvenlikle ilgili kaygılardan dolayı bankalarının gözetim yaptığını söylemektedir.

> *"İdeolojik açıdan farklı mı bu çocuk diye. O açıdan olabilir yani. Farklılıklar önemli sonuçta. Yaşam tarzı olarak dest etme amaçlı olabilir veya gözlemleme amaçlı…" (Erkek, 26, Özgür)*

Gözetimin ideolojik farklılıkları ortaya çıkarmak için de yapıldığını söyleyen katılımcıya göre bankalarının farklı ideolojilere yer vermediğini belirtmektedir. Yapısında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün payı olan katılım bankası yöneticilerinin, Türkiye'nin sağ seçmen kitlesini oluşturan mütedeyyin kesimden kişileri istihdam ettiği bir gerçektir. İdeolojik farklılaşmaya izin vermeyen yapısı personel politikalarına da nüfuz etmiştir.

"Performansım. Performansımı müdürlerden takip edebilir, yönetmenimden takip edebilir, yaptığım işlemlerden takip edebilir, işlemdeki hızdan. Ondan sonra yeni müşteri mesela şeyle alakalı pazarlama. Yeni müşteriyle alakalı ne kadar bulmuş ne kadar bulamamış, hani işlemlerdeki sıklı nedir. Bu ve bunun gibi şeylerden takip edebilir yani… Benim işe ne kadar sahip çıkıp çıkmamamla alakalı diye düşünüyorum ve güven tabi ki." (Erkek, 27, Çağlar)

Katılımcı bankacılık işlemlerinin gerekliliği olan hızlı işlem yapma, yeni müşteri bulma, güvenli krediler verme konularında banka yöneticilerinin çalışanlarını gözetlediğini söylemektedir. Bütün bu ölçütlere dayanarak performans değerlendirmesi yapabilmek için gözetimi kullanmakta olduklarını vurgulamıştır

3.5.1. Kurumsal Siber Gözetim Baskısıyla Yaşamak

Kurumlarınca gözetlenerek özel alanlarına müdahale edildiğini, özgürlüklerinin kısıtladığını belirten, gözetime olumsuz yaklaşan ilk gruptaki katılımcılar, gözetlenmekten dolayı kendilerini kötü hissettiklerini; ekonomik ve sosyal güvenlik açısından çalıştıkları şirketlere bağımlı olduklarından bu duruma karşı koyamadıklarını söylemişlerdir.

"Tedirginlik oluşturuyor. Tehdit unsuru. Başka ekmek paramdan olmak istemiyorum. Bu yüzden sosyal ağları çok fazla kullanmıyorum." (Kadın, 30, Özen)

"Kendimi kötü hissettiriyor. Açıkçası takip ediliyor hissinde olmak bir insana mutsuzluk verir yani. Düşünün devamlı bir sizi takip ediyor. Yani bu kötü bir durum yani. Hoş bir durum değil açıkçası ve kendimi kötü hissettiriyor. Yani ben bundan açıkçası rahatsız oluyorum. He rahatsız oluyorum niye bir şey yapmıyorum? Yani burası Türkiye insanlar işten ayrıldıktan sonra hemen iş maalesef bulamıyor. Tamamen ekmek parası kaygısıyla bunlara maalesef göz yummak durumunda kalıyoruz. Yasal mı? Hayır değil. İşyerinin yaptığı... Yani ben şuan işyerimi mahkemeye versem kesinlikle haklı çıkarım. Ama tabii ki maalesef ekmek parası yüzünden bazı şeylere göz yumuyoruz." (Erkek, 31, Erdem)

Gözetimin biliniyor olması ama bu sürece müdahale edilememesi Türkiye'deki iş yaşamındaki istihdamın aşırı rekabet içermesinden kaynaklanmaktadır. Yanlış ekonomi politikaları, eğitimdeki plansızlık gibi yapısal sorunlardan dolayı işsizlik bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Katılımcıların işsizlik sorununun bir parçası olmak istemeleri gözetime karşı stratejiler geliştirmemeleriyle sonuçlanmaktadır. "Ekmek parasından olmamak" vurgusu gözetimle birlikte yaşamaya alışmalarını beraberinde getirmiştir.

Devletin yargı organları gözetim konusunda her ne kadar işçiyi koruyan yasalara sahip olsalar da katılımcıların hiçbirisi iş yerleriyle böyle bir mücadele içerisine girmek istememektedir. Bunun yanı sıra gözetimi yapan kurumların Türkiye'deki işsizlik sorununu bilmesi gözetim politikalarını uygulamada daha rahat davranmalarına neden olmaktadır.

Gözetimle yaşamayı tutsaklık olarak nitelendiren geleneksel banka çalışanı katılımcı, kendisinin normal bir vatandaş olduğunu, gözetime konu olacak bir yaşam tarzının olamamasına rağmen gözetlendiğini söylemektedir.

> *"Rahatsız ediyor. Sonuçta özgür olduğunuzu zannediyorsunuz ama değilsiniz. Tutsaklık gibi bir şey baskı altındasınız. İstediğinizi düşünemiyorsunuz söyleyemiyorsunuz. Öyle uç taraflarda değilim normal bir Türk vatandaşıyım ama bunun farkında olmak rahatsızlık veriyor bana. Niye bilsinler? Onlara ne benim özelim." (Erkek, 33, Fuat)*

Gözetimin ilgili ilgisiz herkesi kapsamı alanına alması özgür düşünce ortamının ortan kalkmasıyla sonuçlanmaktadır. Düşünen ve sorgulayan bireyin, toplumsal gelişimin dinamizmi olduğu açıkken, gözetim baskısıyla özgürlüklerin ortadan kaldırılması, kişilerin kendilerini panoptik baskı içerisinde görmeleri, kendilerini sansürlemeleriyle toplumsal gelişimi akamete uğratmaktadır. Aşırıya kaçan gözetimin toplumsal sonuçları düşünülecek olursa gelişmenin önündeki en büyük engellerden biri olarak görülmektedir.

Gözetime olumsuz yaklaşan katılımcılara göre bir diğer sorun ise, kurumlarının özel-kamusal alan ayrımına gitmemesidir. Katılımcılar iş yaşantısıyla özel yaşantılarının karıştırılmamasını, iş yaşantılarına müdahalenin kabul edilebilir olduğu ama özel yaşantılarının kurumlarını ilgilendirmediğini savunmaktadırlar.

> *"Kötü bir durum. Yani sonuçta belki iş yaşantımda tamam ama şunu takip edebilir ama işimi takip edebilir ya da müşterilerimle olan ilişkilerimi takip edebilir. Ama beni bu kapıdan çıktıktan sonraki hayatımı takip etmesi yanlış bence…" (Kadın, 24, Emine)*

> *"Saçma bir şey ya yapılması saçma bence. Özel hayat iş hayatı başka yani karıştırılmaması gerekiyor." (Erkek, 26, Özgür)*

Katılım bankasının kurumsal kültürü çalışanlarının iş ve özel yaşantılarını birbirinden ayırmamakta, aksine bir bütün olması konusunda ısrarcı olmaktadır. İslami normların tatbikini hayatlarının her alanında isteyen kurumun, çalışanlarının özel alanlarına

gözetim yoluyla müdahil olması başörtülü, dini yükümlülüklerini ameli olarak yerine getiren kadın katılımcının da dikkatini çekmiştir. Özel alanda yapılan etkinliklerin, bir çocuğun oyunla kendini geliştirmesi gibi katılımcıların entelektüel gelişimini olumlu yönde etkileyeceğini hesaba katmayan kurumlar çalışanlarını baskı altına alarak onları tekdüzeleştirmektedirler.

Kurumlarınca yapılan gözetimin zararlarından bahseden katılımcılar, siberuzayın engellerinden biri olan sanallığın, gerçekliği yansıtabilme kapasitesi konusunda var olan karmaşıklığına vurgu yapmaktadır.

> *"Şimdi biz mesela muhafazakâr kurumuz. Ben zaten kapalıyım. Hani öyle içkili mekânlarda işim olmuyor ama erkek arkadaşların birinin yerine kendimi koyup düşünüyorum. Alkol olan bir mekâna gidecek ama kendisi alkol kullanmıyor, bu fotoğrafı sosyal medyada paylaştığında belki çalışanları müdürü takip ettiğinde önyargıyla yaklaşabilir buna. O da zararlıdır bence özgürlüğü kısıtlanıyor bir nebze." (Kadın, 24, Emine)*

> *"Yani sadece bir soysal ağdaki bağlantıdan dolayı onlarca kişiye hesap vermek yahut da bir şeylerin izahını yapmak zorundasın… Mesela konuyla biraz alakasız olacak ama ben mesela iş başvuruma geldiğimde, ben sadece Tekirdağ'lıyım dediğimde adam bana sen kesinliklen sarhoşsun demişti. Yani şimdi bunun şeyini ben gördüysem şayet eğer ilk başta, e bu sosyal ağda da beni öyle bi şey örnek veriyorum faklı bir ortamda ki… Ben bu zamana kadar ağzıma bir damla dahi almamışımdır ayrı bir konu. Ama öyle bir ortamdaki fotoğrafta beni görmesi direkt onun bir kanıya veya kesin şeye kapılıp benim hakkımda farklı, istemediğim şekilde karar almasına, düşünmesine sebep olur. Ben de bunu istemem. Yani işimi kaybetçem diye. Yoksa bana ne düşünürse düşünsün o da ayrı bir konu." (Erkek, 33, Orhan)*

Sosyal medya paylaşımlarından katılımcılar hakkında kimlik oluşturmanın en büyük tehlikesi bazı durumlarda gerçekle bağının kopuk olmasıdır. Şartlar gereği alkollü bir ortamda olup da alkol kullanmamasına rağmen ortamın geneliyle değerlendirilen kişiler hakkında yanlış kanılara ulaşılabilmektedir.

Bir katılımcı ise kurumlarında çalışan herkese sistemli bir gözetim olduğunu, gözetimin yaşa, cinsiyete ve kişilerin sosyalliğine bağlı olarak kategorileştirilip daha da sistematik şekilde yapıldığını söylemiştir.

> *"Şöyle söyliyim. Bana kalırsa bunları herkese yapıyorlar. Bunları herkese yaparken tabi ki belli bir yaşa gelmiş, evlenmemiş, ya da çok gezen, ya da sosyal olan ya da çok sosyal olan insanlara daha fazla yaptıklarını düşünüyorum. Yani tabi evlenmiş, çoluğa çocuğa karışmış, kırk yaşında olmuş, üç çocuk babası ya da üç çocuk annesi bir kadına bunu çok fazla yaptıklarını tahmin*

etmiyorum. Ama otuzlu yaşlarda, yirmili yaşlarda, yirmi beşli yaşlarda olmuş, kanı kaynayan, çok gezen insanlara, evlenmemiş bekâr olan insanlara bunu daha sık yaptıklarını düşünüyorum açıkçası." (Erkek, 31, Erdem)

Katılımcı bekâr, 25-35 yaş aralığında, evlenmemiş, gezmeyi ve eğlenmeyi seven, sosyal ve dışa açık çalışanların kategorileştirilerek sistemli gözetime tabi tutulduğunu söylemektedir. Yalnızca katılım bankaları değil genel toplumsal normların dışına çıkma potansiyeline bu kategorideki insanların sahip olduğu yaygın bir görüştür. Bu nedenle ilk olarak bu kategorideki çalışanların gözetime tabi tutulduğunu göstermektedir.

Kurumlarının sistematik gözetiminden rahatsız olan katılımcılar önlem almak amacıyla bu durumdan kurtulmanın yolu olarak sahte (fake) hesaplar açma, sosyal medya ortamında kurum personellerini arkadaş olarak eklememe, içerik olarak kurum kültürüyle çelişen resimler, videolar ve siyasi yazılar paylaşmama ve bu yazılarda etiketlenmeme gibi yolları seçtiklerini belirtmişlerdir.

"Paylaşmıyorum (gülerek). Herkese açık olan şeyleri daha temkinli yaklaşıyorum paylaşımlarda. İş arkadaşı olarak güvenmediğim arkadaşlarımı eklemiyorum sosyal paylaşım sitelerinde." (Erkek, 32, Batur)

"Buna karşı dediğim gibi aldığım birinci önlem hiçbir sosyal medyada çalıştığım kurumun adı görünmüyor. İkinci olarak da sosyal medyada bana gelen işyerinden insanların arkadaşlık tekliflerini kabul etmiyorum açıkçası. Bunları reddediyorum çünkü sosyal medyamı işyerinden hiçbir insanın tırnak içerisinde söylüyorum sızmasını istemiyorum." (Erkek, 31, Erdem)

"Sosyal paylaşım sitesi kullandığım için bazen ister istemez fotoğraflarımız paylaşılıyor. Ama ben artık o arkadaş ortamında şey olduğu için ben onu engellemeye çalışıyorum." (Erkek, 28, Uğur)

Katılımcılar özelinde birçok kişi siberuzayı kullanıp da siber gözetimin zararlarından korunmak için şimdilik sahte hesaplar açmaktadır. Teknolojinin ilerlemesine ve siberuzayın genişlemesine koşut olarak siberdenetimle mücadelede yeni stratejilere ihtiyaç olduğu düşünülmektedir.

3.5.2. Gözetimle Süzgeçten Geçirme

Kurumlarınca gözetim yapılmasına dair olumlu yaklaşan ikinci gruptaki katılımcılar, gözetlenmekten dolayı herhangi bir şikâyette bulunmayıp, kurumlarının yapmak

zorunda olduğu bir faaliyet olarak gözetime yaklaşmaktadırlar. Katılımcılara kurumlarınca gözetime maruz kalmalarının yararları ve zararları sorulmuştur. Kurumlarınca yapılan gözetimlerin kendileri için yararlı olduğunu savunan katılımcılara göre gözetim, hata yapmalarına engel olmaktadır. Ayrıca kurum çıkarlarının korunması, işin sürekliliğinin sağlanması, profesyonellikle bağdaşmayan hareketlerin önüne geçmesi, kurum prensiplerinin uygulanması ve kurumsal kültürle çelişen hareketlerden kaçınılması için gözetim gerekli görülmektedir. Buradan hareketle katılımcıların eylemlerine, kurumlarının yön vererek etkisi altına aldığı sonucuna ulaşılmaktadır.

> *"Aslında çok da yanlış olmadığını düşünüyorum. Mesela bir kurum personel alırken onun sosyal medya hesaplarına bakmalı zaten. Personeli en azından tanımak için… Bence çok da garip değil. Takip edebilirler yani… Sanki kurum kendini korumak için yapıyor bunu; bana faydalı olsun diye yapacağını sanmıyorum… Dediğim gibi personellerini tanımak için. Yani her türlü tanımak için. Siyasi anlamda da tanımak için olabilir bu, dünya görüşü açısından da tanıma olabilir, özel hayatını izleyebilme için de olabilir." (Kadın, 31, Ayça)*

Personel alımı politikalarında gözetimin kullanılabileceğini savunan kadın katılımcı kurumlarının, çalışanlarının politik görüşleri ve yaşam tarzlarını bilmesi gerektiğini söylemektedir. Gözetimin çalışanı korumak için değil de kurumun kendisini korumak adına yapıldığını belirtmiştir. Çalışanların politik görüşü, dünya görüşü ve yaşam tarzlarını izleyerek aşırılıklar sergileyenlerin dışarıda bırakılmasıyla sonuçlanan bu tür gözetimler sonucunda kurumlar, personellerinin homojen yapıda olmasını sağlamaktadırlar. İslami hassasiyetleri olan müşteri kitlesini hedefleyen katılım bankası ticari kapitalizmin ilkelerine personel politikalarıyla muhalefet etmektedir. Zira İslami normların sınırlarını belirlediği çalışanlarının, İslami normları olmayan müşterilerine mevcut homojen yapıdaki çalışanlarıyla nasıl hizmet edeceği ise bir sorun olarak görülmektedir.

Katılım bankası çalışanı erkek görüşmeci ise kurumlarının personel seçiminde güvenilirliği ön plana çıkardığını söylemektedir. Bankalarının güvenebileceği personelle çalışmak istediğini belirten katılımcı karşılıklı güvenin tesisinde gözetimin kullanılmasını doğal karşılamaktadır.

> *"Elbette düşünürüm yani. Sonuçta onlar da kendi ee personeli takip etmek ister. Bu gayet normal bir şey. Ne durumdadır, napar, ne eder. Kesin yapılması gereken bir şey yani. Olabilir. Buna karşı değilim ben… Yani sonuçta yaptığım işin güvenilir sağlam bir iş olduğunu bildikten sonra*

kurumda bana o derece güven ve sağlamlık sağlıcaktır diye düşünüyorum. Karşılıklı güven." (Erkek, 27, Çağlar)

Bankalar para işleriyle uğraştığından dolayı güvenilir çalışanlara ihtiyaç duymaktadır. Maddi açıdan bankaya zarar vermeyecek personelin seçilmesi için gözetimden yararlanılması kurumların gözetimi bir hak olarak görmelerine neden olmaktadır. Aşırı harcamaları olan, lüks tutkunu, kredi borçları olan personellerin geçmişte yaşanan deneyimler doğrultusunda bankaya maddi açıdan zarar verebilecek ilk kitle oluşu sebebiyle yaşantılarının daha çok izlendiği bir gerçektir.

Geleneksel banka çalışanı katılımcı yine kendi bankasının kurum kültürüne uymayan kişilerin bankanın imajını lekeleyebileceğini düşünerek kurumunun yaptığı gözetimi kabul etmektedir.

"Tabii ki. Onunla ilgili örnekler de var yani. Somut vermiyim de genel örnek vereyim; Facebook'tan mesela veya başka yerden şöyle kurumun adını lekeleyecek bir şey gördükleri zaman tabi ki buna dikkat ediyorlar inceliyorlar. Bu sadece bizim banka için değil bütün bankalar için geçerli… Bence gayet normal bir şey. Öyle olumsuz bir duygu değil. Sonuçta temsil ettiğimiz bir kurum var. Gayet normal." (Erkek, 33, Zeki)

Katılımcı konvansiyonel bankaların değerleri olan ve evrensel bankacılık değerleriyle eş olan kurum kültüründe aşırılıkların engellenebilmesi için kişilerin sosyal medyada gözetlendiğini söylemektedir. Katılım bankalarıyla modern konvansiyonel bankalar kurum kültürlerinde farklılıklar olsa da ticari işletmecilik ve imaj oluşturma konusunda birçok ortak noktaya sahiplerdir. Her iki banka da personel seçimlerinde bankaya zarar verebilecek davranışlar sergileye aşırı uçtaki bireyleri istememektedir. Bu nedenle katılımcı modern bankaların yaptıkları gözetime olumlu yaklaşmıştır.

3.5.3. Düzene Sokan Gözetim

Üçüncü gruptaki katılımcılar gözetlenmekten dolayı kötü bir his yaşadıklarını fakat bunun iş yaşantısı için gerekli olduğunu kabul etmekle birlikte özel alandaki gözetimin yanlış olduğunu söylemiştir. Katılımcıların bir kısmı, kurum kültürüyle aynı doğrultuda yaşam tarzları olmasından dolayı içlerinin rahat olduğunu söyleyerek kurumlarının yaptığı gözetime karşı olumsuz eğilim sergilemekle birlikte gözetimin, herhangi panoptik etki yaratmadığını görüşündedirler.

"Sadece internet değil ki burada kameralarda var. Biri bizi gözetliyor mantığı. Gözetlenmek çok hoş bir şey değil ama artık alıştık o yüzden çok olumsuz yönde etkilemiyor. Ben etkilenmiyorum." (Kadın, 37, Gökçe)

Kameralarla doğrudan gözetlendiğini bilen katılımcı bu gözetimin rutin olduğunu ve gözetimle yaşamaya alıştığını söylemektedir. Gözetim için "biri bizi gözetliyor" kodlaması katılımcının gözetime olumsuz bakışını onaylamaktadır.

Diğer erkek katılımcı ise iş yaşantısında hesap veremeyeceği bir durumunun olmadığını söylemektedir.

"Benim içim rahat. Şöyle bir durum var ben ne yaptığımı biliyorum. O yüzden şüphem yok kaldı ki bir şeyim de yok. Yanlış bir şey yapmıyorum." (Erkek, 28, Uğur)

Bu katılımcıya kurumunun kendisini gözetlemesinin yararları sorulduğunda verdiği yanıt şöyledir:

"Sadece kurum prensiplerine uyması için bir kişi kuruma zarar verecek davranışlarda bulunabilir. Kendisi yanlış bir şey yapmıştır ve buna bir an önce müdahale edilmesi gerekebilir. Sadece bizim kurumumuz değil diğer büyük kurumlar da yapıyor. Ki ben daha fazlasının da olduğunu düşünüyorum. Olması gerekiyor bence." (Erkek, 28, Uğur)

Kurumunun kendisini gözetlemesi, kurum kültürüyle bağdaşmayacak hareketler sergilemesine engel olmaktadır. Gözetimin bireylerin davranışlarını düzene sokan dışarıdan etkiye sahip bir yapıda olması bu katılımcının da bu deneyimi yaşayarak her ne kadar kurum kültürüyle bağdaştığını söylese de özel yaşantısında kurum kültürüne uymayan davranışları olduğunu göstermektedir. Aynı katılımcıya kurumunun yaptığı gözetimin zararları sorulduğunda şöyle yanıtlamıştır:

Arş.: "*Sence çalıştığın kurumun seni internet üzerinden takip etmesinin zararları var mı?"*

Katılımcı: "*Zararı şöyle olur. Ben niye takip ediliyorum, güvenilmiyor muyum? Sizi soruşturabilir ama bizim ülkemizde yapılması gereken bir şey bence." (Erkek, 28, Uğur)*

Katılımcının gözetim sorununu güven sorunuyla bağdaştırdığı görülecektir. Güven sorununu ise kurum kültürüne uyarak ve bankacılığın gerektirdiği profesyonel yaşantıya sahip olarak aştığını söylemiştir.

Kurum kültürüyle olan bağı giyim tarzı ve görüşme sırasında kullandığı dini literatürle bağdaşan bir kadın katılımcının iş yaşantısıyla özel yaşantıyı ayırdığı ve kurumunun çalışanları için özel-kamusal alan ayrımına gitmemesini eleştirdiği görülmektedir.

> *"Kötü bir durum yani sonuçta belki iş yaşantımda tamam ama şunu takip edebilir; ama işimi takip edebilir ya da müşterilerimle olan ilişkilerimi takip edebilir. Ama beni bu kapıdan çıktıktan sonraki hayatımı takip etmesi yanlış bence." (Kadın, 24, Emine)*

Profesyonellik gereği kurumunun gözetimini kabul eden katılımcı her ne kadar kurum prensiplerini yerine getiren bir çalışan olsa da özel yaşantısıyla kimsenin yargılanamayacağını düşünmektedir.

Foucault Panoptik gözetimi, "tutukluda iktidarın otomatik işleyişini sağlayan bilinçli ve sürekli bir görülebilirlik hali" olarak betimler ve "görünürlük bir tuzaktır" diyerek kavramlaştırır (2013, s. 296-297). Bu gruptaki katılımcılardan ikisi gözetlendiklerini bilmelerine rağmen kendilerini gözetleyenlerin istediği davranışları sergilemediklerini söyleyerek, panoptik gözetimden "umursamaz tavırlarıyla" sıyrıldıklarını belirtmektedirler.

> *"Hiçbir şey. Korkmuyorum onlardan yani. Normalde bu kurumda çalışmasam nasıl davranıyorsam o şekilde davranıyorum yani." (Erkek, 29, Bora)*

Erkek katılımcının hayat hikâyesi diğer çalışma arkadaşlarıyla yapılan informel sohbetler sırasında araştırmacı tarafından öğrenilmiştir. Buna göre katılımcının maddi durumunun çok iyi olduğu, babasının iş çevresinin geniş olduğu, kendisinin de bu sosyal sermayeden pay alabilecek durumda olduğu, aslında bankada çalışmasına gerek olmadığı söylenmiştir. Katılımcının, kurumunun yaptığı gözetim çalışmasına verdiği rahat ve net tepkiler bu çerçevede düşünülecek olursa gözetime karşı verilen mücadelede sosyoekonomik durumun önemi anlaşılacaktır.

Kurum kültürüyle çelişen yaşantıya sahip olan bu katılımcı ise kurumunun yaptığı gözetime karşı herhangi bir tepki geliştirmemekte, gözetimi önemsizleştirmektedir.

> *"Çok umurumda değil yani açıkçası takip edilmişiz edilmemişiz. Ben olduğum gibiyim. Yani farklı bir şey yansıtmıyorum normalde yani buraya oturduğum zaman, beni takip ediyorlar diye farklı bir insan olmuyorum yani. O yüzden çok da umurumda değil yani." (Erkek, 32, Serkan)*

Türkiye'deki iş hukukunda yasaların banka çalışanlarını koruması, kurum prensiplerine uymayan katılımcıların gözetime karşı rahat ve umursamaz tavırlar sergilemelerine neden olmaktadır. Katılımcı için kurumlarının istediği birey olmak, gözetime karşı alınacak önlemler arasında yer almamaktadır. Zira katılımcıya göre, kurumunun istediği davranışları sergilemek katılımcı için karakterinden ödün vermekle eşdeğer olarak görülmektedir.

3.5.4. Yaşanmış Kurumsal Siber Gözetim Deneyimi

Teftiş süreci geçirdiğini söyleyen katılımcılardan biri, kendisine uygulanan teftiş prosedürü sonucunda gözetim pratiklerinin kurumu tarafından nasıl devreye sokulduğu konusunda bilgi sahibi olduğunu söyleyip, başından geçen gözetim deneyimini aktarmıştır.

> *"Tabi. Bazı arkadaşlarım hafta sonu gittiği yerlerle alakalı kafeler restoranlar ya da eğlence merkezleriyle alakalı bazı bildirimlerde bulunmuştu. Bunlar üzerinden biz de açıkçası geyik muhabbeti diye tabir ettiğimiz muhabbetleri yapmıştık. Yine ayrıca milliyet.com.tr'nin galerileri meşhurdur, fotoğraf galerileri. Orda çok beğendiğimiz birkaç tane mankenin, uluslar arası mankenin fotoğraflarını birbirimize gönderip işte ne hoş hatun babında sohbetler yapmıştık. Daha sonrası açıkçası çalıştığımız sektör itibariyle yıl içerisinde ya da iki yıla bir bize teftiş gelir, teftiş süreçleri yaşanır. Bu teftiş süreçleri açıkçası şubede ya da çalışan işyerinde olan biten her şeyi gözlemler ve böyle belli böyle tuzak kelimeler, tuzak yazılımlarla insanların Outlook'larında hangi konularla alakalı bilgiler paylaştığına dair bilgilere ulaşırlar. Açıkçası örnek veriyorum. Yani ilgili müfettiş yazılım yapan motora aşk yazdığında ya da çıplak kadın resmi yazdığında o konuyla alakalı örtüşen tüm bilgiler ya da o konuyla alakalı kim ne yazışma yaptıysa tarihleriyle beraber ilgili teftiş i yapan insanın önüne gider… Buna birebir şahit oldum". (Erkek, 31, Erdem)*

Müdür yardımcısı olduğunu söyleyen katılımcı profesyonel iş yaşantısında başarılı olduğunu, genç yaşta müdür yardımcılığı pozisyonuna geldiğini ve müdür adayı olduğunu söylemektedir. İş performansı iyinin üzerinde olan katılımcının kurumunca değerlendirilme ölçütü kurum kimliğine uyup uymamaktır. Personel değerlendirmelerinin İslami normlara uygunluğa göre yapılmasından dolayı, katılımcının arkadaşlarıyla yaptığı boş zaman etkinliği denilebilecek internet üzerinden yapılan konuşmalarda kurum kültürüyle uyuşmayacak tarzda hareket ettiği belirlenmiştir.

“ Az önce bahsettiğim manken fotoğraflarının paylaşılması ya da hafta sonu gidilen eğlence merkezlerinin isimlerinin zikredilmesi neticesi böyle bir duruma açıkçası zemin oluşturdu. Bize gelen dediğim gibi rutin bir teftiş süreci içerisinde yapılan incelemelerde, bazı arkadaşların uygunsuz ya da şirket kültürüne; tırnak içerisinde söylüyorum bunu uygunsuz olarak düşündükleri ya da şirket kültürüne uygun olmadıklarını düşündükleri bazı yazışmalar, bazı mailler; yani bizim küfür diye adlandırmayacağımız ama onların küfür diye adlandırdığı kaba argo kelimelerle yazışmalar ve mailleşmeler olduğu, bunların da kurum kültürü içerisinde yerinin olmadığı gibi bildirimler yapıldı bize… Ve bu süreç içerisinde bir arkadaşımız açıkçası iş akdi feshedildi. Sadece ve sadece dediğim gibi kurum kültürüne uygun olmayan; tırnak içerisinde söylüyorum uygunsuz olduğu düşünülen yazışmalar adı altında bu arkadaşın tazminatları ödenerek iş akdi feshedildi. Bu süreç içerisinde kınama alan ihtar alan, uyarı alan insanlar da oldu. Ben de uyarı alan insanlardan bi tanesiyim açıkçası.” (Erkek, 31, Erdem)

Çalışanlar arasındaki iletişimde argo kelimelerin kullanımı yaygın bir alışkanlık olup, her ne kadar eril söylemler üzerine kurulu ve kadını ayrıştıran bir dil içerse de, Türkiye’de erkekler arasındaki arkadaşlık bağlarını güçlü tutmaya yarayan samimiyet göstergesidir. Fakat katılım bankasının kurumsal kültürüne uygun olmayan bir davranış olarak görülmüş olup, gözetim süzgecine takılan çalışanların iş akdinin feshi, uyarılması için bir sebep olarak ortaya sürülmüştür.

Aynı katılımcı kendi şubesinde bir arkadaşının başından geçen olayı aktararak, yalnızca kurum içi yazışmaların değil kurumlarının, özel yaşantılarını da gözetim pratikleriyle çevrelediğini söylemektedir.

“Tabi ki. Birebir ediyor, birebir ediyor. Yani ben girdiğim internet sitelerinin şubeden yapılan daha doğrusu çalıştığım işyerinden yapılan yaptığım girdiğim sitelerin tamamının kayıt altında olduğuna inanıyorum. Sadece ben bununla da kaldığını düşünmüyorum. Açıkçası tabi yani örnek vereyim. Mesela bende şuan öyle bir güvensizlik var ki kurumum bana kullanmam için bi tane akıllı telefon verdi. Ben bu akıllı telefona hiçbir uygulama indirtmedim çünkü bunların kayıt altında olabileceğini düşünüyorum. Böyle bir algı var bende. Dediğim gibi işyerinden yapılan internet sitelerine girişin haricinde ben genel müdürlük bünyesinde görevli insanların, insan kaynaklarında görevli birkaç insanın gün içerisinde ya da belli sıklıklarla işte Facebook, Twitter, İnstagram ya da birkaç farklı kanala isimleri yazarak girip o insanların nerelere gittiklerine, nerelerde gezdiklerine, hangi şeyleri beğendiklerine ee gördüğünü biliyorum.” (Erkek, 31, Erdem)

Katılım bankasının insan kaynakları biriminde kurum kültürüne uymayan çalışanları bulup, ayrıştırmak için sosyal medya ve internet kayıtlarının kontrol edildiği bir birim olduğundan bahseden katılımcı gözetimin boyutlarını ortaya koymaktadır. Başka bir

örnek olayla gözetimin yapıldığına dair kanıt sunan katılımcı, işe alım sürecinin sonunda olumsuz yanıt verilen bir adayın başından geçenleri şöyle anlatmıştır:

> *"Hatta şöyle bir örnek de vereyim ee… Şöyle ki ben çalıştığım işyerinde geçen sene şubemize bir tane personel alınacaktı. Bu personel şubeye geldi. İşte biz görüştük, şube müdürü görüştü, daha sonra bölge müdürlüğünden insanlar görüştü, herkesin kanaati olumlu. Daha sonra insan kaynaklarıyla görüşmeye gitti bu arkadaş. Biz açıkçası her şey olumlu olduğu için ve şubenin acil bir personele ihtiyacı olduğu için bu elemanın alınacağını düşünüyoruz. Hatta ve hatta şöyle; işte bir haftalık süreç sonunda şube müdürüyle görüştüğümüzde o arkadaşın muhtemelen işe alınacağını insan kaynaklarının kanaatinin olumlu olduğu söylendi. Aradan iki üç haftalık bir süreç geçti bu arkadaş işe başlamadı. Ondan sonra şube müdürüyle konuştuğumuzda başlamıcak mı? O arkadaşın işe alınmadığı söylendi. Peki, sebebi nedir işte daha önce kanaatler olumlu diye ben bir soru sorduğumda o arkadaşın Facebook'ta birkaç tane disko ve bara beğeni yaptığı, birkaç bar ismini beğendiği, beğeniler arasında birkaç tane taksimde yer alan barın mekânın adının olması sebebiyle onun bizim kurumumuza uygun olmadığına kanaat getirildi ve bu arkadaş işe alınmadı. Yani mülakatı başarılı geçmiş, üç dört tane görüşme yapmış bir insan sadece sosyal medyada yaptığı beğeniler sebebiyle maalesef işe alınmadı. Ben bunun birebir şahidiyim açıkçası." (Erkek, 31, Erdem)*

Kurumsal kültür süzgecine takılan bir başka gözetim unsuru sosyal medya beğenileridir. Sosyal medya beğenileri, kişilerin yaşamlarındaki ilgileri üzerinden gidilerek nasıl bir kimliğe, kişiliğe sahip olduğunu bulmak için önemli bir göstergedir. Katılımcı, işe alım sürecindeki adayın yaşam tarzının, sosyal medya üzerinden ortaya çıkarıldığını ve kurum kültürüyle tezatlık içerdiğinden dolayı işe alınmadığını söylemiştir. Katılım bankası insan kaynakları birimi sosyal medya beğenileri üzerinden kimlik çözümlemesi yaparak çalışanlarını değerlendirmeye tabi tutmaktadır.

Bu doğrultuda çalışanlarını yalnızca kurum içindeki iş performanslarına göre değil özel yaşantılarıyla da gözetleyen banka çalışanlarının özel alanlarına da müdahalede bulunmaktadır.

Katılım bankasının, çalışanlarının özel alanına gözetimle müdahil olmasını işten atılan başka bir kurum çalışanının yaşamış olduğu olayla anlatmaktadır.

> *"Tabi ki. Ben çalıştığım kurumun mesai saatleri dışında da (gülerek) bizi takip ettiğini açıkçası birebir biliyorum. Yine bir örnek vereyim. Bir arkadaşım; açıkçası çok gezen eğlenen bir arkadaşım. Eğlenmeyi seven bir arkadaşım, hafta sonunu sosyal geçiren bir arkadaşım bundan işte bi on-on iki ay önce iş akdi feshedildi. Yine kurum üzerinden. İş akdinin feshedilmesinin başlangıcı farklı bir konu idi. Ancak iş akdinin feshedilmesi gündemde değildi. Bir ağır kınama*

cezası ya da üç yıllık bir terfi durdurma cezasıyla bu arkadaşın açıkçası cezası verilebilecek idi. Süreç bu yönde ilerliyordu ancak daha sonra arkadaşın özeline girmeye başladılar. Arkadaşın işte sosyal medyadaki paylaşımlarını ya da beğenilerini araştırdılar. Hatta ve hatta şunu söyleyebilirim. Bu arkadaş kredi kayıt bürosu dediğimiz "KKB" diye bir kayıt vardır internet üzerinde daha doğrusu bankalar üzerinde. İnsanların kredi kartı limitlerini ve borçlarını vesaire gösterir bu alan. Bizim çalıştığımız yerdeki insanlar da bu arkadaşın bu, işte araştırma süreci içerisinde kredi kayıt bürosuna girip arkadaşın kredi kartı limit ve risk durumunu görüyorlar. Daha sonra hakkı olmamasına rağmen bu arkadaştan; bakın çalıştığımız banka demiyorum çünkü çalıştığımız banka zaten kendi ekstresine ulaşabilir kredi kartı ekstresine. Hiç alakası olmayan farklı bir bankanın kredi kartı ekstresini talep ediyor bu arkadaştan. Ve bu ekstre içerisinde yapmış olduğu hafta sonu; tamamen bakın mesai saati dışında yapmış olduğu harcamalar arkadaşa bahane olarak sunuluyor." (Erkek, 31, Erdem)

Katılımcı bankanın, çalışanından başka bankaya ait olan harcamalarını istediğini söylüyor. Çalışanlarının aşırı harcamaları bankalar için bir risk oluşturmaktadır. Yüksek borçlanma yapan çalışanın paraya karşı zafiyeti olabileceği düşünüldüğünden, harcamaların belirli limit aralığında olması işveren-çalışan arasındaki güven sınırını çizmektedir. Fakat başka bir bankanın kredi kartı hesap özetini istemesi kişi haklarının ihlaline girmektedir. Adli makamlar haricinde hiçbir kurum kişilerin kredi kartı hesap özetini isteme hakkında sahip değildir.

" Sen işte, hafta sonu buralara gitmişsin işte, Cumartesi gecesi saat birde burada kredi kartını kullanmışsın gibi şeylerle gidiliyor. Hatta bu süreç içerisinde arkadaşın kullandığı özel telefon hattının; bakın demiyorum ki kurumun verdiği telefon, tamamen kişiye ait telefon hattının telefon dökümlerini isteniyor. Ve bu telefon dökümleri içerisinde Cumartesi günü ya da Pazar günü işte, gece geç saatlerde yapılan ya da örnek veriyorum; bi tane telefonla çok sık görüşme yapmış. İşte bu telefon kime ait? İşte sen bu gece bununla niye görüştün? Vesaire sorularla arkadaş açıkçası korkutuldu." (Erkek, 31, Erdem)

Gözetimin aşamalarını uygulayan katılım bankası önce kredi kartı ve sosyal medyada üzerinden çalışanı hakkında veriler toplamıştır. Bahse konu veri, işten atılan çalışanın sosyal medya özelinde siberuzaydaki beğenileri, vakit geçirdiği yerler, ilgileri, kredi kartı harcamaları gibi hareketlerinden yola çıkılarak toplanmıştır.

Daha sonra bu veriler geri çağırılıp kategorilendirilerek çalışan hakkında kimlik oluşturulmuştur. Yani çalışana genç, sosyal, dışa açık, eğlenmeyi ve para harcamayı seven kişi olarak sanal kimlik verilmiştir.

Son olarak da kurumsal kültür ile sanal kimlik eşleştirerek örtüştürülmeye ya da ayrıştırılmaya çalışılmıştır. Çalışanın sanal kimliğiyle bankanın sahip olduğu kurumsal kimlik arasındaki farklar ortaya çıkarılmıştır.

> *" Bu arkadaş ee açıkçası fıtrat itibariyle panikatak bir arkadaştı. Yani bankanın, işte başka bir bankanın kredi kartında yapılan harcamayla ya da sizin özel telefon görüşmenize hiçbir müdahale hakkı yok. Burası özel bir şirket, burası bir devlet kurumu değil, burası devletin kendisi değil, buna sadece devlet karışabilir. Bu bilgilere karışarak, arkadaşın gözünü korkutarak arkadaşın iş akdi feshedildi. Bu dediğim gibi yasal olmamakla beraber tabi ki teftiş sürecinde ya da işten ayrılma sürecinde kişiden sanki kendisi işten istifa etmiş gibi bir yazı alınarak arkadaşın iş akdi maalesef sonlandırıldı." (Erkek, 31, Erdem)*

Sonuç olarak da çalışanın iş akdi feshedilmiştir. Katılım bankası adeta istihbarat kurumunun çalışma yöntemini uygulayarak çalışanını sistemli bir gözetime tabi tutup ihraç etmiştir.

> *"İşyeri yani sadece sizin işyerinizde gün içerisinde yaptığınız performans ya da müşterilerle iletişim ya da müşterilere verdiğiniz hizmetin yanında iş çıkışı yaptığınız sosyal ortamlar, insanlarla görüşmeleriniz veyahut işte, gittiğiniz yerler, yemek yediğiniz yerler, eğlendiğiniz yerler, telefonla insanlarla geçirdiğiniz vakit bile artık sorgulanıyor. Bu tamamen işte (gülerek) George Orwell'in Bin dokuz yüz seksen dört isimli romanının şuan birebir olarak ortada olduğunu açıkçası gösteriyor." (Erkek, 31, Erdem)*

Aynı katılımcı kurumlarının, çalışanlarının özel yaşantılarını gözetlemesini ve başından geçen süreci George Orwell'in distopyasına benzetmiştir.

3.6. Kamu Gözetimi: Güvenlik mi, Özgürlük mü?

Egemenlik haklarından doğan sebeplerle şiddet araçlarını kullanabilen tek ve yasal otorite devlettir. Devlet, toplumsal kontrolü sağlamak, suçu önlemek ya da bertaraf etmek için şiddet araçlarını yasalarla sınırlandırılmış şekilde kullanabilir. Uygulayacağı şiddeti yasallaştırmak için gözetimden yararlanır. Gözetim yalnızca devlet şiddetini meşrulaştırmanın aracı değildir. Devletler sosyal ve ekonomik politikalar uygulamak için de gözetimden yararlanır. Fakat gözetimin olumsuz imajı yalnızca güvenlik politikalarıyla düşünülmesi sonucunu doğurmuştur. Banka çalışanları için de gözetim, güvenlik ve özgürlükler çerçevesi içerisinde tartışılmıştır.

Katılımcıların bir bölümü gözetimi, devletin asli yükümlülüklerinden biri olarak görmekte olduğundan dolayı devlet gözetiminin meşruluğunu savunmaktadır. Güvenlik amaçlı gözetimleri savunan katılımcılar devlet gözetiminin kendileri için yararlı olduğunu söylemektedir.

> *"Olabilir tabi ki. Belki ben olayım ya da herhangi bir x kişisi olsun; sonuçta sosyal paylaşım sitelerinden güncel medyadan da izliyoruz arada. Bazı suçların önüne geçilebiliyor ya da geç de olsa sonradan fark edilebiliyor. O yüzden bence olmalı, takip etmeli." (Kadın, 34, Ceylan)*

> *"Ya sonuçta herkes iyi niyetli değil, şeye çok açık, provokasyona çok açık. Her ülke açıktır. Yani bu tarz takipler ülkenin selameti açısından geleceği açısından bence iyi takip edilmesi iyi gibi düşünüyorum." (Erkek, 32, Batur)*

> *"Ya en azından şöyle ben devlet için zararlı bir kişi olmadığımı düşünüyorum. Devletin o yüzden beni takip etmesi benim için sıkıntı değil. Eğer zararlı bir kişi varsa beni dinliyorsa onu da dinliyordur. Zararlı kişilerden arındırılmış olacaktır yani." (Erkek, 29, Bora)*

> *"Güvenlik açısından. Kimse yanlış bir şey yapmasın, yanlış bir şeyin takibi kolay olsun. Suç işlesin mesela hani nasıl ulaşabilir. Adresidir şeyidir kayıtlarıdır, mahkemede neler yapmış tüm bilgilerine ulaşmak devletin en asli görevlerinden bi tanesidir diye düşünüyorum." (Erkek, 27, Çağlar)*

Katılım bankası çalışanlarının muhafazakâr çevreden oluşları ve muhafazakâr kitlenin gerek aile gerek sosyal ortamlarında devletin yüceltilmesi üzerine kurulu bir ideolojik kaynaktan gelmeleri, devletin yaptığı gözetimi kabul etmelerine neden olmaktadır. Bu gruptaki katılımcıların kamu gözetimini onaylamalarının bir diğer nedeni de devletin, toplumun muhafazakâr kesimi için öngördüğü, dini normlara dayalı, aşırılıklardan uzak, modern hayatla barışık, Türk toplumunun geleneksel yapısının sınırlarından çıkmayan yaşam biçimlerinin gözetimden zarar görecek bir yanının olmamasıdır.

Devlet gözetimini meşru görmekle birlikte bunun sınırları olması gerektiğini söyleyen bir grup katılımcı, devletin gözetim sırasında güvenlik amacını aşarak politik amaçlı gözetim yapmasından kaygı duymaktadır.

> *"Var tabi yine kurum gibi düşünüyorum. Özgür olamıyorsunuz bir kere. Ya da her an tehdit altında olduğunuzu düşünüyorsunuz." (Kadın, 24, Emine)*

> *"Yok, tabi canım çok kötü bir şey ya. Görüşle alakalı bir şey... Kendi görüşüme yakın bir parti gelse bizi incelese baksa sıkıntı olamaz. Ama karşı görüşten biri baktığında sizi fişleyebilir işte gündemde zaten böyle şeyler. Yapıldığı da söyleniyor şimdi TİB tarafından şudur budur. Hoş bir*

şey değil hani onun üzerinden bir sürü şeyler bir anda polis baskını evinize olabilir ve yahut da içeri atılabilir yıllardır hapis de yatabilirsiniz. Ne yazık ki bu hallere geldi. Kötü bir şey ama engel olabilir misiniz? İmkânsız. Bu arada tercih yine size kalıyor. Hiç internet kullanmamanız lazım. telefon kullanmamanız lazım." (Erkek, 27, Yavuz)

"Eğer gerçekten o bilgiler düzgün bir şekilde kullanılacaksa insanların güvenliği için kullanılacaksa takip edebilirler ama o şekilde olmuyor tabi ki şu anda. Çok farklı amaçlar için kullanılabilir. O yüzden şuanda bence sakıncalı." (Erkek, 33, Zeki)

"İstihbarat amaçlı takip edebilir beni. Günümüzde çoğu kişi zaten dinleniyor. Ama inşallah güvenlik nedeniyle dinleniyordur. Ben tamamen buna inanmıyorum. Bunu ben bilmediğim de bir konu çok var. İstihbarat amaçlı veya farklı emellere dayanan bazı dinlemeler var. Haberlerden de biliyoruz. Ama devletin takip etmesi istihbarat amaçlı olması gereken bir durum. Ama herkesi takip etmelerine gerek yok." (Erkek, 28, Uğur)

"İstihbarat amaçlı. Yani 3 gün 5 gün sonra… şöyle bir şey var benim gibi adamın çok fazla bir şeyi yok. Mesela hani zamanla ben mevki makam sahibi olsam belki 3 gün 5 gün sonra ve ya farklı bir zaman sonra belki o internet… Örnek veriyorum sadece sallıyorum tamam mı? Tut ki mesela gittin bi uygunsuz bir yerden alışveriş yaptın mesela sexshop vesaire bilmem ne. Ama gittin 3 gün 5 gün sonra da ülkenin başına bir şey oldun vali oldun o oldun bu oldun. Bazı çevreler tarafından bu sana şantaj yapılıp… ha bu en basiti gerçi çok hafif kaldı gerçi ama…" (Erkek, 33, Orhan)

Türkiye'de toplumsal ve ekonomik politikaların oluşturulmasında devlet etkinliği söz konusudur. Siyasi iktidarlar ya da hükümetler, devlet politikalarının yalnızca uygulayıcılarıdırlar. Türk modernleşmesinin lokomotifi olan askeri bürokrasi, Türk devlet geleneğinin cisimleşmiş halidir. Bu geleneğe göre devlet, bütün politik ve ideolojik akımları kendi içerisinde temsil etmek ve onlara eşit uzaklıkta olmak zorundadır. Fakat Türkiye siyasi tarihinde, siyasi iktidarın devleti tasarladığı bazı dönemlere de rastlanılmaktadır. Bu dönemlerin ortak özelliği devletin aşırı politikleşmesidir ve toplumun bir kesiminin özgürlükler alanının daraltılmasıdır. Şu an Türkiye'de böyle bir dönemin yaşanıyor olması ve devletin aşırı politikleşmesi güvenlik politikalarına da yansımıştır. Katılımcılar devletin asli görevi olan gözetimi meşrulaştırmakla birlikte yaşanan aşırı politikleşmeden kaygı duymakta ve gözetimin asli amacından sapma göstermesinden korku duymaktadır.

Yine gözetim konusuna devletin politikleşmesi açısından bakan bir katılımcı, yaşadığı düşünce değişiminden sonra birey ve toplum odaklı bir devleti savunuyor olmasından dolayı, devletin siberuzayda yapmış olduğu gözetimin kendisi için zararlı olduğunu söylemektedir.

"Yani yıllar yılı gelen bir anlayış vardır (gülerek). Devlet mi toplum içindir; toplum mu devlet içindir? Tartışması vardır. Ben açıkçası toplumun devlet için olduğunu düşünüyorken şimdi devletin toplum için olduğunu düşünüyorum. Dolayısıyla her insan özgürdür, her insan bir mahremiyete sahiptir. Siz devlet bile olsanız bazı şeylere müdahale etme hakkınız olmayabilir. Bazı şeyleri gözetleme hakkına sahip olmayabilirsiniz. Yani ben açıkçası takip etmesini devletin zararlı olduğunu düşünüyorum yani. İnsanların özel hayatına müdahale diyebilirim bu." (Erkek, 31, Erdem)

Devletler suçla mücadelede suçlular hakkında dosyalar oluşturur. İşledikleri suçlardan kişilik çözümlemelerine, biyografilerinden iletişimde olduğu sosyal ağlarına kadar bütün bilgiler bu dosyada bulunur. İnsan hakları ihlaline giren dosyalama işi bütün devletlerin gizli ajandasında fişleme olarak tanımlanır. Katılımcılar siberuzayda devletin yaptığı gözetimin amacını fişleme olarak kodlamaktadırlar.

"Adam azılı bir suçlu takip ediyordur kullanabilir. Çok da güzel faydalı olabilir. Ya da bir ajan takip ediyordur bir faydası sağlayabilir. Ya da sosyal bir anket yapıyordur, toplumun nabzını yoklucaktır ordan sizi takip edebilir, ordan bir yorumlama çıkartabilir. Anlamlı olabilir mantıklı olabilir. Ya da ne bileyim aslında bi bakıma ispiyonculuk gibi oluyor ama ihbar amaçlı kullanılabilir. Bir ton yöntemi vardır ki hani tarihte de dünyada da vardır örnekleri; sosyal paylaşım sitesinde paylaştığı fotoğraflar yüzünden yakalanan uyuşturucu kartelleri falan haberleri görüyoruz işte. Anlamlı güzel işler için de kullanılabilir tabi muhakkak. Ama pek anlamlı kullanılmıyor ne yazık ki. Biraz daha işte fişlemek için insanların ne olduğunu öğrenmek… Sevmediği insanları daha sonra nasıl ekarte edebilirim saf dışı bırakabilirim amaçlı kullanılıyor ne yazık ki." (Erkek, 27, Yavuz)

"Yani en son çıkan internet yasasıyla beraber çıkan bir yasa var bu yasayla beraber zaten kimin nereye girdiğine ne kadar sürede hangi sitede vakit geçirdiğine bunların tümü bloglanıyor tutuluyor. Önceden de belki tutuluyordu ama yasa çerçevesi içerisinde değildi. Devlet bu kapsamda bir yasa çıkardı. Artık bunu resmileştirdi. Daha önceden de bunlar mutlaka takip edilebiliyordu. Kim hangi bilgisayar IP bilgisayar ya da siteye girdiği takip ediliyordu. Zaten siber suçlarda takip edilebilirliği var. Bunu artık yasalaştırdı. Kimin hangi süre içerisinde hangi aralıkta hangi internet sitesinde gezdiği hangi haberi okuduğu ben bunu sakladıklarını düşünüyorum... Kişilerin yani sosyal siyasal bu tarz görüşlerinin depolandığını düşünüyorum. Yani artık buna kişilerin fişlenmesi mi denir bilemiyorum ama hoş benim zaten bir çekincem yok bu tarz şeylerde ama belki kişilerin mensup oldukları bölümleri alanları kolları takip etmeye çalışıyor olabilirler diye düşünüyorum." (Erkek, 31, Eren)

"Kişisel bilgilerimiz her şey amaçlı olabilir. Yani bir nevi fişleniyoruz. Örnek vereyim bir konsolosluğa gittiğimizde tüm parmak izlerimiz alınıyor. Ben Amerika vizesi aldığım zaman her türlü parmak izim alındı bizde bile emniyette yeni yeni geçiliyor. Başkaları bizi her türlü seyrediyor yani. Güvenlik açısından çok tehlikeli." (Erkek, 28, Atilla)

Devletler geleneksel yöntemlerde yalnızca suçlu kapsamına aldıkları kişiler hakkında fişleme yaparken, siberuzayla birlikte artık IP numaralarından herkes hakkında fişleme yapabilme olanağına erişmiştir. Katılımcılar telefon görüşmeleri, sosyal medyadaki yaşam biçimlerinin sunumu, kredi kartı harcamaları gibi etkinliklerinin yeni internet yasası ile kayıt altına alınabileceğinden endişe duymaktadırlar. Suçlu olmamalarına rağmen ilgili ya da ilgisiz herkesin, her an ulaşabileceği sanal kimliklere sahip olmaları katılımcıları rahatsız etmektedir. Siberuzayda yaptıkları her etkinliğin kendi fişlerine yeni bilgiler eklediğini düşünen katılımcılar suçlu olmamalarına rağmen bu fişlerin ne amaçla kullanılacağı konusunda tedirginlik yaşamaktadırlar.

Bir katılımcı devletin TC kimlik numaralarını yaygınlaştırmasıyla birlikte gözetim pratiklerinin kolaylaştığını ve artık herkesin birer veri öznesi haline geldiğini söylemektedir.

> *"Devletin seni internet üzeriden takip etmesi şey gibi bir şey ya... TC numaran çıktı ya mesela olay bitti yani. Etiketli inek, sığırlar gibi dolaşıyoruz yani af edersin yani. Artık senin bir numaran varsa bu devlette o numaraylan tüm artık her şeyin her hareketin, her banka hareketin, her finansal farklı bir şeyin her şeyin takip ediliyor yani. Sadece internet onu destekliyor yani. Yoksa zaten her şeyin takip ediliyor yani. Af edersin sıçtığın bok bile takip ediliyor yani. he bu beni mutlu etmiyor yani. O ayrı bir konu." (Erkek, 33, Orhan)*

TC kimlik numaraları bir yönden de kişilerin sanal kimlikleridir. Birey siberuzaya girerken bedenini geride bıraktıktan sonra sayılarla ifade edilir. Katılımcı bu durumu etiketlenmek olarak görmektedir. Gözetimi daha da kolaylaştırmak için devletin insanları sayıya indirgediğini söyleyen katılımcı bu durumun kişisel özgürlüklerin daralmasına neden olacağını belirtmektedir.

3.7. Toplumsal Gözetim

Son yıllarda sosyal medyanın yaygınlaşması, siberuzayın toplumsal katmanlar arasında genişlemesine neden olmuştur. Görülmek ve görmek isteyen kişilerin tercihi sosyal medya mecralarında yer almakla sonuçlanmıştır. Toplum üyelerinin birbirlerini gözetlemesi bireyler arası farklardan yola çıkılarak kimlik inşasına yardımcı olduğu kadar, gündemle ilgili konuların tartışılarak, bu tartışmalar sonucunda kamuoyu oluşturulmasına da etki etmektedir.

Bu bölümde katılımcıların arkadaşları ve yakınları tarafından gözetlenmelerinin, katılımcıların kendileri için yararları ve zararları konusundaki eğilimleri araştırılmıştır. Gözetlenmelerinin yararlı olduğunu söyleyen katılımcılar bu yararları bilgi alışverişi, uzaktaki akrabalarından haberdar olmak, onları kendilerinden haberdar etmek şeklinde olduğunu söylemişlerdir.

> *"Benim paylaşmış olduğum şeyler sonuçta benim o an için öğrendiğim olabiliyor. Onların da öğrenmeleri iyi gelir bence onlar için iyi olur." (Erkek, 32, Batur)*

> *"Toplumun belki yararı olabilir. Bilmediğim bir şeyi ben biliyorsam Facebook'ta paylaştığımda ordan görüp bilgi edinebilir." (Kadın, 24, Emine)*

Enformasyon ham haliyle yalnızca bir veri olarak kalmaktadır. Onu bilgi haline getiren, kişilerin veriye kendi yorumlarını katmasıdır. Bilgiler birikip yığın haline gelerek anlam dünyalarına göre politik ayrışmalara uğrar. Böylelikle aynı konu hakkında farklı görüşler ortaya çıkar. Bu görüşlerin farklılıkları ilgili konu hakkında kamuoyu oluşmasına katkı sağlar. Katılımcılar da kendilerinin ve çevrelerinin paylaşacağı bilgilerden yola çıkarak bir konu hakkında fikir edinebilmek için toplumsal gözetimi desteklediklerini söylemektedirler.

Katılımcılar, siberuzayda ve özellikle sosyal paylaşım ağlarında yapılan politik içerikli yazı, ses ve görüntü paylaşımlarının arkadaş çevresi tarafından gözetlenmesinin, kullanıcılar arasında kutuplaşmalara, gerginliklere, çatışmalara ve hatta arkadaşlıkların bitirilmesine kadar gittiğini söylemektedirler.

> *"Zararı da özel hayatı kısıtlıyor. İnsanoğlu öyle bir şey ki ona ters gelen bir şeyi paylaştığın zaman direk zıt düşünceye sahip olabiliyor ve önyargıya kapılabiliyor. Bana karşı olan iyi düşünceleri tamamen tersine dönebiliyor. Bu da zararı olabilir." (Kadın, 24, Emine)*

> *"Şöyle olabilir, internet ortamında paylaştığın şeylerin bazıları görüş olarak uygun düşmeyebilir. Bazı kişilerin karakter gereği yani o an için bana bir şey söylemeyip de benle ilişkisini kesebiliyor öyle şeyler biliyorum. Yani olumsuz oluyor. Sırf internet yüzünden bir paylaşmış olduğum bir şey yüzünden benle arkadaşlığını bitiriyor olabilir." (Erkek, 32, Batur)*

> *"Yani direk zararı olmaz da… Bende Facebook olmadığı için direk resimler üzerinden gidiyorum. Ya şey mesela arkadaşım pardon eşim birçok arkadaşıyla Facebook'tan dolayı kavga etti. Takım muhabbetlerinden falan hani arkadaşlıklar bitirebilir. İşte şey benim eşim fanatik Fenerbahçeli Galatasaraylı arkadaşları maçlardan sonra yorum yapıyor. Benim eşim direk silip atıyor mesela. Gerçekten bir sürü arkadaşıyla konuşmuyor." (Kadın, 34, Filiz)*

Sosyal medya paylaşımlarının arkadaş çevresi ve aile içinde çatışmalara neden olması toplumsal gözetimin zararları gibi görünmektedir. Aslında bu durum Türkiye'deki tartışma kültürüyle ilgilidir. Kişilerin ideolojik, politik, sporla ilgili, ekonomik ve sosyal konularda fanatikçe tavır geliştirmeleri toplumsal gözetimin değil geleneksel tartışma kültürünün sorunudur. Düşüncelerin paylaşıldığı sosyal medyada her iki bankadan katılımcıların sabırlı ve saygılı olmaması kamusal alanın işlevlerini sekteye uğratmaktadır. Tartışmaların şiddetinin fazla oluşu kamuoyu oluşmasında bir engel teşkil etse de, zamanla tartışma kültürünün gelişmesi ve oturması açısından zıt kutupların bir arada bulunmasında yarar olduğu düşünülmektedir.

Karşılıklı etkileşim alanı olan sosyal medyada bireyler kimliklerinin yansıması olan görsel paylaşımlarda bulunmaktadır. Siberuzayda toplumsal gözetimin bir işlevi de bu paylaşımlar yoluyla bireysel ve kolektif kimliklerin inşasına yardımcı olacak biçimde düzenlenmiş olmasıdır.

> *"Yani karşı tarafın benim hakkımda fikir düşünmesi açısından ama… Şöyle bir durum var; beni takip eden kişilerin benim görmek istediklerim de zaten esasında çevremdeki insanlar normal şartlarda. Onların beni görmesi de benim her şeyimden haberdar olması. Hani ee, mesela bir şey paylaşıyorum tüm akrabalarım o tüm izin verdiğim kişiler onu gördüğü an otomatikman ben de mutlu oluyorum…" (Erkek, 33, Orhan)*

> *"Benim hakkımda bilgi oluşturabilirler. Toplumun demeyelim de benim arkadaş grubum benim aşağı yukarı ne yaptığımı nelerden hoşlandığımı onları görebilirler. Bir sürpriz yapsalar derler ki ama Mehmet şunlardan hoşlanıyor şuralara gidiyor sürpriz yapabiliriz. Bununla karşılaştım." (Erkek, 28, Uğur)*

Biyografilerindeki kesitler, katılımcıların temsil etmek istedikleri bireysel kimliğe ait simgeler içerir. Bu simgelerin yani paylaşımların toplum tarafından çözümlenmesiyle o kişi hakkında kolektif kimlikler oluşturulur. Katılımcılar toplumsal gözetimin kimliklenme sürecine katkı yaptığını söylemektedirler.

Katılımcılar siberuzayda arkadaş çevresi tarafından gözetlenmelerinin özgürlüğü kısıtlaması, paylaşımlardan dolayı karşılıklı gerginlikler ve önyargılar sonucu yaşanan arkadaşlık sorunları gibi birçok zararı olduğunu belirtmişlerdir. Kendini ifade etme aracı olarak sosyal paylaşım ağlarının sorunları olduğunu belirten kullanıcılar, arkadaş çevresinin yaptığı gözetim ve bu gözetimden elde edilecek bilgilerin yanlış

anlaşılmalara açık bir yer olduğunu söyleyerek siberuzayda toplum tarafından gözetlenmenin zararlarından bahsetmişlerdir.

> *"Zararları şöyle; ben bunu fark edersem beni sürekli düzenli takip eden kişi yok. Çünkü ben kabul etmişleri takip ediyorum. Sürekli ne yaptığımı ne ettiğimi veya da olumsuz bir şekilde ben biraz acaba derim. Olumsuz bir düşüncesi mi var yoksa neleri araştırmak istiyor ki? Bunla ilgili de başıma geldi. Profilimden takip eden arkadaşım ne yaptığımı ne ettiğimi… Ben farklı yerlerden bunları duydum. Bugün bunu şu gün şunu yapmışım şununla görüşmüşüm, ben mesela arkadaşımı sildim. Biraz farklı yani… Benim hoşlanmadığım bir şey var. Ben mütevazı yaşamayı seven bir insanım ama o beni farklı bir şekilde göstermeye çalışıyor. Ben hava atıyormuşum gibi bir izlenim oluştu. Benim öyle bir amacım yoktur öyle şeylerden hoşlanmam."(28, Erkek, Uğur)*

Siberuzayda ve özellikle toplumsal gözetime uygun alan olan sosyal medyada yaşantılarından kesitler sunan katılımcı paylaşımlarının yanlış anlaşıldığını, kendi kimliğini yansıtmadığını söylemektedir. Arkadaşlarının yanlış anlayarak kendisi hakkında oluşturacakları kolektif kimlikleri kabul etmemektedir.

Siberuzayın günlük hayatı kuşatmasıyla birlikte son yıllarda özel yaşamın aleni bir biçimde ortada yaşanması, katılımcıların endişelerine sebep olmaktadır. Özel hayatların bu kadar açıkta yaşanmasından mutsuz olan katılımcılar toplumun kendilerini gözetlemesinden rahatsız olmaktadır.

> *"Ben bazen yerimi bildirmek istemiyorum. Ne yaptığımı kiminle görüştüğümü ve ya ne durumda olduğumu bildirmek istemiyorum ama elimde olmayan sebeplerle bazen bakıyorum kendimin resmi çıkıyor sosyal ortamda. Bu da zarar verebiliyor bazen." (Erkek, 33, Zeki)*

> *"Yani tabi. Faydası olduğu kadar zararları da var mutlaka. Yani artık insanların hayatları çok ortada yaşanıyor, insanların hiçbir özeli kalmadı, her şey ortada herkes her şey hakkında bilgi sahibi. Yani az önce verdiğim olumlu örneğin yanında bir sürü olumsuz örnek de olabilir. Yani beni sevmeye farklı şeyler de olabilir. Zararları var diye düşünüyorum. Şu an tam bir somut örnek aklıma gelmedi ama zararları var bence yani." (Erkek, 31, Erdem)*

Aşırı ve birbiriyle tutarsız paylaşımlar kolektif kimlikleri oluşturan en büyük etkenlerden biri olan karşıdakinin kimliğinin "merak" edilmesi hissini azaltmaktadır. Katılımcıların kolektif kimliklerin inşası sürecinde özel alanını çok fazla açıp, merak edilmelerini engelleyerek sıradanlaştıklarını düşündüklerinden dolayı, toplumsal gözetimin kimliklerinin oluşumuna zararı olabileceğini düşünmektedirler.

4. BÖLÜM

SONUÇ

Bu araştırmada gözetim olgusu katılım bankası çalışanlarının toplumsal ilişkilerin yeni zemini olan siberuzaydaki yaşam deneyimleriyle yorumlanmıştır. Banka çalışanları olmaları nedeniyle yalnızca özel yaşamlarında değil iş yaşamlarında da interneti gözetim için etkin olarak kullanmaktadırlar. Zamanlarının büyük bölümünü internette geçirmeleri internet üzerine kurulu yeni ilişki biçimleri geliştirmeleriyle sonuçlanmıştır. Toplumsal ilişkilerin yeni boyutu gerçek-sanal dünya ayrımından çok çevrimiçi-çevrimdışı olmakla yer değiştirmiştir. Banka çalışanları için internete bağlı olmak ya da olmamak durumu yeni referans aralığıdır. Bütün bunların sonucunda gerçek yaşantıyla dijital kurgu yaşantı yer değiştirmiş ve siberuzay toplumsal bağlamın yeni referans noktası haline gelmiştir. Toplumsal eğilimler siberuzayda belirlenmeye başlanmış ve oradan çevrimdışı dünyaya yayılır olmuştur.

Gözetimle ilgili yapılan çalışmalarda gözetimin ikili doğası olan hem yararları hem zararları üzerinde yoğunlaşılması gözetimin sorunsallığını tek yönlü çalışmalara itmiştir. Bu araştırmada banka çalışanlarının hem gözetim yapan hem de gözetime maruz kalan kişiler olmaları nedeniyle gözetim deneyimlerinin ikili doğasına farklı bir bakış açısı getirilmiştir. Toplumsal denetimin nesneleri olan birey aynı zamanda toplumsal denetimin aktörü konumuna oturtulmuştur. Gözetimin bireyler açısından hem özne hem nesne olarak ikili değerlendirmeye tabi tutulması gözetimle ilişkili değişkenlerin de farklı yorumlanabilineceğini göstermiştir.

Görünürlük yeni toplumsal eğilimlerden biridir ve siberuzay teknolojik olarak görünürlük üzerine kurgulanmıştır. Yoğun iş temposu olan ve özel yaşamlarına yeterince vakit ayıramayan banka çalışanları siberuzayda yaşamak zorunda kaldıklarından dolayı görünürlük onlar için bir ihtiyaç halini almıştır. Siberuzay görünürlük üzerine kurulu olmakla birlikte gözetime de açık haldedir. Banka çalışanlarının hangi durumlarda görülmek hangi durumlarda görmek istedikleri toplumsal eylemin kaynağını ve amaçlarını farklılaştırmaktadır. İş yaşantılarında müşteri bilgilerini görmek isterken özel yaşantılarında görülmek istemektedirler.

Gözetimin bu ikili yapısı bireylerin toplumsal olaylarla ve olgularla ilgili yaklaşımlarında da farklılıklara neden olmaktadır.

Toplumun çevrimdışı yaşantısında büyük zaman alan hemen her şey çevrimiçi dünyaya aktarılmıştır. Siberuzayın yaşamı pratikleştirmesi banka çalışanlarının sempatisiyle karşılanmış ve bu hizmetin karşılığı ilgiyle kabul edilmiştir. Banka çalışanları özellikle e-alışverişin kendilerine zaman kazandırdığını, sosyal medyanın da politik, ekonomik ve sosyal gündemi takip etmelerine yarayarak kendilerini güncelleştirdiğini belirtmektedirler.

Siberuzayın yaşamı kolaylaştıran hizmetlerinden yararlanan banka çalışanları çevrimiçi dünyaya bağlanmanın bedeli olan kendilerine ait bilgileri paylaşmak koşuluyla bu hizmetlerden yararlanmaktadır. Sosyal medyayı kullanabilmek için bir profil açmak, e-alışveriş yapabilmek için kredi kartı bilgilerini vermek, interneti kullanabilmek için IP adresi olan bir akıllı telefona sahip olmak zorundadırlar. Banka çalışanlarının siberuzaydan yararlanabilmek için paylaştıkları bilgilerin küresel bilgi havuzunda toplanması ve bu bilgilerin derlenmesiyle kendilerine ait kimlikleri olduğunu kabul etmeleri siberuzayın, kişisel bilgilere ulaşmak için küresel çapta ekonomik ve politik bir organizasyon tarafından kurgulandığını göstermektedir.

Yalnızca kurumların değil herkesin gözetim yapması ve gözetime konu olmak için görünür olma çabası gözetimin, birbiriyle iç içe geçmiş sorunlar halini almasına neden olmaktadır. Hem gözetimin hem de görünürlüğün ekonomik, politik, dini, toplumsal ve kültürel amaçlar için yapılması mevcut gözetim sorunsalını daha da derinleştirmektedir.

İnsan ihtiyaçlarının artması ve buna mukabil ürün arzının çoğalması, küresel ve yerel ekonomi politikalarının devamlılığının sağlanması için pazarlama tekniklerinde yeniliğe ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. Banka çalışanlarının kendilerine gelen reklamların nedenlerinin satış pazarlama kaygısı olduğunu belirtmesi, şirketlerin tüketime yönlendiren yeni satış stratejilerinin hedef kitlenin nelere ilgilerinin olduğu bilgisine ihtiyaç duymaya başladığını göstermektedir. Hedef kitleye ulaşabilmek ve yapay ya da doğal bir talep artışı yaratmak için doğru müşteri profilleri oluşturmak küresel ekonomi politikasının olmazsa olmazı haline gelmiştir. Ticari şirketler gözetim uygulamalarıyla müşteri bilgilerine ulaşıp yeni trendlerin belirlenmesi için popüler ikonlar ve fenomenler aracılığıyla kendisini gözetime açarak piyasa oluşturucu görevini yerine

getirmektedirler. Bireylerin günlük tüketim etkinliklerinde sosyal medya kullanımı, neyin yükselen değer olduğunun bilinmesi açısından ihtiyaçların belirlenmesinde ve yeni taleplerin piyasaya sunulmasında işlevsel bir rol oynamaktadır. Burada birey, gözetim yaparak ve kendisinin gözetlenmesini onaylayarak piyasada talep oluşturucu rolündedir.

Görünmek isteyen çalışanlar sosyal medyayı tercih etmektedirler ve siberuzay, sosyal medya aracılığıyla katılım bankası çalışanlarının özel alanlarına ait olması gereken yaşantılarıyla ilgili görsel ve yazılı kesitler sunmalarına yardımcı olmaktadır. Siberuzayı boş zaman etkinliği için değerlendiren çalışanlar kendilerine ait bilgileri paylaşarak siberuzayı ürün ve hizmet pazarına dönüştürmüştür. Seçkinlerin sunduğu sosyal medya hizmetlerini alarak kişisel motivasyonlarını tatmin eden çalışanlar bu hizmetin karşılığında kendilerine ait bilgileri vermektedir. Siberuzayın pazar olduğu, piyasa koşullarına seçkinlerin karar verdiği, karşılıklı bilgi ve hizmet alışverişinin yapıldığı bu çevrimiçi ortam gözetimin ekonomisini oluşturmaktadır.

Gözetim tüketim ilişkilerinin yanı sıra üretim ilişkilerinde de kullanılan ve sonuçları bakımından iktidar ilişkilerini içeren politik bir araç olarak da kullanılmaktadır. Banka çalışanlarının kurumlarıyla olan ilişkileri, gözetim pratiklerinin ekonomik bağımlılık, dini ve kültürel normların baskısı temelinde gerçekleşmektedir. Katılım bankası gözetim uygulamalarını kullanarak, kendi çalışanlarının özel alanlarını bankanın ekonomik etkinliklerinin alanına bağlayarak, kendi özel alanının sınırlarını genişletmiştir.

Antik Yunan'da özel alanın karakteristik özelliği ekonominin yön veriyor oluşuydu. Ev işleri, çocuk doğurmak ve çocuk bakımı kadının, ekonomik etkinlikleri yürütmek erkeğin göreviydi. Erkek özel alanda kendini gerçekleştirebildikten sonra kamusal alana çıkabiliyordu. Kadın, erkeğin ekonomik faaliyetlerine yardımcı olarak özel alana itilmişti ve kamusal bir yaşantısı yoktu. Kadının özel alandaki ekonomik faaliyetlerle erkek tarafından baskılanmasında olduğu gibi banka çalışanlarının da çalıştıkları kurum tarafından özel alana itilerek ve gözetim baskısıyla kuşatılarak kamusal alana çıkmasının engellendiği görülmektedir.

Katılım bankasının kamusal alanda temsil ettiği yer makro ekonomi politikalarının uygulandığı alanlardır. Bunun yanı sıra özel alanı ise banka şubeleri ve genel merkezi

gibi çalışanlarının bankacılık işlerini gerçekleştirdiği yerlerdir. Banka çalışanları ile kurumları arasında ekonomik bağ olması ve kurumları tarafından gerek İslami normlarla gerekse modern bankacılık normlarıyla denetime tabi tutulması çalışanlarının özgür iradeleriyle hareket etmelerini engellemektedir. Siberuzayın görünebilir doğası ve gözetim uygulamalarındaki gelişmeler katılım bankasının, çalışanlarını ekonominin alanı olan özel alana hapsedip sömürgeleştirmesini kolaylaştırmaktadır. Çalışanlar, kurumlarının onlara sunduğu ekonomik ve sosyal paylaşım ağından kopma korkusuyla kendi gözetimlerine onay vermektedirler.

Katılım bankasının gözetimi kullanarak kültürel normlar üzerinden çalışanlarına yaptığı baskının zamanla birikerek sıkışma noktasına geleceği düşünülmektedir. Dini ve kültürel normların baskınlığı ile siberuzayın, normların eleştirel yaklaşımlarına sahip bilgi deposu olması ve farklı birçok alternatif normların bulunduğu kültürel bir alan olması toplumsal dinamizmi harekete geçirme ihtimalini ortaya çıkarmaktadır. Bu doğrultuda matbaanın bulunmasıyla ortaçağ Avrupası'nda yaşanan dönüşümün benzerinin siberuzayın yaygınlaşmasıyla gelişmekte olan üçüncü dünya ülkelerinde yaşanması potansiyeli bulunmaktadır. Bireylerin siberuzayda duygudaşlıkla ve ortak düşüncelerle hareket edebilecekleri kamusal mekânlar oluşturarak ve birbirlerini gözetime açarak entelektüel birikim sağlayacakları düşünülmektedir.

Banka çalışanları gerek iş yaşantılarında müşterilerine, gerekse arkadaş çevrelerine gözetim yaparak, kendilerini iktidar ilişkilerinin en üst basamağına konumlandırmaktadırlar. Banka çalışanları iş yaşantılarında bankacılık mesleğinin getirisi olan riskleri azaltma çabalarını müşterilerine gözetim uygulayarak gerçekleştirmektedirler. Bankalarının kendilerine uyguladığı bütün gözetim pratiklerini onlar da müşterileri üzerinde kullanmaktadırlar. Müşterilerini sosyal medyada araştırarak, daha önceki hesap hareketlerine bakarak ya da sosyal güvenlik bilgilerini kontrol ederek onlar hakkında bilgiler edinerek bankalarının kendilerinden istediği doğru müşteri profilini bulmaya çalışmaktadırlar. Bu çalışmaların sonucunda müşterilerini kimliklendiren çalışanlar, yapmış oldukları gözetim deneyimiyle kendilerini mutlu hissettiklerini beyan etmişlerdir. Risklerin olumsuz götürülerini engellemek ve bankacılık otoritelerinin müşterileri tarafından sarsılmasını engellemek için gözetimi kullandıkları görülmektedir.

Banka çalışanlarının çevrelerindeki insanları neden gözetlediklerine verdikleri yanıtın merak duygusunu tatmin etmek olması, mevcut kimliklerinden sıkıldıklarını ve yeni kimlikler arayışında olduklarını açıkça göstermektedir. Bu durum, başkalarının sosyal medyada temsil ettikleri kimlikle kendi kimliklerini karşılaştırarak aralarındaki farklılıkları ortaya çıkarıp geliştirebilecekleri yönlerini keşfetmek için sosyal medyadaki kişileri gözetledikleri şeklinde yorumlanmaktadır. Farklılıklarını ortaya koymak istemelerinin altında yatan neden, çalışanların kimlik mücadelesinde ön plana çıkmak istemeleridir. Toplumsal ilişkilerin rekabete dayalı ortamında donanımlı kimliklere sahip olmak bireyi farklılaştırarak öteki üzerinde otorite kurmasını kolaylaştıracaktır. Bu açıdan siberuzayda kimlik inşası iktidar içermektedir ve gözetim bu iktidar ilişkilerinde araç olarak kullanılmaktadır.

Siberuzay kültürel normların belirlendiği, aktarıldığı alanlardır ve dolayısıyla bireylerin karşılıklı iletişime geçecekleri kamusal mekânlarla çevrelenmiştir. Siberuzaydaki kamusal mekânlarda etkileşim kimlikler üzerinden sağlanmaktadır. Toplumsal değer yargılarının, yaşamla ilgili estetik ölçütlerin küresel ve yerel bağlamda ithali ya da ihracında gözetimden yararlanmaktadırlar.

Gönülsüz gözetim onayının yanı sıra çalışanların kendilerini gözetime gönüllü olarak açtıkları kamusal mekânlardan sosyal medya, görünürlüğün ve gözetimin en yaygın yapıldığı siber mekânlardır. Bu mekânların ortak özelliği çevrimdışı dünyada sahip olmak istenilen kimliklere kolayca bürünebilmektir. Çevrimdışı dünyada farklılıklarını dışarıya yansıtamayan banka çalışanları sosyal medyada fark edilmek istemektedir. Bu nedenle birçok farklı özelliklerini kimliklerinde toplayarak kendilerine ait sanal kimlikler oluşturmaktadırlar. Sanal kimliklerinin sabit olmaması, sürekli değişmesi ve belirsiz yapısı kalıcı kimlik arayışındaki seçkinlerin ve takipçilerinin banka çalışanları için oluşturmaya çalıştıkları kolektif kimliklerle örtüşmemektedir.

Sanal kimliklerdeki değişkenlik, tutarlı bir kimliğe ihtiyaç duyan ticari şirketlerle kolektif kimlikler oluşturma konusunda çatışmalara neden olmaktadır. Gözetimi ekonomik yönlendirme ve ürün pazarlamak için kullanan ticari şirketler, siberuzayın gözetim yoluyla kimliklendirdiği katılım bankası çalışanlarına reklamlar yollamaktadır. Gelen reklamların bir bölümünün çalışanların kimliğiyle örtüşmemesi reklamların kimliklere göre yapıldığı hakkındaki tezi çürütüyor gibi görünmektedir. Fakat bu durum banka çalışanlarının tutarsız kimliklerinden kaynaklandığı şeklinde yorumlanmaktadır.

Kimliklerdeki tutarsızlığın nedeni, bireylerin birçok farklı kültürü temsil eden kimliklerle etkileşime geçmesi ve sabit kimlikleriyle çelişkiler içeren bu kimliklerden kültürel çıkarımlar yaparak sanal kimliklerine dâhil etmeleridir. Bu bakımdan siberuzaydaki kimlikler bireylerin kültürel gelişim haritaları olarak okunmalıdır.

Banka çalışanları siberuzaydaki sanal kimliklerin çelişkili olduğunu sıkça vurgulamışlardır. Arkadaş çevresindeki insanların kendileriyle ilgisi olmayan kimliklerin temsil ettiği yaşam biçimlerini sosyal medyada sunduklarını söylemişlerdir. İlk bakışta olumsuz gibi görünen bu söylem aslında siberuzayda yaşayanların kimlik konusundaki estetik kaygısını ortaya koymaktadır. Sosyal medya gibi gözetime ve dolayısıyla etkileşime açık kamusal mekânların yaygınlaşması, bireylerin kimlik sembollerini takas etmesini kolaylaştırmaktadır. Kimliğin sabitlenememesinin altında yatan nedenin ise estetik arayışa girmeleri olduğu düşünülmektedir. Bireylerin etkileşim yoluyla diğer bireylerin kimliklerinden hareket ederek kendileri için daha iyi kimliği bulma çabası olarak yorumlanmıştır.

Banka çalışanları gerek yakın çevreleriyle iletişim kurmak, gerekse bir konu hakkında bilgilenmek için siberuzayı kullanmaktadır. Siberuzayın zamanın ve mekânın bağlayıcılığından kurtarması yaşamı pratikleştirmiştir ve çalışanların hayatında önemli bir yer edinmiştir. Teknolojinin geleceği hakkındaki öngörülerinde çip ve akıllı aletler gibi teknolojilerin insan bedenine entegre edileceğini ve siberuzaya bu yolla bağlanılacağını söyleyerek, teknolojinin kendilerinin ayrılmaz bir parçası olacağını vurgulamışlardır. Teknolojiye olan bu bağımlılık toplumsal bağlamın çevrimdışı dünyadan çevrimiçi dünyaya evirilmesini ve ardından da beden sorununu ortaya çıkarmıştır.

Kültürel aktarımın bedene ihtiyaç duyması bu sorunun nasıl aşılacağına dair kuşkular yaratmaktadır. Çevrimiçi dünyada yaşamayı tercih eden ya da yaşamak zorunda bırakılan bireylerin makine insan karışımı siborg kimliği ile çevrimdışı kavramları yeni bağlamına oturtarak kültürel etkileşime açacağı düşünülmektedir. Dolayımlı etkileşimin alanı siberuzayın sembollerin takas edildiği yeni bir kamusallık mekânına dönüşmesi, siborgların bu kamusal mekânlarda gözetim ve görünebilirlik pratiklerini arttırarak bedene ihtiyaç duymadan kültürel etkileşim görevini yerine getirebileceğini göstermektedir.

Gözetimi sorunsallaştırırken onu bütün toplum üyelerinin kullanıyor olmasını göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Ekonomik, politik ve kültürel bağlamlara göre değişiklik gösteren gözetimi, yapıların ya da bireylerin hangi ihtiyaçlarını karşılamak için kullandığını bilmek, onu anlamlandırmak için bir fırsat yaratır. Toplumsal eşitsizliğe neden olan ekonomik, politik, dini ve kültürel normların tartışılarak aşılmasını sağlayan, toplumsal ilerlemenin aracı olan gözetim katalizör görevini yerine getirmektedir.

EK'LER

Ek-1 Katılım Bankası Çalışanlarının Demografik Bilgileri:

KOD	YAŞI	CİNSİYETİ	MEDENİ DURUMU	İŞYERİNDEKİ POZİSYONU	GÖREV SÜRESİ
ERDEM	31	ERKEK	BEKÂR	MÜDÜR YARDIMCISI	10 YIL
YAVUZ	27	ERKEK	EVLİ	UZMAN	2.5 YILI
ORHAN	33	ERKEK	EVLİ	YÖNETMEN	8 YIL
BORA	29	ERKEK	BEKÂR	UZMAN	2 YIL
ÇAĞLAR	27	ERKEK	EVLİ	UZMAN YARDIMCISI	1 YIL
SERKAN	32	ERKEK	BEKÂR	MÜDÜR YARDIMCISI	8 YIL
BATUR	32	ERKEK	BEKAR	UZMAN	4 YIL
EREN	31	ERKEK	EVLİ	UZMAN	4 YIL
ÖZGÜR	26	ERKEK	BEKAR	UZMAN YARDIMCISI	2 YIL
ATİLLA	28	ERKEK	BEKAR	UZMAN	3 YIL
EMİNE	24	KADIN	BEKAR	UZMAN YARDIMCISI	2 YIL
CEYLAN	32	KADIN	EVLİ	MÜDÜR YARDIMCISI	7 YIL
UĞUR	28	ERKEK	BEKAR	UZMAN YARDIMCISI	2 YIL
GÖKÇE	37	KADIN	EVLİ	YÖNETMEN	3 YIL
ÖZGE	31	KADIN	BEKAR	YÖNETMEN	6 YIL
SERPİL	24	KADIN	BEKAR	UZMAN YARDIMCISI	2 YIL
ÖZEN	30	KADIN	EVLİ	UZMAN	6 YIL
BANU	25	KADIN	BEKAR	UZMAN YARDIMCISI	2.5 YIL
AYÇA	31	KADIN	EVLİ	YÖNETMEN	7 YIL
CANSU	28	KADIN	BEKAR	UZMAN YARDIMCISI	3 YIL

Ek-2 Geleneksel Banka Çalışanlarının Demografik Bilgileri:

KOD	YAŞ	CİNSİYETİ	MEDENİ DURUMU	İŞYERİNDEKİ POZİSYONU	GÖREV SÜRESİ
EMİR	40	ERKEK	EVLİ	MÜDÜR	19 YIL
ZEKİ	33	ERKEK	EVLİ	YÖNETMEN	11 YIL
FUAT	33	ERKEK	BEKAR	YÖNETMEN	8 YIL
FİLİZ	29	KADIN	BEKAR	YÖNETMEN	9 YIL
KORAY	35	ERKEK	EVLİ	GÜVENLİK GÖREVLİSİ	6 YIL

Ek-3 Görüşme Çerçevesi:

SİBERUZAY, SİBORG

1. İnternet kullanıyor musun?

2. Ne zamandan beri internet kullanıyorsun?

3. İnternete hangi sıklıkla bağlanıyorsun?

4. İnternete hangi araçlarla bağlanıyorsun?

5. İnterneti ne amaçla kullanıyorsun?

6. Akıllı telefona sahip misin?

7. Akıllı telefon uygulamalarını kullanıyor musun?

8. Ne tür uygulamalar kullanıyorsun?

9. Akıllı telefon uygulamalarının yaşamındaki yeri nedir?

10. Bu uygulamalar olmasa hayatında ne değişirdi?

11. Sosyal paylaşım sitelerini kullanıyor musun? (Facebook, Foursquare, Twitter, Instagram vb.)

12. Sosyal paylaşım sitelerinin yaşamındaki yeri nedir?

13. Sosyal paylaşım siteleri olmasaydı hayatında ne değişirdi?

14. İnternetten alışveriş yapıyor musun?

15. Ne tür alışverişler yapıyorsun?

16. İnternetten alışveriş yapmanın yaşamındaki yeri nedir?

17. İnternetten alışveriş yapamasaydın hayatında ne değişirdi?

18. İnternetin senin için anlamı nedir?

19. İnternete giremediğinde kendini nasıl hissedersin?

20. İnternet bağımlısı olduğunu düşünüyor musun?

21. İnternet bağımlılığı hakkında ne düşünüyorsun?

22. Seni internete bağlayan araçlar olmadığında kendinizi nasıl hissedersin?

23. İnternet ve internete girişte kullanılan teknolojilerin geleceği ile ilgili ne düşünüyorsun?

SİBERUZAYDA ÖZEL ALAN VE KAMUSAL ALAN

1. İnternette birçok kişinin kullandığı ve birbirini gördüğü sosyal ortamlar hakkında ne düşünüyorsun?

2. İnternetteki sosyal ortamlarda ne tür paylaşımlarda bulunuyorsun?

3. Bu sosyal ortamlara bağlandığında neler hissediyorsun?

4. İnternette başkalarının, bilgilerinizi göremediğini düşündüğün, kendinize ait bir alanın var mı?

5. Bu alan senin özel alanın mı?

6. Bu alan hakkında ne düşünüyorsun?

7. Bu alanda ne tür bilgiler bulunmaktadır?

8. Sana ait bu alanın gözetlendiğini düşünüyor musun?

SANAL KİMLİK

1. Kişisel mail adresine ya da cep telefonuna reklamlar geliyor mu?

2. Ne tür reklamlar geliyor?

3. İnternette gezindiğin siteler, akıllı telefonda kullandığın uygulamalar ve kredi kartı ile yaptığın alışverişler sana gelen reklamları nasıl etkiliyor?

4. İnternette gezinirken, kredi kartınızla alışveriş yaparken ya da akıllı telefon uygulamalarını kullanırken kişisel bilgilerinin biriktirildiğini düşünüyor musun?

5. Sence kişisel bilgilerin ne amaçla biriktiriliyor?

6. İnternette kullandığın profilini nasıl oluşturuyorsun?

7. İnternette kullandığın profilinde nelere yer veriyorsun?

8. İnternette kullandığın profilinizde neleri gizliyorsun?

    a. neden gizliyorsun?

9. İnternette kullandığın profilin gerçek kimliğini ne kadar yansıtıyor?

KİŞİSEL SİBERGÖZETİM

1. İnsanların birbirleri hakkında bilgi toplamaya çalışmasını nasıl değerlendiriyorsun?

2. Sence neden insanlar birbirleri hakkında bilgi toplamaya çalışır?

3. Bugüne kadar sosyal paylaşım ağlarında arkadaşlarından birisini onun haberi olmadan hiç takip ettiniz mi?

a. Ne sıklıkla yaptın?

b. Bu sana ne hissettirdi?

4. Bugüne kadar sosyal paylaşım ağlarında eşinin haberi olmadan onu takip ettin mi?

a. Ne sıklıkla yaptın?

b. Bu sana ne hissettirdi?

5. Bugüne kadar sosyal paylaşım ağlarında çocuğunun haberi olmadan onu takip ettin mi?

a. Ne sıklıkla yaptın?

b. Bu sana ne hissettirdi?

6. İnternet üzerinden tanımadığın bir kişi hakkında bilgi toplamaya (edinmeye) çalıştın mı?

a. Ne sıklıkla yaptın?

b. Bu sana ne hissettirdi?

7. İnternette sahte hesaplar açıp bilgi edinmeye çalıştın mı?

KURUMSAL SİBERGÖZETİM

1. Çalıştığın kuruma ait internet hesabını kullanırken iş arkadaşlarınla, iş yaşamın dışındaki konularla ilgili kişisel bilgilerini paylaşıyor musun?

2. Çalıştığın kurumun seni iş yaşantında internet üzerinden takip ettiğini düşünüyor musun?

a. Bu sana ne hissettiriyor?

3. Çalıştığın kurum seni internet üzerinden nasıl takip ediyor?

4. Sence ne amaçla takip ettiklerini düşünüyorsun?

5. Buna karşı önlemler alıyor musun?

6. Nasıl önlemler alıyorsun?

7. Sence çalıştığın kurumun seni internet üzerinden takip etmesinin yararları var mı?

a. Bu yararlar sence nelerdir?

8. Sence çalıştığın kurumun seni internet üzerinden takip etmesinin zararları var mı?

a. Bu zararlar sence nelerdir?

9. Sence Devletin seni internet üzerinden takip etmesinin yararları var mı?
    a. Bu yararlar sence nelerdir?
10. Sence Devletin seni internet üzerinden takip etmesinin zararları var mı?
    a. Bu zararlar sence nelerdir?
11. Sence Toplumun seni internet üzerinden takip etmesinin yararları var mı?
    a. Bu yararlar sence nelerdir?
12. Sence toplumun seni internet üzerinden takip etmesinin zararları var mı?
    a. Bu zararlar sence nelerdir?

KAYNAKÇA

Agger, B. (2011). *Sanal benlik.* (Çev. Volkan Hacıoğlu). İstanbul: Babil Yayınları.

Arendt, H. (2013). *İnsanlık durumu*. (Çev. Bahadır Sina Şener). İstanbul: İletişim Yayınları.

Bauman, Z., Lyon, D. (2013). *Akışkan gözetim.* (Çev. Elçin Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Blanco, A.V. (2014). Dijital Çağda Boş Zamanın Dönüşümü. Çoban, B. (Yay. Haz.). *Sosyal medya devrimi* (185-199) (Çev. Akın Emre Pirgil). İstanbul: Su Yayınevi.

Bozkurt, V. (2000). Gözetim ve internet: özel yaşamın sonu mu? *Birikim Dergisi*, Sayı 136, İstanbul.

Castells, M. (2013). *Enformasyon çağı: ekonomi, toplum ve kültür, ağ toplumunun yükselişi* (Cilt 1). (Çev. Ebru Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Deutsche Welle (2018). "Cambridge Analytica Şirketi Kapanıyor". 18.09.2018 tarihinde https://www.amp.dw.com/tr/cambridge-analytica-şirketi-kapanıyor/a-43630357 adresinden ulaşıldı.

Dolgun, U. (2008). *Şeffaf hapishane yahut gözetim toplumu: küreselleşen dünyada gözetim, toplumsal denetim ve iktidar ilişkileri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Dolgun, U. (2004). Gözetim toplumunun yükselişi: enformasyon toplumundan gözetim toplumuna. *Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt 2*, Sayı 1

Dreyfus, H. L. (2016). *İnternet üzerine.* (Çev. Metin Demir). İstanbul: Küre Yayınları.

Eskici, M. (2007). *Türkiye'de katılım bankacılığı uygulaması ve katılım bankalarının müşteri özellikleri.*Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Isparta.

Foucault, M. (2013). *Hapishanenin doğuşu*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: İmge Kitapevi.

Gibson, W. (1998). *Neuromancer*. (Çev. Melike Altıntaş). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Giddens, A. (2010). *Modernite ve bireysel kimlik: geç modern çağda benlik ve toplum* (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Say Yayınları.

Giddens, A. (2012). *Modernliğin sonuçları.* (Çev. Ersin Kuşdil). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Güven, S., (2007). *Gözetim toplumu ve toplumsal meşruiyet.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul

Habermas, J. (2002). *Kamusallığın yapısal dönüşümü*. (Çev. Tanıl Bora, Mithat Sancar). İstanbul: İletişim Yayınları.

Haraway, D. (2006). *Siborg manifestosu: geç yirminci yüzyılda bilim, teknoloji ve sosyalist-feminizm.* (Çev. Osman Akınhay). İstanbul: Agora Kitaplığı.

Kara, U. Y. (2014). *Kimlik oyunları: video oyunları, yeni medya ve kimlik*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Kümbetoğlu, B. (2008). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma.* İstanbul: Bağlam Yayınları.

Layder, D. (2010). *Sosyal teoriye giriş*. (Çev. Ümit Tatlıcan). İstanbul: Küre Yayınları.

Lyon, D. (1997). *Elektronik göz: gözetim toplumunun yükselişi*. (Çev. Dilek Hattatoğlu). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Lyon, D. (2013). *Gözetim çalışmaları: genel bir bakış*. (Çev. Ali Toprak). İstanbul: Kalkedon Yayınları

Mattelart, A. (2012). *Gözetimin küreselleşmesi: güvenlileştirme düzeninin kökeni*. (Çev. Onur Gayretli, Su Elif Karacan). İstanbul: Kalkedon Yayınları.

Mul, J. D. (2008). *Siberuzayda macera dolu bir yolculuk.* (Çev. Ali Özdamar). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Neuman, W. L. (2010). *Toplumsal araştırma yöntemleri: nitel ve nicel yaklaşımlar:* (Cilt 1-2). İstanbul: Yayınodası Yayıncılık.

Niedzviecki, H. (2010). *Dikizleme günlüğü*. (Çev. Gökçe Gündüç). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Niedzviecki, H. (2011). *Ben özelim: bireylik nasıl yeni konformizm haline geldi*. (Çev. Sibel Erduman). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

ODTÜ, *Bilgi İşlem Daire Başkanlığı*, 26.04.2015 tarihinde http://www.internetarsivi.metu.edu.tr/tarihce.php adresinden ulaşıldı.

Orwell, G. (2009). *Bin dokuz yüz seksen dört*. (Çev. Nuran Akgören). İstanbul: Can Yayınları.

Özener, O.Ö., Pak, B., Erdem, A. (2003). Mimari etkinlik alanı olarak internet ve yeni perspektifler. 25 Şubat 2015 tarihinde http://inet-tr.org/inetconf8/bildiri/33.pdf adresinden indirildi.

Özsoy, İ., Görmez, B., Mekik, S. (2013). *Türkiye'de Katılım Bankalarının Tercih Edilme Sebepleri: Ampirik Bir Tetkik*. Celal Bayar Üniversitesi İİBF Yönetim ve Ekonomi Dergisi; Sayı 1, *Cilt 20*.

Robins, K. (2013). *İmaj: görmenin kültür ve politikası*. (Çev. Nurçay Türkoğlu). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Salman, D. (2014). “Çalışabilirsiniz, eğer…” : katılım bankalarında örtülü kadın çalışanlar ve bedenin örgütsel kontrolü”. Candan, A.B., Özbay C. (Yay. Haz.). Y*eni İstanbul çalışmaları- sınırlar, mücadeleler, açılımlar* (212-222). İstanbul: Metis Yayınları.

Sayar, K. (2002). Psikolojik mekân olarak siberalan. *Yeni Symposium Dergisi*, Sayı 40-2. İstanbul.

Sennet, R. (2013). *Kamusal insanın çöküşü.*(Çev. Serpil Durak, Abdullah Yılmaz). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Springer, C. (1998). *Elektronik eros: sanayi sonrası çağda beden ve arzu.* (Çev. Hakan Gümüş). İstanbul: Sarmal Yayınevi.

Tomlinson, J. (2004). *Küreselleşme ve kültür*. (Çev. Arzu Eker). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.